

FAKAMATALA FAKATA‘U

2021

PANGIKĒ PULE FAKAFONUA ‘O TONGA

Fakamatala Fakata‘u

Ki he Ta‘u ne ngata ki he 30 Sune 2021

Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga

Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga
Hala Sālote
Nuku'alofo
Tonga

Tuku atu 'e he:

*Ki ha ma'u atu ha'o
tatau 'o e ngaahi lipooti
kuo tuku atu:*

Va'a 'Ekonōmika
Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga
Private Mail Bag No. 25
Post Office
Nuku'alofo
Tonga

Tu'asila Meili:

Private Mail No. 25
Post Office
Nuku'alofo
Tonga

Ngaahi Faka'eke'eke:
Telefoni: (676) 24-057
Facsimile: (676) 24-201
Meili 'Elekitulōnika: nrbt@reservebank.to

Copyright © National Reserve Bank of Tonga 2021. All rights reserved.

Ko e kakano 'o e tohi ni 'e 'ikai ngofua ke toe paaki tatau, fakatau atu pe ko hono tufotufa atu ta'ema'u ha ngofua mei he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga.

Ko e ngaahi Lipooti Fakata'u 'oku ma'u atu ia mei he peesi 'initaneti 'a e Pangikē
Pule: www.reservebank.to

Talateu 'a e Kōvana	6
Ngaahi Tefito'i Taumu'a & Fatongia	10
Kau Ma'u Mafai	14
Fokotu'utu'u Fakangāue	20
Tu'unga Faka'ekonōmika Fakalūkufua	21
Ma'uma'uluta Fakapa'anga	29
Māketi Fakapa'anga	51
Tokateu Ki Ha Fakatamaki Fakangāue & Paongofua	56
Tafa'aki Tokanga'i 'o e Lao	58
Ngāue 'a e Tafa'aki Pa'anga	61
Ngaahi Va'a Ngāue ke Tokoni'i 'a e Ngaahi Fatongia 'o e Pangikē Pule	62
Ola 'o e Ngāue Fakapa'anga	68
Fakamatala Pa'anga	69

Talateu 'a e Kōvana

'Oku ou fiefia ke fakahoko atu 'a e Lipooti Fakata'u 'a e Pangikē Pule ki he ta'u fakapa'anga 2020/21; ko e ta'u na'e lahi hono ngaahi pole makatu'unga 'i he kei hokohoko atu pē 'a hono uesia 'e he fokoutua 'o e COVID-19 'a e tu'unga faka'ekonōmika 'a Tonga ni'. Ko e lipooti fakata'u ko 'eni 'oku 'ne fakamatala ai ki he tu'unga faka'ekonōmika pea mo e tu'unga fakapa'anga, ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga, pea mo e ngaahi ngāue 'a e Pangikē Pule lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga'. 'Oku kau 'i he lipooti ko eni mo e fakamatala fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2021, 'a ia kuo kakato 'a hono 'āotita'i'. 'Oku fakahoko eni 'o fakatatau ki he ngaahi taumu'a pea mo e ngaahi fatongia 'oku hā atu 'i he Lao 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga'.

Na'e fakafuofua 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (International Monetary Fund) 'i he'enau lipooti na'e tuku mai 'i Siulai 2021, 'e tupu 'a e 'ekonōmika fakamāmani lahi 'aki 'a e peseti 'e 6 mei he peseti 'e -3.2 'i he 2020. Ko e tupu faka'ekonōmika ko eni na'e makatu'unga ia 'i he lahi 'a e tokoni fakapa'anga 'a e ngaahi fonua tu'umālie ki honau kakai, 'o hangē ko 'Amelika pea mo e ngaahi fonua 'o 'lulope'. Na'e toe lahiange mo e peseti 'o e kakai kuo nau huhu malu'i COVID-19 'i he ngaahi fonua 'ni, pea 'oku nau 'amanaki 'e tokoni eni ki he ngaahi ngāue fakapisinisi'. 'I he taimi tatau pē ko hono fakangaloku 'a e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e ngaahi fonua tu'umālie 'i he 2021 'e tokoni eni ki he tupu faka'ekonōmika fakamāmani lahi'. Na'e hā mai foki 'i he 'uluaki kuata 'o e 2021 'a e fakaakeake mai 'a e tu'unga faka'ekonōmika 'a e ngaahi hoa fefakatau'aki lalahi 'a Tonga ni'. Na'e hiki hake ai 'a e tu'unga faka'ekonōmika 'a Nu'u Sila 'aki 'a e peseti 'e 1.6 pea hiki hake 'a e tu'unga faka'ekonōmika 'a 'Aositelēlia'aki 'a e peseti 'e 1.1.

'I he ta'u fakapa'anga 'o e 2020/21, na'e hoko hono uesia 'e he COVID-19 'a e tu'unga faka'ekonōmika fakamāmani lahi ke ne uesia ai mo e tu'unga faka'ekonōmika fakalotofonua'. Makatu'unga 'i hono fakalōloa 'o e ngaahi fakangatangata 'o e fefolau'aki na'e holo ai pē 'a e sekitoa sēvesi pea pehē foki ki he ngaahi sekitoa uta koloa ki muli 'o hangē ko e ngoue, vaotātā mo e toutai'. 'I he'ene pehē 'oku fakafuofua ai 'a e Pangikē Pule 'e holo'aki 'e he tu'unga faka'ekonōmika 'a e fonua 'a e peseti 'e 2.9 'i he ta'u fakapa'anga 2020/21, pea 'e toki fakaakeake ai 'aki 'a e peseti 'e 2.1 'i he ta'u fakapa'anga 2021/22. 'Oku fakahā mai 'e he ngaahi fakafuofua ko 'eni 'a e 'amanaki 'e faka'atā 'a e kau'āfonua 'i he 2022, pea 'e fakautuutu ai ki 'olunga 'a e ngaahi uta koloa ki muli 'o fakafou 'i he vakapuna, pea pehē foki ki he ngaahi ngāue 'i

he sekitoa sēvesi, tautaufitō ki he ngaahi ngāue fekau'aki mo e takimamata'. 'Oku 'osi fakakau foki ki he fakafuofua 'ni 'a e ngaahi ola lelei 'i he ngāue faka'ekonōmika 'i he sekitoa ngoue mo e toutai'.

'I he faka'osinga 'o Sune 2021, na'e mā'ulalo pē 'a e hikihiki fakata'u 'i he totongi koloa 'o 'avalisi 'i he peseti 'e 1.2, 'a ia ne mā'ulalo pē ia he tu'unga fakangatangata ko e peseti 'e 5. Na'e makatu'unga eni mei he holo 'a e ngaahi totongi koloa fakalotofonua 'o hā mai ai e ngaahi ngāue fakaakeake 'a e kau fa'a 'o tokanga, ko e ngaahi tokoni 'a e Pule'anga hili 'a e uesia mei he Saikolone Fakatalopiki ko Hāloti, pea mo e kau atu 'a e ngaahi famili ki hono fakahoko 'o e ngaahi ngoue me'akai faka'api ki he ngaahi fiema'u faka'aho, 'o iku ai ki he lahi 'a e ngaahi koloa me'akai 'i he māketi'. Na'e hiki lahi 'a e totongi 'o e ngaahi koloa hū mai mei muli makatu'unga mei he hiki 'a e mahu'inga 'o e lolo, ngaahi koloa me'akai, kasa pea mo e lolo makehe'. Na'e kaunga foki ki he hiki ko 'eni 'a e ngaahi uesia 'o e COVID-19 pea mo e hikihiki e totongi me'akai 'o e ngaahi fonua hoa fefakatau'aki lalahi 'a Tonga ni'. 'Oku fakafuofua ko e mā'olunga e totongi koloa hū mai na'e tupu ia mei he uesia e lahi e koloa hū mai 'oku 'atā ki he kakai, 'o makatu'unga eni mei he hiki e ngaahi totongi uta 'a e ngaahi vaka koloa pea mo e ngaahi fetoloi'aki 'i he taimi tū'uta, koe'uhī ko e fakataputapui 'o e fokoutua COVID-19 'i he ngaahi kau'āfonua, pea mo e toe lahiange 'a e ngaahi fiema'u fakakolonitini 'i he ngaahi fonua'.

Na'e hiki hake 'a e lahi 'o e pa'anga talifaki 'a e fonua 'oku tauhi 'i muli 'o a'u ki he pa'anga Tonga 'e \$715.2 miliona 'i he'ene a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2021, 'a ia 'oku fe'unga ia mo ha ngaahi koloa hū mai mei muli 'i ha māhina 'e 12.5. Ko 'ene hiki hake ia mei he pa'anga Tonga 'e \$543.8 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2020 'a ia na'e fe'unga ia mo e ngaahi koloa hū mai mei muli ki ha māhina 'e 9.2, 'o kei mā'olunga pē 'eni 'i he tu'unga fe'unga 'oku fiema'u 'e he Pangikē Pule ko e māhina 'e 3 'o e ngaahi koloa mo e sēvesi hū mai mei muli'. Na'e makatu'unga 'a e hiki fakata'u ko 'eni mei he ngaahi pa'anga tokoni fakapatiseti mei he ngaahi fonua hoa ngāue fakalakalaka, tokoni ki he ngaahi tokateu ki he fokoutua 'o e COVID-19, pea pehē ki he ngaahi tokoni ki he fakaakeake mei he Saikolone Fakatalopiki ko Hāloti'. Na'e tokoni foki mo e fakautuutu ke toe lahi ange 'a e ngaahi talafi pa'anga taautaha mei muli 'aki 'a e peseti 'e 31.5 'i he hiki lahi ko 'eni 'i he pa'anga talifaki'. 'I he lolotonga 'a e ta'u na'e holo 'a e mahu'inga 'o e tu'unga nōmipa 'o e fakafetongi pa'anga ki muli (NEER) pea mo e tu'unga totonu

'o e fakafetongi pa'anga Tonga (REER) 'o fakatatau ki Sune 2020. 'Oku fakahā mai 'i he holo 'a e tu'unga totonu 'o e fakafetongi pa'anga 'a e fakalakalaka kimu'a 'i he tu'unga fe'au'auhi fakavaha'apule'anga 'a e koloa fefakatau'aki 'a Tonga pea 'oku toe lelei foki ki he kakai 'oku talafi mai 'enau pa'anga mei tu'apule'anga'. Ka neongo ia, ko e holo 'a e mahu'inga 'o e tu'unga nōmipa 'o e fakafetongi pa'anga ki muli (NEER) 'e malava ke toe hikihiki ki 'olunga 'a e totongi koloa makatu'unga mei hikihiki ki 'olunga 'a e totongi koloa hū mai mei tu'apule'anga'.

'Oku 'i he tu'unga fe'unga pē 'a e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga, ke faka'ai'ai 'a e ngaahi pangikē ke nau nō atu pea mo kei tauhi pē ha pa'anga ngāue fe'unga 'i he sisitemi fakapangikee'. Neongo 'a e toe mā'olunga ange e ngaahi fakatamaki 'e malava ke hoko ki he tafa'aki fakapa'anga, na'e kei lelei pē mo malu 'a e tafa'aki fakapa'anga'. 'Oku poupopu ki henī 'a e kei mālohi pē 'a e ngaahi pa'anga tefito 'a e ngaahi pangikē, ko e hulu 'i he pa'anga ngāue, pea kei fe'unga pē mo e tupu kae pehē ki he holo 'a e ngaahi nō palopalema 'i he lolotonga 'a e ta'u'. Kaikehe na'e kei tu'u pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue ke tokoni ki hono matu'uaki e ngaahi nunu'a 'o e fokoutua COVID-19 'i he tu'unga faka'ekonōmika fakalotofonua pea mo fakapapau'i 'e kei 'i he tu'unga malu pē 'a e ngaahi pangikee'.

'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e hokohoko atu 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule ki hono fakaivia 'a e tu'unga ki hono tokanga'i 'a e ngaahi pangikē pea mo fakaonopooni ange 'a e ngaahi founiga ngāue fakapa'anga 'aki 'a hono fokotu'u ha Sisitemi Totongi Pa'anga Fakafonua 'o ngāue'aki 'a e tekinolosia, pea mo ha Tauhi'anga Fakamatala Fakafonua ke 'ilo 'e he Pangikē 'a e Kasitomā (National KYC). Na'e hokohoko atu ai pē mo hono fakahoko 'e he Pangikē Pule 'a hono ngaahi fatongia ko hono laiseni, pule'i pea mo siofi 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga, 'o tatau pē ki he ngaahi pangikē pea mo e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē, pea na'e fa'u ai mo ha ngaahi tu'utu'uni fakangāue 'e 3 ma'a e ngaahi pangikē 'o fekau'aki mo e ngaahi uesia 'e malava ke hoko 'i he'enau ngaahi fakahoko ngāue (or fatongia)'.

Makatu'unga 'i he ngaahi uesia tamaki 'o e fokoutua COVID-19 ki he tu'unga faka'ekonōmika fakalotofonua, na'e faitokonia ai 'e he ngaahi pangikē fakakomēsiale 'a 'enau kau kasitomā na'e uesia, 'aki 'a hono toe fakalōloa atu 'a e taimi 'oku tuku mai 'e he pangikē ke totongi fakafoki ai ha nō, ka 'i he taimi tatau ke nau kei muimui pau pē ki he ngaahi tu'utu'uni

nō fakapotopoto'. 'I he lolotonga 'o e ta'u na'e holo'aki 'e he ngaahi nō fakalūkufua 'a e ngaahi pangikē 'a e peseti 'e 2.1 'o a'u ki he pa'anga Tonga 'e \$482.4 miliona 'i he'ene a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2021. Ko e holo ko 'eni 'i he ngaahi nō fakalūkufua 'a e ngaahi pangikē na'e makatu'unga ia mei he holo'aki 'e he ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi 'a e peseti 'e 4.8, 'a ia na'e laka ia 'i he tupu peseti 'e 0.1 'a e ngaahi nō ki he taautaha'. 'I he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2020, na'e a'u ai 'a e fakakātoa 'o e ngaahi nō ki he pa'anga Tonga 'e \$492.9 miliona, 'a ia ko e hiki'aki ia 'a e peseti 'e 1.4 'i hono fakahoko ki he ta'u kuo 'osi'. 'I he feinga ko ia kei muimui pe ki he fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga, na'e holo ai 'a e ngaahi totongi tupu ki he ngaahi nō kuo tuku atu mei he ngaahi pangikē kae lahi pē ki he ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi 'i he sekitoa langa, ngaahi tefito'i fiema'u faka'api (vai, 'uhila, kasa), sekitoa ngoue, sekitoa toutai pea mo e ngaahi sekitoa sēvesi makehe'. Tānaki atu ki ai, na'e toe holo mo e ngaahi totongi tupu ki he ngaahi nō taautaha 'o makatu'unga ai mo e holo 'a e totongi nō fakalūkufua'. Na'e kau atu foki mo e ngaahi totongi tupu ki he kotoa 'o e ngaahi fa'ahinga 'o e fakahū pa'anga 'i he holo, pea na'e tokanga'i ai 'e he sisitemi fakapangikē 'a e nga'unu ke toe lahi ange 'a e ngaahi fakahū pa'anga'.

Na'e hokohoko atu pē 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule ki hono langa hake mo siofi 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē ke nau hoko ko ha toe faingamālie nō lelei ia 'oku kehe ange mei he ngaahi pangikē 'i he feinga pē 'a e Pangikē Pule ke faka'ai'ai 'a e kakai ke nau kau atu ki he ngaahi ngāue fakapa'anga, mo hono fakalelei'i 'a e tupu faka'ekonōmika fakalūkufua, pea mo e 'amanaki 'e toe mātu'aki tokanga ange 'a e ngaahi pangikē ki he ngaahi fakatu'utāmaki 'o hangē ko e ngaahi fakatamaki fakaenatula'. Na'e fakahoko foki mo hono fakalelei'i 'a e ngaahi fa'unga fakalao mo e fa'unga fakatu'utu'uni 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē, pea na'e hoko 'a e ngaahi fakalelei ko 'eni ke kei malu'i ai 'a e kau nō pea 'i he taimi tatau 'oku faka'ai'ai ai 'a hono fokotu'utu'u ha ngaahi ngāue pe sēvesi fakapa'anga fo'ou. 'I he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2021, na'e holo'aki 'e he ngaahi nō mei he ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē 'a e peseti 'e 1.5 'o a'u ki he pa'anga Tonga 'e 105.2 miliona, 'a ia na'e hā mai mei ai ko e holo 1.5% na'e makatu'unga ia 'i he lahi 'o e totongi fakafoki 'o e ngaahi noo'.

Na'e fakakakato ai pē foki 'e he Tafa'aki ki hono Tānaki mo 'Analaiso 'o e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga (FIU) 'a hono ngaahi fatongia 'oku hā 'i he Lao ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Pa'anga Hiamatea, pea ko e tokoni lelei ia ki hono kei tauhi e tu'unga ma'uma'uluta e tafa'aki fakapa'anga'. Ke poupou'i 'a e malu mo e hao 'a e tafa'aki fakapa'anga, na'e fakahoko ai 'e he Tafa'aki ki hono Tānaki mo 'Analaiso 'o e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a hono fakapapau'i oku fai pau 'a e ngaahi Kautaha Fakafetongi Pa'anga Muli ki he ngaahi tu'utu'uni ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Pa'anga Hiamatea,

fengāue'aki mo e ngaahi kupu ki hono fakamālohi'i 'o e lao, kau ki hono fa'u o e Lipooti Fakatu'utāmaki Fakafonua 'a Tonga, pea mo e lipooti Sivi Fengāue'aki 'a e Kulupu 'a 'Ēsia mo e Pasifik ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kākā mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngāue fakatautoitoi'. Koe'ahi ko e ngaahi fakataputapui fakamāmani lahi 'o e fefolau'aki felāve'i mo e fokoutua 'o e COVID-19, na'e toloi ai e ngāue ki he sivi fengāue'aki 'a Tonga 'o toki fakahoko 'i Nōvema 2020.

Na'e kau foki mo e ngaahi fakahoko fatongia 'a e Pangikē Pule 'i hono uesia 'e he fokoutua fakamāmani lahi 'o e COVID-19. Na'e fakatokanga'i ai 'e he Tafa'aki ki hono Pule'i 'o e Fakafetongi Pa'anga Muli 'a e hokohoko atu 'a e holo 'i he lahi 'o e ngaahi kole fakafetongi pa'anga muli, pea taimi taha pē ia mo e holo 'i he ngaahi totongi ki he ngaahi koloa hū mai pea pehē foki ki he ngaahi kole ke fakafolau atu 'a e ngaahi pa'anga muli makatu'unga pē mei he kei tātāpuni 'a e ngaahi kau'āfonua'. 'Oku kau foki mo hono tuku atu ko ia 'o e ngaahi pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'i he ngaahi fatongia mahu'inga 'o e Pangikee'. Na'e hiki hake 'i he lolotonga 'o e ta'u 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku lolotonga tuku atu ke ngāue'aki 'e he kakai 'o makatu'unga pē ia mei he toe lahi ange 'a e fiema'u 'o e ngaahi pa'anga pepa mo e pa'anga maka ki he ngaahi teuteu 'o e Kilisimasi, ngaahi kātoanga 'o e faka'osinga 'o e ta'u, pea pehē foki ki he vahe 'o e ngaahi pa'anga tātānaki 'a e ngaahi kulupu lili'.

'I he ola 'o e ngāue fakapa'anga, na'e lipooti ai 'e he Pangikē Pule ha tupu pa'anga Tonga 'e \$0.2 miliona ki he ta'u fakapa'anga 2020/21, 'a ia ne mā'ulalo ange ia he tupu pa'anga Tonga 'e \$4.27 miliona 'i he ta'u kuo hili'. Koe si'isi'i ange ko eni 'a e tupu 'oku kei kau pē ia 'i he ola fakafiemālie koe'ahi ko e ngaahi nunu'a 'o e fokoutua 'o e COVID-19 pea mo e mā'ulalo ange 'a e ngaahi totongi tupu ne ma'u mai mei he ngaahi fonua muli 'o hangē ko 'Amelika, 'Aositelēlia pea mo Nu'u Sila'. Na'e iku eni ki he si'isi'i ange ai 'a e pa'anga hū mai mei he ngaahi 'inivesi 'o e pa'anga mohe 'a e fonua 'oku tauhi 'i muli', 'a ia ko e ma'u'anga pa'anga hū mai tefito ia 'a e Pangikē Pule'. 'I he ngaahi fakamole, na'e holo'aki 'e he ngaahi fakamole 'a e peseti 'e 10 'o fakahoko ki he fakamole 'i he tau fakapa'anga 'o e 2019/20. Ko e holo ko eni 'i he ngaahi fakamole na'e makatu'unga ia mei he toloi pe kaniseli 'o e ngaahi folau mo e fakataha faka'ōfisiale 'i muli pea mo e ngaahi ako 'oku fakahoko i muli'. Na e kau mo e 'ikai ke fakafolau mai ai 'a e kau fale'i fakatekinikale mei tu'apule'anga 'oku nau aleapau ngāue pea mo e Pangikē ke nau fakahoko 'a e ngaahi sēvesi fakata'u 'o e ngaahi me'angāue mo e koloa 'a e Pangikē Pule'.

Lolotonga e ta'u, na'e mālōlō ai mei he Lakanga Sea 'o e Poate 'a Steve Edwards 'i he hili 'a 'ene faifatongia ma'a e Pangikē 'i he ta'u 'e 10. Na'e hokohoko atu pē 'a e fakahoko fatongia 'a e kau Talēkita 'o fakatatau ki he Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga'. Na'e kau atu ki ai pea mo 'enau siofi mo tali 'a hono fakahoko lelei 'a e peseti 'e 93 'o e ngaahi

palani ngāue ne fokotu'u ki he 2020/21, pea pehē foki ki hono toe siofi 'o e Palani Ngāue ki he 2021/22. Ne fokotu'u ai mo ha ngaahi tāketi ke tauhi 'aki e ma'uma'uluta pea mo e malu e pa'anga ngāue tefito 'a e tafa'aki fakapa'anga'. 'E malava eni 'aki 'a hono fakapapau'i 'oku tu'u mateuteu 'a e ngaahi pangikē ke matu'uaki 'a e ngaahi uesia 'o e COVID-19 pea mo e holo 'i he tupu faka'ekonōmika, pea 'i he taimi tatau ke nau kei hokohoko atu pē 'a hono teke 'o e tupu faka'ekonōmika'.

'I he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga mohu pole ko eni 'o e 2020/21, ne malava lelei ai 'e he Pangikē 'o fakahoko 'a e ngaahi taumu'a tefito pea mo e ngaahi fatongia 'oku hā 'i he Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga 'i he ngaahi ngāue fakapa'anga pea mo e ma'uma'uluta fakapa'anga'. Ko ia ai, 'oku ou fakamālō ki he Sea pea mo e Poate 'o e kau Talēkita, pea pehē foki ki he kotoa 'o e kau ngāue ki he ngaahi poupou pea mo e tauhi ki hono fakahoko e ngaahi fatongia kotoa pē 'oku fakafatongia'aki e Pangikē Pule'. 'Oku ou fakaa'u atu foki mo e fakamālō ki he ngaahi poupou mei he Potungāue Pa'anga, ngaahi potungāue 'a e Pule'anga, ngaahi pangikē, ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē 'i he lolotonga 'a e ta'u mohu pole ko eni. 'Oku ou fakamālō ki he ngaahi tokoni kotoa pē mei he ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga, ngaahi hoa ngāue fakalakalaka pea mo e ngaahi pangikē pule kotoa 'i he Pasifiki'.

Dr. Sione Ngongo Kioa
Governor

Ngaahi Tefito'i Taumu'a & Fatongia

'I he Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 'i he kupu hono 4, 'oku hā ai 'a e ngaahi taumu'a 'o e Pangikee'. 'Oku pehē:

Ngaahi Taumu'a 'o e Pangikē

1. Kuo pau ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangikē ke pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo tu'apule'anga.
2. 'O 'ikai kaunga kovi ki he tefito'i taumu'a, kuo pau ki he Pangikē ke -
 - (a) *Langa hake 'a e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga; mo*
 - (e) *Langa hake ha ngāue fakapa'anga 'oku malu mo lelei.*
3. Fakatatau ki he kupu si'i (1) mo e (2), kuo pau ke fakahoko 'e he Pangikē 'ene ngaahi ngāue 'i ha founга 'oku 'ne tokoni'i 'a e malu 'a e tu'unga faka'ekonōmika fakalūkufua mo e tupu faka'ekonōmika'."

'Oku pukepuke 'e he Pangikē Pule 'a e ma'uma'uluta 'o e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua, 'aki 'a e feinga ke mā'ulalo pea 'oua 'e feliuliuaki lahi 'a e hikihiki 'o e totongi koloa 'i he 'avalisi ko e peseti 'e 5 'a e hikihiki 'o e totongi koloa 'i he ta'u.

'Oku pukepuke 'e he Pangikē Pule 'a e ma'uma'uluta 'o e tu'unga fakapa'anga fakatu'apule'anga, 'aki 'a hono tauhi 'a e tu'unga fe'unga 'o e pa'anga talifaki 'o e fonua ke feau 'a e ngaahi fiema'u ki he pa'anga muli ke totongi'aki 'a e koloa hū mai mo e ngaahi me'a kehe'. Ko ia ai, ko e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule 'oku taumu'a ke fakapapau'i 'oku fe'unga 'a e pa'anga talifaki 'a Tonga 'i muli 'o lahi hake 'i he māhina 'e 3 ki he 4 'o e koloa hū mai'.

'Oku toe fakahā 'i he Lao 'a e Pangikē Pule, kupu hono 4A 'a e ngaahi fatongia 'o e Pangikē Pule:

Kuo pau ko e ngaahi fatongia 'o e Pangikē, ko e:

- (a) *Tuku atu 'o e pa'anga;*
- (e) *Fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;*
- (f) *Tu'utu'uni 'a e fa'unga pule ki hono tu'utu'uni 'a e mahu'inga fakatu'apule'anga 'o e pa'anga Tonga' 'i he femahino'aki mo e Minisitā;*
- (h) *Tu'utu'uni 'a e fakafetongi pa'anga muli mo fakahoko 'a e tu'utu'uni ngāue ki he fakafetongi pa'anga muli;*
- (i) *Tu'utu'uni mo fakahoko 'a e tu'utu'uni ngāue ki he ma'uma'uluta 'o e tu'unga fakapa'anga, pea mo tokanga'i 'a e pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalūkufua;*
- (k) *Fakafuofua'i 'o kapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'atā mo e fetongi fakavaha'apule'anga 'o e pa'anga;*
- (l) *Tauhi mo pule'i tāfataha 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;*
- (m) *Fale'i 'a e Minisitā 'i he ngaahi me'a fakapangikē mo fakapa'anga;*
- (n) *Hoko ko e tefito'i Pangikē, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahū'anga pa'anga 'a e Pule'anga;*
- (ng) *fakahoko 'a e ngāue fakapangikē 'i Tonga pe ha feitu'u kehe, fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao 'ni;*
- (o) *Pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga, kau ki ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē;*
- (p) *Tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, mālohi mo e malu 'a e fakalele 'o e ngāue totongi pa'anga';*
- (s) *Tānaki mo tuku atu 'a e ngaahi sitesitika;*
- (t) *Fengāue'aki mo kau atu ki he ngaahi kosilio mo kautaha fakavaha'apule'anga, kau ki ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga, pea ke fengāue'aki mo e ngaahi kautaha fakapule'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga fekau'aki mo e ngaahi kaveinga felāve'i ki he'ene ngaahi taumu'a mo e ngaahi fatongia;*
- (u) *Pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi māketi sino'i pa'anga tefito 'i Tonga ni;*
- (v) *Ke pule'i mo faka'ai'ai 'a e fakafaingamālie 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga mo e ngaahi ngāue felāve'i; mo e*
- (a) *Fakahoko ha fatongia kehe pe ngāue fekau'aki 'a ia 'oku felāve'i mo e fakahoko 'a hono ngaahi fatongia 'i he Lao 'ni pe ha Lao kehe pē.*

Ko e fakaikiiki ki hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'o e Pangikē Pule ke mā'usia 'a ene taumu'a 'oku hā atu 'i he fakamatala fakata'u ni pea mo e ngaahi fakamatala kehe pē.

VĪSONE

Ke hoko ko ha Pangikē Pule lelei mo longo mo‘ui ‘i hono poupou‘i ‘a e ma‘uma‘uluta faka‘ekonōmika ‘a Tonga.

TAUMU‘A NGĀUE

Ke fa‘u mo fakahoko ha fokotu‘utu‘u ngāue fakapa‘anga malu ‘oku ne langa ‘a e tu‘unga faka‘ekonōmika’; teke ‘a e ma‘uma‘uluta mo e malu ‘o e tafa‘aki fakapa‘anga’, ngaahi sisitemi totongi pa‘anga ‘oku ma‘uma‘uluta fakatu‘apule‘anga mo ngāue fakapolofesinale pea ‘i he tau‘atāina.

NGAAHI TEFITO‘I TUI

Fai Totonu

‘I he tu‘unga fakapolofesinale mo e tu‘utu‘uni malu

Fakakaukau Fo‘ou

Hokohoko atu ‘a e fakalelei ki he ngāue ‘oku fakahoko

Ngāue Fakataha

Ngāue Fakataha ki ha Pangikē ‘oku fakahoko fatongia ‘aonga

Lelei Taha

Fua ‘o e ngāue ‘oku ‘i ha tu‘unga mā‘olunga

NGAAHI TAUMU'A NGĀUE MAHU'INGA

Taumu'a Ngāue Mahu'inga #1:

**Fokotu'u ha makamaile ki Tonga ke hoko ko ha
‘ekonōmika tupu mā’olunga**

Taumu'a Ngāue Mahu'inga #2:

Fakakake ‘a e māketi fakapa‘anga ‘a Tonga

Taumu'a Ngāue Mahu'inga #3:

Ke hoko ko ha ngāue‘anga manakoa

Taumu'a Ngāue Mahu'inga #4:

**Ke liliu ‘a e ngaahi founga ngāue ‘a e Pangikē
ke fakaonopooni**

Kau Ma'u Mafai

Kau Fakahoko Tu'utu'uni

'Oku 'i he Poate 'a e Kau Talēkita 'a e Sea (ko e Talēkita), ko e Kōvana, Sekelitali ki he Potungāue Pa'anga, pea mo ha kau Talēkita 'e toko nima. Ko e Kōvana, ko e 'Ōfisa Ngāue Pule 'o e Pangikē, 'a ia 'oku fakahoko fatongia ki he Poate ke fakakakato 'a e ngaahi kaveinga ngāue, pea mo e ngaahi tu'utu'uni fakangāue 'a e Pangikee'. 'I he malumalu 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga mo e Ngaahi Lao Fakatonutonu, 'oku fili 'e he Minisitā Pa'anga 'a e Kau Talēkita ki ha ta'u ngāue 'e a'u ki he ta'u 'e nima, pea 'e malava pē ke toe fakafo'ou ke toe hoko atu 'enau ngāue'. 'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e mālōlō ai mei he lakanga ko e Sea 'o e Poate 'o e Kau Talēkita 'a Steve Edwards, hili ia 'a 'ene fai fatongia ko e sea 'i he ta'u 'e hongofulu pea mo e mēmipa 'o e Kōmiti Āotita 'i he ta'u e tolu. Ko e mālōlō ko eni 'a e Sea 'oku kei 'atā ai 'a e tu'unga fakatalēkita 'e ua 'i he'ene a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2021.

Fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao, kuo pau ke fakataha 'a e Poate 'o 'oua na'a toe si'sisi'i hifo 'i he tu'o hongofulu 'i he lolotonga 'o e ta'u, ke fokotu'utu'u 'a e ngaahi kaveinga ngāue pea mo e tu'utu'uni ngāue 'a e Pangikē Pule, pea mo siofi ai 'a e ngaahi ngāue 'a e Pangikee'. Na'e fakataha ma'u pē mo e Kōmiti Si'i 'a e Poate ke aleai'i mo vakai'i 'a e kaveinga fakapoate kotoa pē, pea mo fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e Poate, kimu'a pea toki fakahoko 'a e fakataha 'a e Poate'. Na'e fakataha tu'o hongofulu ai 'a e Kōmiti Si'i 'a e Poate 'i he lolotonga 'a e ta'u, pea fakakakato 'e he Poate 'ene ngaahi fakataha 'e hongofulu mā hiva ke fokotu'utu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue 'a e Pangikē, muimui'i 'a e ngaahi ngāue 'oku fakahoko, pea mo tuku mai ha ngaahi fakahinohino fakangāue mo ha ngaahi fale'i ki he Kōvana'.

Ko e fatongia ia 'o e Poate 'o e Kau Talēkita ke tokanga'i 'a e ngaahi ngāue mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule'. 'Oku kau ai hen'i 'a hono toutou vakai'i 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule 'i hono fakakakato hono ngaahi fatongia pea mo hono ngāue'aki 'a 'ene ngaahi koloa, pea malava pē ke nau 'oatu mo ha ngaahi fale'i ki he Kōvana, ke 'oua na'a ngata pē 'i hono pukepuke 'a e tu'unga lelei 'o hono pule'i 'a e ngaahi ngāue 'a e Pangikē, ka ke fakapapau'i foki 'oku fakakakato 'i he Pangikē Pule 'a hono ngaahi fatongia tefito 'o fakatatau ki he Lao Pangikē Pule Fakafonua 'o e Tonga pea mo e ngaahi lao fekau'aki'.

'Oku fakamahino 'e he Konga 9A 'o e Lao 'a e Pangikē Pule (Fakatonutonu) 2014 'a e ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia 'o e Poate 'a ia 'e 'ikai malava ke tukuhifo ki ha taha. Na'e fakakakato kotoa pē 'e he Poate 'o e Kau Talēkita 'a hono ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia ko 'eni 'i he lolotonga 'o e ta'u'. Na'e toutou fakataha foki 'a e Kau Talēkita ke ale'a'i 'a e uesia faka'ekonōmika 'o e fokoutua fakamāmani lahi ko e COVID-19, pea mo fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni ngāue fo'ou ki he fokotu'u ngāue fakapa'anga, 'a ia ne pulusi atu 'a e ngaahi fakamatala ko ia 'i he māhina kotoa pē. Na'e vakai pea tali 'e he Kau Talēkita 'a e kole 'a e Pule'anga ki he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF) ki ha nō 'o ha pa'anga fiema'u fakavavevave makatu'unga 'i ha fakatamaki ne hoko ki he fonua' (IMF Rapid Credit Facility). Na'e tali foki mo ha ngaahi me'afua fo'ou ke tokoni ki he ngaahi uesia faka'ekonōmika 'o e fokoutua COVID-19, pea pehē foki ki hono tali 'o e fokotu'u ngāue fakapa'anga 'a ia ne pulusi ia 'i he Fakamatala Fokotu'u Ngāue Fakapa'anga. Na'e tali foki 'e he Kau Talēkita 'a e ngaahi fakamatala fakamāhina fakau'aki mo e 'ekonōmika, pea mo hono tuku atu 'o e ngaahi fakamatala fanonganongo fakau'aki mo e ngaahi tu'utu'uni pea mo hono fakahoko'. Na'e tali 'e he Kau Talēkita 'i he lolotonga 'o e ta'u 'a e ngaahi fonua mo 'enau fakafetongi pa'anga e kau ki hono fakamahu'inga'i 'o e pa'anga Tonga'. Na'e vakai 'a e Kau Talēkita ki he founa hono inivesi 'o e pa'anga mohe 'a e fonua 'oku tauhi 'i muli pea mo tali 'a e ngaahi liliu ki he ngaahi fakangatangata ke pule'i 'aki hono 'inivesi 'o e pa'anga mohe'.

Na'e tali foki 'e he Kau Talēkita 'i he lolotonga 'a e ta'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue ki hono leva'i 'o e ma'uma'uluta fakapa'anga 'o e fonua, pea mo ha ngaahi tu'utu'uni ngāue pē 'a e Pangikē felāve'i mo 'ene fakahoko hono ngaahi fatongia ki hono pule'i 'o e tafa'aki fakapa'anga'. Na'e kau 'i he ngaahi tu'utu'uni ngāue ko 'eni 'a e tu'utu'uni fo'ou 'e tolu ki hono pule'i ke ta'ofi mei ha uesia 'a e ngaahi ngāue 'a e pangikē mei ha fakatu'utāmaki 'e hoko (operational risk management), faka'ehi'ehi mei he ngaahi ngāue kākā mo e ngāue ta'efakalao 'i he tekinolosia komipiuta (cybersecurity), pea mo e ngaahi nō lalahi oku vahevahé ai 'a e ngaahi pangikē mo ha ngaahi kautaha kehe (syndicate lending). Na'e tali 'e he Kau Talēkita ha Lao ki hono Mapule'i 'o e Ngaahi Kuletiti 'lunioni 'i Tonga ni'. Na'e hokohoko atu ai pē 'a hono muimui'i 'e he kau Talēkita 'a e ngāue ki he lao ki hono Mapule'i 'o e ngaahi kautaha malu'i pea mo e ngaahi kautaha pa'anga mālōlō 'i Tonga ni'. Na'e

toe tokanga foki 'a e Kau Talēkita ki hono vakai'i mo muimui'i 'a e ngaahi ngāue lalahi 'a e Pangikē 'o kau ki ai 'a hono fokotu'u 'o e Sisitemi Totongi Pa'anga Fakafonua, pea pehē foki ki he kamata ko ia 'o hono fo'u 'o e Sisitemi 'Ilo'i 'o e Kau Kasitomā 'o ho'o Kau Kasitomā, pea pehē foki ki he polōseki ki ha tānaki'anga 'o e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e noo' (credit bureau). Na'e poupou foki 'a e Kau Talēkita ki hono faka'ilo atu mo hono fakatokanga ki he kakai 'o e fonua 'a hono ta'efakalao ko ia 'a e ngaahi founa fakahū pa'anga fakapilamita' (pyramid scheme).

Na'e lahi 'a e tokanga 'a e Kau Talēkita 'i he lolotonga 'o e ta'u ke fai hano ale'a'i 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale, ko e tupu 'o 'enau ngaahi nō pea mo e tupu, ko 'enau ngaahi mahu'inga fakafetongi pa'anga, ngaahi totongi tupu mo e ngaahi totongi makehe, 'i he faka'amu ke kei pukepuke pē 'a e tu'unga ma'uma'uluta fakapa'anga 'o e fonua, pea mo malu'i foki mo e ngaahi pa'anga 'a e kau fakahū pa'anga 'i he taimi hono kotoa pē. Na'e muimui'i foki 'e he Kau Talēkita 'a hono fakahoko ko ia 'o e ngaahi tu'utu'uni ngāue pea mo hono fakahoko ko ia 'o e fatongia 'o e Pangikee Pule 'o fakafou 'eni 'i he ngaahi lipooti fakamāhina 'oku tuku atu 'i he ngaahi fakataha 'a e Poate'. Na'e ale'a'i pea tali 'e he Poate 'a e ngaahi fakatonutonu ki he Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga pea mo hono liliu hingoa 'o e Lao ko eni ke hoko ko e Lao ki he Ngāue Fakapangikē, ke fakaivia 'a hono pule'i pe ko hono to'o ha laiseni 'o ha pangikē, pea mo hono toe fakamatala'i lelei ange 'a e ngaahi ngāue fakapangikē 'o 'ikai ke kau ai 'a e ngaahi pōnite 'o ha taautaha, ngaahi pepa pe ko ha sekulitī 'o ha taautaha. Na'e kau 'i hono 'alea'i 'e he Poate 'a e ngaahi nō 'a e ngaahi kautaha 'oku ikai ko ha pangikē, ko e tu'unga malava 'o ha pisinisi pe taautaha ke totongi fakafoki ha nō, ko 'ene ngaahi uesia 'e malava ke hoko ki he ma'uma'uluta fakapa'anga 'o e fonua, pea mo e ngāue 'a e credit bureau ke fakasi'isii'hā uesia 'o e tu'unga ma'uma'uluta fakapa'anga 'o e fonua'. Na'e kau foki mo e lipooti 'a e Kulupu 'a 'Ēsia mo e Pasifiki ki hono Fakafepaki'i 'o e Fe'ave'aki Pa'anga Kākā mo hono Fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngāue fakatautoitoi 'i hono ale'a'i 'e he Poate, pea mo ha uesia e malava ke hoko ki he founa ngāue ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kākā 'i Tonga 'ni pea mo e tāpuni 'e he ngaahi pangikē muli 'a e ngaahi akauni 'a e ngaahi pangikē 'i Tonga ni pea mo e tāpuni 'e he ngaahi pangikē 'i Tonga 'ni 'a e ngaahi akauni 'a e ngaahi kautaha fe'ave'aki pa'anga muli'. Na'e tali 'e he Poate 'a e fokotu'u

ke to'o 'a e laiseni 'o ha kautaha 'ikai ko ha pangikē koe'uhi ko e 'ikai ke ne maa'usia 'a e ngaahi tu'utu'uni fakalaiseni'. Na'e tali foki 'e he Kau Talēkita 'a e Ngaahi Tu'utu'uni Fakalao ki hono Pule'i 'a e Founga Totongi pea mo e Founga hono Fakahoko 'o ha Totongi Pa'anga 2020, ko e poupou ai pē ki he malu mo e ma'uma'uluta fakapa'anga 'o e fonua'.

Na'e fakapapau'i foki 'e he Kau Talēkita ko e ngaahi fakamatala fakapa'anga kotoa pē na'e teuteu'i ia 'o fakatatau ki he founga fakamatala fakapa'anga kuo tali fakamāmani lahi'.

Ke fakapapau'i 'oku fakahoko pea ola lelei 'a e ngaahi fakahoko fatongia 'a e Pangikē 'i he lolotonga 'o e ta'u, na'e tali lelei ai 'e he Kau Talēkita 'a hono fakalelei'i 'o e ngaahi tu'utu'uni ngāue ma'a e kau ngāue pea mo e ngaahi tu'utu'uni fakalotofale 'a ia 'oku felāve'i pea mo hono pule'i mo e ngaahi ngāue fakalotofale 'a e Pangikee'. Na'e tali foki 'e he Kau Talēkita mo e polōseki ke fakalelei 'a e sistemi fakamokomoko 'ea 'a e Pangikee'.

Na'e tali foki mo e ngaahi fakamatala pa'anga fakamāhina 'a ia 'oku fakahoa ai 'a e ngaahi ola fakapa'anga fakatatau ki he patiseti na'e tali 'e he Kau Talēkita, pea toki tuku atu ki he 'Eiki Minisitā 'o e Pa'anga, pea pehē ki he 'Ōfisi 'o e Palēmia ke paaki atu 'i he Kāsete 'a e Pule'anga'. Na'e tali foki 'e he Kau Talēkita 'a e Patiseti Fakata'u ki he 2021/22, pea pehē ki he ngaahi tu'unga ngāue 'a e Pangikē, ko e Fokotu'utu'u Fakangāue 2021/2022, pea pehē foki he Fakamatala Fakata'u 2019/20.

Kau Talēkita 'o e Poate

Mr. Steve Edwards *
Sea 'o e Poate

Mr. Richard Prema
Tokoni Sea 'o e Poate

Mrs. Joyce Mafi
Talēkita

Mrs. Sinai Tu'itahi
Talēkita

Mrs. Balwyn Fa'otusia
Talēkita
(*Sekelitali ki he Potungāue
Pa'anga*)

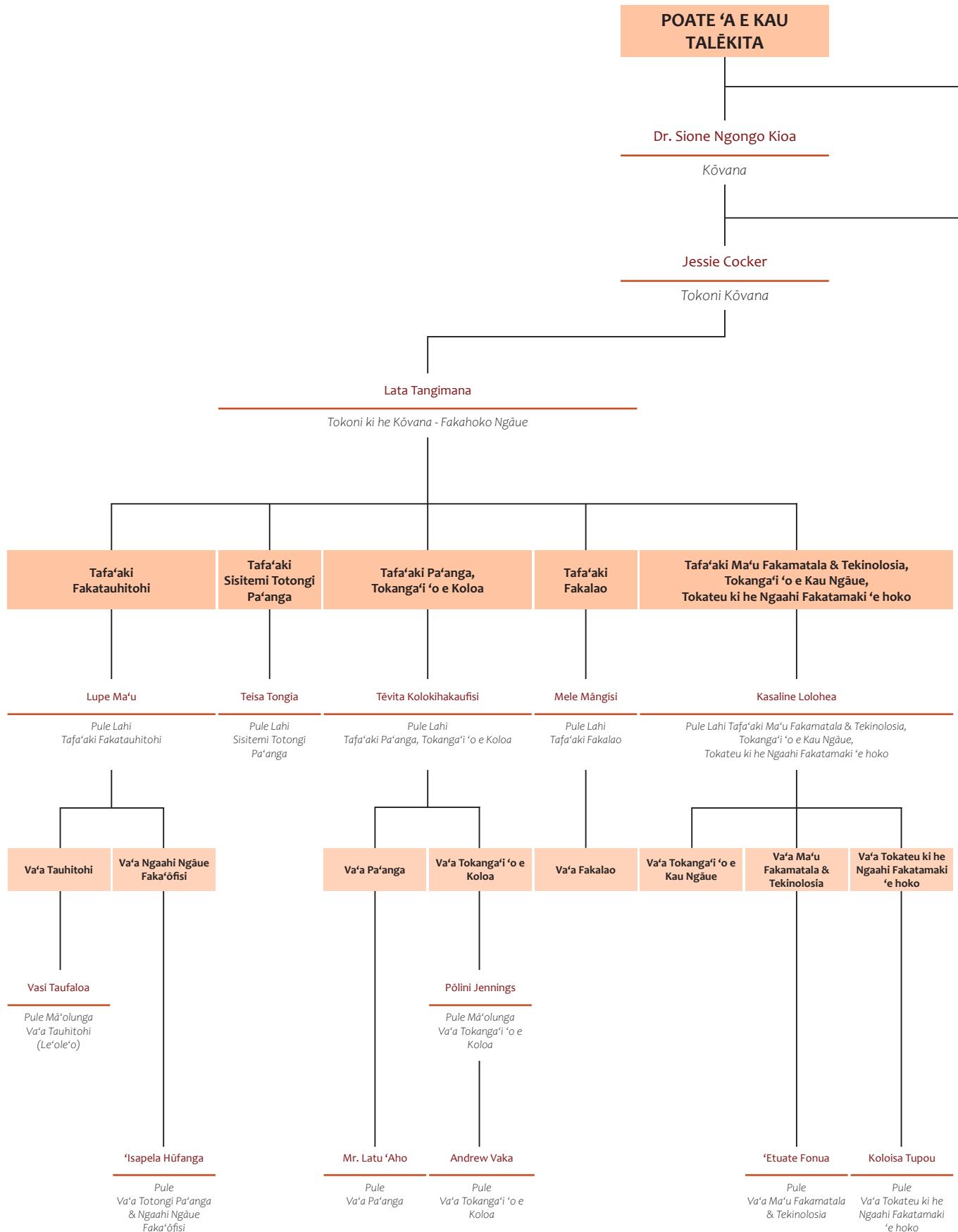

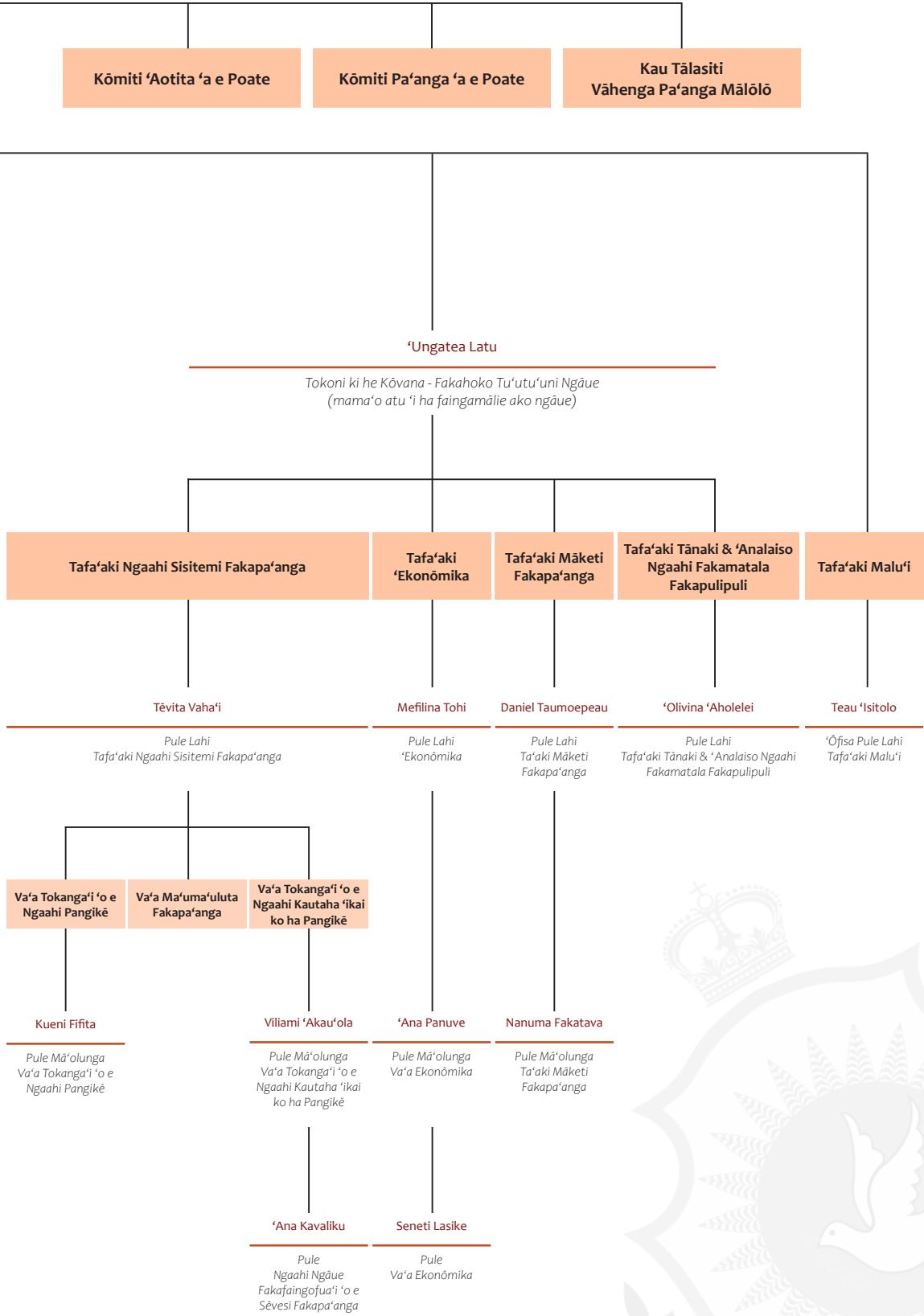
Dr. Sione Ngongo Kioa
Kōvana

* Mālōlō mei he lakanga 'i Fepueli 2021

Tu‘unga Fakangāue

Sune 2021

Fokotu'utu'u Fakangāue

Na'e tali 'e he Poate 'a e Kau Talēkita 'a e fakalelei ki he Fokotu'utu'u Fakangāue 2020/2021 'i Mē 2020 'a ia ko e tāketi 'e 400. 'I he faka'osinga 'o Ma'asi 2021 na'e sivi'i ai e Fokotu'utu'u Fakangāue ko eni pea ne hā mai ko e 90% 'o e ngaahi tāketi 'e 400 ne malava hono ngāue'i lolotonga e ta'u fakapa'anga 2020/2021. Ka neongo ia, 'i he a'u ki he faka'osinga 'o Sune 2021, na'e hiki hake mei he peseti 'e 90 ki he peseti 'e 93 'o e ngaahi tāketi 'e 400 na'e malava hono ngāue'i.

Na'e hokohoko atu ai pē hono ngāue'aki ai 'e he kau ngāue 'a e Kaati Me'afua Tatau 'a ia ko e founa me'afua ki hono sivi'i 'o e Fokotu'utu'u Fakangāue'. Ko e Kaati Me'afua Tatau ko 'eni 'oku fua ai e ola 'o e tāketi takitaha 'i he tu'unga fakamaau'i 'e tolu 'o fakatatau ki hono mahu'inga'.

Ko e tu'unga fakamaau 'ni ko e;

1. Kanokato 'a e 'Ulungāanga:

'a ia 'oku fua 75%; pea 'oku kaunga ki hen'i 'a 'ene

- *Tonu*
- *Kakato mo*
- *Mahino;*

2. Faingatonu:

'a ia 'oku fua 45%; pea 'oku felāve'i ia mo e

- *Vave hono Tali mo e*
- *Ma'u Taimi Totonu;*

3. Paongofua:

'oku fua 30% ia, pea 'oku kaunga ia ki he

- *Lao,*
- *Tu'utu'uni Ngāue,*
- *Founa Ngāue mo e*
- *Hokohoko Ngāue.*

400 Ngaahi Tāketi

93% Ola 'o e Ngāue

**Ko e ola 93% ko 'eni
'oku fakahisitōlia he
ne maa'usia 'eni 'i he
fu'ufu'unga 'o e ngaahi
poletaki kehekehe.**

'E hokohoko atu 'a hono tokoni'i 'e he Kau Taki Ngāue 'a e kau ngāue ke nau ngāue'aki 'a e ngaahi tefito'i tui 'a e Pangikē 'i hono fakahoko honau ngaahi fatongia'. 'Oku 'ikai ke ngata pē 'i hono tauhi 'a e ma'uma'uluta 'o e fakahoko ngāue 'i ha tu'unga mā'olunga ki hono patoloaki 'a e ngaahi fokotu'utu'u mahu'inga 'i he Fokotu'utu'u Fakangāue kae pehē foki ke maa'usia 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'a 'ene taumu'a ke hoko ko ha Pangikē Pule lelei mo longomo'ui 'i hono poupou'i 'a e ma'uma'uluta faka'ekonōmika 'a Tonga'.

Tu‘unga Faka‘ekonōmika Fakalükufua

Ko e fakalakalaka faka‘ekonōmika ‘i Tu‘apule‘anga

‘Oku fakafuofua ‘e he Kautaha Pa‘anga Fakavaha‘apule‘anga’ (IMF) ‘i he‘ene Fakafuofua ki he Tu‘unga Faka‘ekonōmika ‘o Māmanī’ (World Economic Outlook) ‘i Siulai 2021, ‘e kake ‘a e tu‘unga faka‘ekonōmika fakamāmani lahi‘ ‘aki ‘a e peseti ‘e 6.0 ‘i he ta‘u 2021, mei he holo peseti ‘e 3.2 ‘i he ta‘u 2020. ‘Oku makatu‘unga ‘a e fakaakeake lahi‘ ‘o e ta‘u 2021, mei he hiki lahi‘ ‘i he fakamole‘ ‘a e ngaahi Pule‘anga lalahī’ ke tokoni ki he ‘ekonōmika’ kae tautaufito ki ‘Amelika, mo e ngaahi fonua ‘o ‘Iulope’ (Euro area). ‘Oku ‘amanaki foki ‘e kau ‘a e ngaahi polokalama huhu malu‘i ki he COVID-19 ‘oku fakahoko ‘i he ngaahi fonua lahi, ke ne fakamālohi‘ ‘i ‘a e ngaahi ngāue fakapisinisi’. ‘Oku toe poupou foki ki ai ‘a hono fakalahi e ngaahi fakamole‘ ‘a e ngaahi Pule‘anga’ mo e ngaahi fokotu‘tu‘u fakapa‘anga’ (expansionary policy actions), pea tokoni aipē ki he tupu faka‘ekonōmika fakalükufua ‘i he ta‘u 2021.

‘I he ngaahi fonua tu‘umālie’, ‘oku fakafuofua ‘e tupu ‘enau tu‘unga faka‘ekonōmika’ ‘aki ‘a e peseti ‘e 5.6 ‘i he ta‘u 2021, fakahoa ki he holo peseti ‘e 4.6 na‘e fakafuofua ki he ta‘u 2020, makatu‘unga he hā mai ‘a e ngaahi faka‘ilonga ‘o e fakaakeake ‘i he ngaahi ngāue faka‘ekonōmika’ ki he konga hono ua ‘o e ta‘u 2020. ‘Oku fakatefito eni mei‘ he kake vave mai ‘a e ngaahi ngāue fakapisinisi’, tupu mei‘ he ngaahi polokalama huhu malu‘i COVID-19 ‘oku fakahoko’, pehē ki he lahi ange ‘a e fakatau koloa’ mo e ‘invesi’. Na‘e kake ‘a e tu‘unga faka‘ekonōmika ‘o ‘Amelika’ ‘i he kuata‘uluaki ‘o e ta‘u 2021 ‘aki ‘a e tupu fakata‘u ko e peseti ‘e 6.4 (‘Analaiso‘ ‘a e Potungāue ‘Ekonomika ‘o ‘Amelika’). Na‘e makatu‘unga ‘a e tupu ko‘ eni mei‘ he toe ma‘olunga ange ‘a e fakamole ki he ngaahi fiema‘u faka‘api’ pea mo e ngaahi ‘invesi taautaha’. Ko ia ai, ‘oku fakafuofua ke toe ma‘olunga ange ‘a e tupu faka‘ekonōmika ‘a ‘Amelika’ ‘aki ‘a e pēseti ‘e 7.0 ‘i he ta‘u 2021, koe‘uhi koe hiki lahi ‘a e fakamole ‘a e Pule‘anga’ ke tokoni ki he fakaakeake ‘i he ngaahi ngāue faka‘ekonōmika’. ‘I he taimi tatau, na‘e tupu foki mo e ‘ekonōmika ‘o ‘Aositelēlia’ ‘i he ta‘u’ ki Ma‘asi 2021 ‘aki ‘a e peseti ‘e 1.1, ‘o fakatatau ki he lipooti ‘a e Potungāue Sitetisitika ‘o ‘Aositelēlia’. Lolotonga ia‘, na‘e tupu mo e ‘ekonōmika ‘o Nu‘usila’ ‘i he ‘uluaki kuata‘ ‘o e ta‘u 2021 ‘aki ‘a e peseti ‘e 1.6 makatu‘unga he fakaakeake ‘i he sekitoa ‘o e ngaahi ngāue’ mo e fa‘u koloa’, neongo na‘e holo fakata‘u ‘aki e peseti ‘e 2.3 (fakatatau ki he Potungāue Sitetisitika ‘o Nu‘usila’).

‘Oku fakafuofua ‘a e Pangike Pule ‘e hiki hake e tupu faka‘ekonōmika ‘o e fonua ‘o 2.1 ‘i he 2021/2022 ...

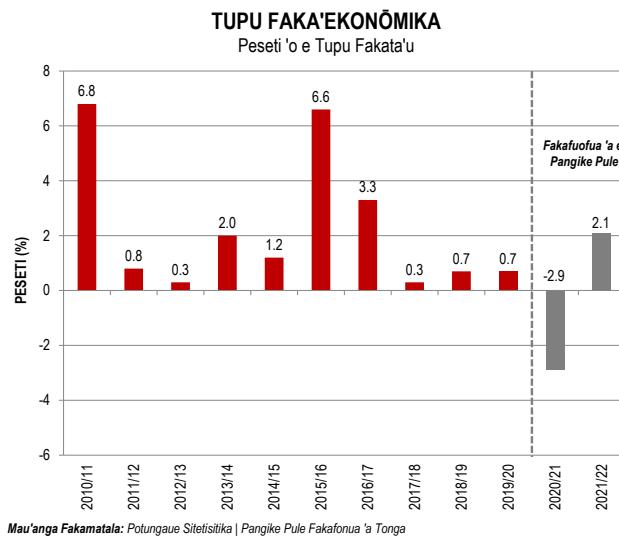
‘Oku fakafuofua ‘e hiki ma’olunga ‘a e totongi ‘o e ngaahi koloa’, tupu mei he hiki ‘a e totongi ‘o e ngaahi koloa lalahi ‘oku fefakatau’aki fakatu’apule’anga’. ‘Oku makatu’unga ‘eni mei’ he fakaakeake ‘a e māketi fakamāmani lahi ki he koloa lolo’, pehē ki he fakafuofua ‘e toe hiki hake mo e totongi ‘o e ngaahi koloa ‘ikai ko e lolo’ (non-oil commodity prices) ‘aki ‘a e peseti ‘e 30 ‘i hono fakahoa ki he ta’u 2020. ‘Oku kaungatonu foki mo e hoko atu ‘a e ngaahi ngāue langa’ mo e ngāue fa’u koloa’ ‘i Siaina’, ‘i hono teke hake ‘a e totongi ‘o e ngaahi koloa ukamea’, kae pehē ki he hikihiki ‘i he totongi koloa fakalukufua’.

I he lipooti ‘a e Reuters, na’e ‘avalisi ‘a e totongi lolo fakamāmani lahi’ ‘i he ta’u’ ki Sune 2021 ‘i he US\$55.64 ki he talamu, ‘a ia ‘oku ma’olunga eni ‘i he US\$51.22 ki he talamu ‘i he ta’u’ ki Sune 2020. Na’e fe’unga mo e US\$73.28 ki he talamu ‘a e ‘avalisi ‘o e totongi lolo’ ‘i Sune 2021, ‘a ia na’e ma’olunga ‘aupito ia ‘i he totongi ‘avalisi ko e US\$40.47 ki he talamu ‘i Sune 2020. Ko e hiki ko eni ‘a e totongi lolo fakamāmani lahi’ ‘oku felāve’i tonu pē ia mo e fakaakeake ‘a e ‘ekonōmika fakamāmani lahi’ ‘o fakautuutu ai ‘a e kake ‘a e fiema’u koloa’ tupu mei’ he kamata ke to’o atu e ngaahi fakataputapui’ kae kamata ke hoko atu e fefolau’aki’, makatu’unga hono fakasi’isi’i atu e ngaahi fakataputapui COVID-19, kae tautefito ki he ngaahi fonua ‘Esia’. Na’e kau foki mo hono holoki e fakatupu ‘o e koloa lolo’ ‘e he ngaahi fonua ‘oku nau hū atu ‘a e lolo’ OPEC+ (kau ki ai ‘a Lūsia mo e ngaahi fonua OPEC kehe ‘oku nau hū atu ‘a e lolo’), ‘i hono hiki lahi hake ‘a e totongi lolo fakamāmani lahi’. ‘Oku fakafuofua ai ‘e he Kautaha Pa’anga Fakavaha’apule’anga’ (IMF) ‘e hiki hake ‘a e totongi lolo’ ‘aki e peseti ‘e 60 ‘o fakahoa ia ki he tu’unga ma’ulalo ne ‘i ai he ta’u 2020.

Fakalakalaka ‘i he tupu Faka‘ekonōmika Fakalotofonua

‘Oku fakafuofua ‘e he Potungāue Sitetisitika ‘o Tonga’ na’e tupu ‘a e ‘ekonōmika Tonga’ ‘aki ‘a e peseti ‘e 0.7 ‘i he ta’u fakapa’anga 2019/2020, ‘o tatau pē mo e tupu faka‘ekonōmika ‘i he ta’u kuo ‘osi’. ‘Oku fakatefito ‘a e fakafuofua ko eni ‘i he ngaahi ngāue ki hono tokangaekina e tu’unga mo’ui lelei ‘a e kakai’, mo e ngaahi tokoni fakasōsiale na’e fakahoko ke tau’i ‘aki e ngaahi uesia mei he fokoutua ‘oku mafola fakamāmani lahi’. Na’e kau foki ki henī mo e longomo’ui ‘a e ngaahi ngāue ‘i he tafa’aki fefakatau’aki fakalukufua’ mo e fakamovetevete’, mo e ngaahi ngāue kehe’, ‘i he ngaahi māhina kimu’ā pea toki mafola ‘a e vailasi COVID-19.

FAKATĀTĀ 1: TUPU FAKA‘EKONŌMIKA

‘Oku fakafuofua ‘e he Pangikē Pule’ ‘e holo ‘a e tupu faka‘ekonōmika ‘o e fonua’ ‘aki e peseti ‘e 2.9 ‘i he 2020/2021, koe’uhī ko e ngaahi uesia tamaki mei he fokoutua ‘oku mafola fakamāmani lahi’, pehē ki he vaivai ange ‘a e ngaahi ola mei he sekitoa ngāue’, tupu mei hono toe fakalōloa atu hono tāpuni ‘o e kau’āfonua’, fakataha mo e holo ‘a hono hū atu ki tu’apule’anga ‘a e ngaahi koloa ngoue’, toutai’, mo e vaotātaa’ ‘i he lolotonga ‘o e ta’u’. Kaekehe, ‘oku fakafuofua foki ‘e he Pangikē Pule’ ‘e kake ‘a e tupu faka‘ekonōmika ‘o e fonua’ ‘aki ‘a e peseti ‘e 2.1 ‘i he 2021/2022, ‘okapau ‘e fakaava ‘a e kau’āfonua’ ‘i he ta’u 2022, ‘o hoko atu ‘a e uta koloa ki tu’apule’anga ‘i he vakapuna’, pea longomo’ui mai mo e sekitoa ngāue’ tautefito ki he ngaahi ngāue fakatakimamata’.

‘Oku fakafuofua ‘e holo ‘a e sekitoa ngoue’, toutai’, mo e vaotātaa’ ‘aki ‘a e peseti ‘e 3.0 ‘i he 2020/2021, fakahoa ki he tupu peseti ‘e 0.8 ‘i he 2019/2020. ‘Oku makatu’unga ‘a e holo ko’ eni ‘i he fakafuofua ‘e holo peseti ‘e 15.0 ‘a e tupu ‘i he sekitoa toutai’, fakataha mo e holo peseti ‘e 1.5 ‘a e sekitoa ngoue’ ‘i he 2020/2021. ‘I he ta’u’ ki Sune 2021, na’e holo lahi e koloa toutai ne hū atu ki tu’apule’anga’ ‘aki ‘a e toni ‘e 457.1 (peseti ‘e 23.9), ‘o hā mahino ai ‘a e uesia mei tu’u ‘a e uta vakapuna ki tu’apule’anga’ koe’uhī ko hono toe fakalōloa atu e tāpuni ‘o e kau’āfonua’. ‘I he taimi tatau, na’e holo mo e pa’anga hū mai mei hono uta atu ‘o e koloa toutai’ ki muli’ ‘aki ‘a e \$4.0 miliona (peseti ‘e 46.2). Na’e toe holo foki mo e lahi ‘o e ngoue ‘oku uta atu’ ‘i he ta’u’ ki Sune 2021, ‘aki ‘a e toni ‘e 2,639.5 (peseti ‘e 20.0). Na’e makatu’unga ‘a e holo ko’ eni, mei he ‘ikai ke ola lelei ‘a e fa’ahita’u tō hina’, mo e si’isi’i ange

hono hū atu ‘o e niu’ ki tu‘apule‘anga’. ‘Oku hā mai foki mei’ he holo hono uta atu ‘o e niu’ ‘a e ngaahi maumau ne hoko ki he ngaahi ngoue niu’ mei’ he saikolone fakatalopiki Kita mo Hāloti’, ‘o ne fakatupu ai ‘a e ngaahi honge ‘i he māketi fakalotofonua’. Koia ai, na‘e holo aipē mo e pa‘anga hū mai mei’ he ngoue ne uta ki tu‘apule‘anga’ ‘aki e \$1.2 miliona (peseti ‘e 15.1) ‘i he ta‘u’ ki Sune 2021. Kaekehe, ‘oku kei tokonia pē ‘a e sekitoa’ ni ‘e he ngaahi ngāue ‘a e Pule‘anga’ ki hono toe tō ‘o e ngoue’ mo e ngaahi ngāue fakaakeake mei he saikolone fakatalopiki Kita mo Hāloti’. ‘Oku kau foki ki aim o e ngaahi polōseki ki hono faka‘ai‘ai ‘a e ngaohi fakalotofonua e koloa ngoue’ ke fakapapau‘i ‘a e malu ‘o e tu‘unga fakame‘atokoni fakalotofonua’ lolotonga ‘a e mafola fakamāmani lahi ‘a e COVID-19, pea pehē foki ki he tu‘unga lelei ange ‘a e ‘ea’.

‘Oku fakafuofua ‘e tupu peseti ‘e 1.1 ‘a e sekitoa ‘o e fakatupu koloa’ ‘i he 2020/2021, ‘o fakahoa ki he holo peseti ‘e 2.9 ‘i he 2019/2020. ‘Oku fakatefito ‘a e fakafuofua ko ‘eni’ ‘i he toe hoko atu ‘a e ngaahi polōseki langa lalahi’ mo e langa fale’, ‘o fenāpasi ia mo e kake ‘a e ngaahi nō ki he ngaahi sekitoa felāve‘i’ ‘i he ta‘u’ ki Sune 2021. Na‘e tokonia ‘a e sekitoa ngāue langa’ ‘e he ngaahi polōseki langa fale ‘a e Pule‘anga’, mo e ngaahi langa taautaha’, neongo ‘a e ngaahi uesia mei he COVID-19 ‘o toe toloi ai ‘a e ngaahi polōseki langa ‘e ni‘ihī ne ‘osi fokotu‘utu’u ke fakakakato. Na‘e kau ‘i he ngaahi polōseki ngāue langa ko eni’ ‘a hono langa fo‘ou ‘o e ngaahi ‘apiako na‘e maumau‘i ‘e he saikolone Kita mo Hāloti’, pehē ki he ‘ōfisi fo‘ou ‘a e ngaahi kautaha ngāue fakakasitomu taautaha’ (custom brokers) ‘i he uafu Kuini Sālote’, pea mo e fale tuku‘anga naunau fo‘ou ma‘ae ‘ōfisi fakafonua ki hono tokangaekina ‘o e ngaahi fakatamaki’ (NEMO). Na‘e kake foki mo e nō ki he ngaahi kautaha ngāue langa’ ‘aki ‘a e peseti ‘e 67.6, kae hiki ‘a e nō langa fale taautaha’ ‘aki e peseti ‘e 0.9, ‘o poupopou aipē ngaahi ngāue he sekitoa ngāue langa’. ‘Ikai ke ngata ai’, kā na‘e tokoni foki mo e hiki peseti ‘e 68.7 ‘a e totongi pa‘anga ki muli ki hono hū mai e ngaahi koloa langa’ ki he tupu ‘a e sekitoa’. Na‘e muimui pē foki mo e tupu ‘a e sekitoa keli‘anga maka’ mo e maka koloa’ ‘i he fakaakeake ‘a e sekitoa ngāue langa’. Kaekehe, ko e ngaahi ngāue ‘i he sekitoa ‘uhila’, vai’, mo e veve’, ‘oku ‘amanaki ‘e nga‘unu fakatatau pē ki he māmālie ‘a e ngaahi ngāue faka‘ekonōmika fakalotofonua’ ‘i he lolotonga e ta‘u’.

‘I he tafa‘aki ‘e taha’, ko e polōseki fakalelei‘i hono tufaki e ‘uhila’ ‘i Nuku‘alofa’ (Nuku‘alofa Upgrade Project) ‘a e Kautaha ‘Uhila ‘a Tonga’ (TPL), mo e polōseki tokoni ki hono fakalelei‘i ‘o e ngaahi ma‘u‘anga vai’ (Grant Assistance for Grassroots Human Security Projects) ‘oku toe tokoni ia ki he tupu ‘a e sekitoa ko’ eni. ‘I Siulai 2020, na‘e seniti ‘e 61.02 ki he kilouati ‘a e totongi ‘o e ‘uhila’, fakatatau ki he seniti ‘e 79.90 ki he kilouati, ‘i Siulai ‘o e ta‘u kuo‘osi’. Na‘e faka‘avalisi ‘a e totongi ‘uhila’ ki he seniti ‘e 66.47 ki he kilouati ‘i he ta‘u fakapa‘anga 2020/2021, koe‘uhī’ koe holo lahi ‘a e totongi fakamāmani lahi ‘o e lolo’ mo e tīsolo’ he lolotonga ‘a e mafola fakamāmani lahi ‘a e COVID-19. Na‘e kamata ke hiki

‘a e totongi ‘a e ‘uhila mei Nōvema 2020, fakatatau pē ki he kaka ‘a e totongi fakamāmani lahi ‘o e lolo’ mo e tīsolo’, kā ‘oku kei ma‘ulalo pē eni he ngaahi totongi kimu‘a he mafola ‘a e COVID-19. Neongo ‘a e hiki ‘i he totongi ‘o e ‘uhila’ ‘i he lolotonga e ta‘u’ ki Sune 2021, na‘e kei tupu fakatou‘osi pē ‘a e lahi e ‘uhila ne tuku mai’ ‘aki e kilouati ‘e 2.2 miliona (peseti ‘e 3.3), mo e lahi e ‘uhila ne ngāue‘aki’ ‘aki ‘a e kilouati ‘e 1.6 miliona (peseti ‘e 2.2). Ne hiki hake foki mo e tokolahī ‘o e ngaahi ‘api ‘oku nau ngāue‘aki e ‘uhila’ ‘aki e toko 744 (peseti ‘e 3.0). ‘Oku hā mai henī ‘a e ola lelei hono fakahoko e ngaahi polōseki ki hono fakalelei‘i mo fakalahi hono fakatupu e ivi ‘uhila’, pea mo e lahiange ‘a e ngaahi fale fo‘ou ne langa’, ‘a ia na‘e tokonia he polōseki langa fakaakeake ‘a e Pule‘anga’ mei he saikolone Kita’.

Ko e sekitoa ‘o e ngaahi ngāue’ ‘oku uesia lahi taha mei he mafola fakamāmani lahi ‘a e COVID-19. ‘Oku fakafuofua ‘e holo ‘a e tupu e sekitoa’ ni ‘aki ‘a e peseti ‘e 3.3 ‘i he 2020/2021, hili ia ‘a e tupu peseti ‘e 0.9 ‘i he 2019/2020. ‘Oku makatu‘unga ‘a e holo ‘a e sekitoa ko’ eni mei he fakalōlōa ‘a e ngaahi fakataputapui he fefolau‘aki’, mo e lahi ‘a e ta‘epau’ ‘i he vakai ki he kaha‘u’. ‘I he‘ene pehee’, na‘e toe holo pe tu‘u ‘aupito ‘a e ngaahi ngāue ‘i he sekitoa fefakatau‘aki fakalukufua mo e fakamovetevete’, fefononga‘aki’, hōtele mo e ngaahi falekai’, ‘aatī’, fai‘anga fakafiefia mo e va‘inga’, mo e ngaahi ngāue fakakelekele’. Na‘e hoko foki hono toe fakalōlōa ‘a e tāpuni e kau‘āfonua’, mo e kaniseli ‘a e ngaahi kātoanga mo e polokalama lalahi ‘i he lolotonga ‘a e ta‘u’, ke toe māmālie ange ‘a e ngaahi ngāue fakatakimamata’, ngāue fefononga‘aki’, pea mo e fiema‘u koloa fakalukufua ‘a e ngaahi ‘api’. Na‘e ‘ikai ke tu‘uta mai ki Tonga’ ni ha vaka meili, pea na‘e holo mo e lahi e ngaahi vaka uta koloa’ ‘aki e peseti ‘e 7.5, kae holo peseti ‘e 18.2 ‘a e lahi ‘o e ngaahi vaka kasa’, pea holo peseti ‘e 13.2 ‘a e lahi ‘o e ngaahi vaka lolo’. ‘Oku uesia hangatonu foki ‘a e fefolau‘aki vakapuna ‘i he tāpuni ‘a e kau‘āfonua’, tautefito ki he fefola‘uaki vakapuna fakatu‘apule‘anga’. Na‘e holo fakatou‘osi ‘a e tokolahī ‘o e kau folau mai ki Tonga’ ni ‘aki ‘a e peseti ‘e 96.5, kae holo peseti ‘e 96.3 ‘a e tokolahī ‘o e kau folau atu ki tu‘apule‘anga’. Ko e lahi ‘o e vakapuna ne tu‘uta mai ki Tonga’ ni mei tu‘apule‘anga’, na‘e holo ‘aki e peseti ‘e 90.3.

Na‘e fetō‘aki ‘a e ola ‘o e ngaahi ngāue ‘i he tafa‘aki fefakatau‘aki fakalukufua’ mo e fakamovetevete’. ‘I he ta‘u’ ki Sune 2021, na‘e hiki hake e lahi ‘o e ngaahi koniteina na‘e lēsisita’ ‘aki e koniteina ‘e 723 (peseti ‘e 6.5), makatu‘unga ‘i he lahiange ‘a e ngaahi koniteina fakapisinisi’ ‘aki ‘a e koniteina ‘e 1,640 (peseti ‘e 24.2). Na‘e hiki hake ‘a e totongi pa‘anga ki muli ki he ngaahi koloa hū mai ‘ikai kau ai e lolo’, pea lahiange mo e ngaahi me‘alele ne lēsisita’ ‘aki ‘a e me‘alele ‘e 179 (peseti ‘e 5.9). Ka neongo ia, na‘e holo ‘a e tukuhau ngauē‘aki (consumption sales tax) ‘aki ‘a e peseti ‘e 6.3 ‘i he lolotonga e ta‘u’. Koia ai, ‘oku fakafuofua ‘e holo ‘a e sekitoa fefakatau‘aki fakalukufua’ mo e fakamovetevete’ ‘aki ‘a e peseti ‘e 1.0. Kaekehe, na‘e tuku atu e ngaahi tokoni pa‘anga makehe ‘a e Pule‘anga’ ki he COVID-19 ‘i he lolotonga ‘o

e ta'u', pea pehē foki ki he ngaahi tokoni 'i he 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale' 'o fakafou 'i hono ta'ofi fakataimi e ngaahi totongi noo', 'a ia 'e tokoni eni ki he ngaahi pisinisi' 'i hono ta'ota'ofi 'a e ngaahi uesia tamaki mei' he fokoutua 'oku mafola fakamāmani lahi'.

'Oku uesia lahi 'a e tu'unga 'o e kau ma'ungāue' tupu mei he ngaahi uesia 'i he fokoutua 'oku mafola fakamāmani'. Fakatau ki he savea 'a e Pangikē Pule' ki he lahi e ngaahi lakanga ngāue 'atā 'oku tu'uaki fakalotofonua', na'e holo 'a e ngaahi tu'uaki 'oku hā he ngaahi uepisaiti ongoongo fakalotofonua' mo e peesi 'a e Pule'anga' 'aki 'a e peseti 'e 44.4 (lakanga ngāue 'atā 'e 180), he lolotonga e ta'u' ki Sune 2021. Ne makatu'unga e holo lahi ko eni' mei he holo 'i he ngaahi lakanga 'ataa 'i he ngāue fakapule'anga' 'aki e lakanga 'e 149 (peseti 'e 49.5), 'o fenāpasi eni mo hono ta'ofi fakataimi 'a e toe fakahū kau ngāue fo'ou 'a e Pule'anga' he lolotonga 'a e ta'u'. 'I Fepueli 2021, ne tukuange ai 'e Tonga 'a e fuofua Tu'utu'uni ngāue ki he fefolau'aki 'a e kau ngāueā ke fakapapau'i 'oku fakaholo fakalelei 'a e ngaahi polokalama ma'ungāue ki tu'apule'anga' ke malava fakalahi 'a e faingamālie fakangāue ma'a kinautolu 'oku fie ngāue kā 'oku 'ikai ma'u ha ngāue' pē 'ikai ha taukei fakaako fe'unga'. 'I he lolotonga e ta'u' ki Sune 2021, na'e lahi ange 'a hono fiema'ua e kau ngāue toli fua'i'akau fakataimi mei Tonga' ni, mei he kau faama 'Aositelelia'.

Fa'unga 'o e Tu'utu'uni Fakapa'anga

Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga

Na'e kei hokohoko atu pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga 'a e Pangikē Pule' 'i he 2020/21, ke tokoni ki he tupu faka'ekonōmika 'a Tonga' lolotonga 'a e mafola e fokoutua fakamāmani lahi'. Na'e ange 'a e tupu faka'ekōnomika 'a Tonga' ni, pea 'oku ngali 'e holo lahi ange 'i he fakafuofua ki he kaha'u'. Neongo 'oku kaka māmālie 'a e hikihiki fakata'u 'a e tu'unga 'o e totongi koloa', kā 'oku kei ma'ulalo pē he 5% 'oku faka'amu ki ai 'a e Pangikē Pule'. Ko e pa'anga talifaki 'a e fonua' 'i tu'apule'anga' 'oku 'i he tu'unga fakafiemālie 'aupito, 'a ia 'oku 'i 'olunga pē he tu'unga si'isi'i taha 'oku fiema'u ke a'u ki ai' ko e māhina 'e 3 'o e ngaahi koloa hū mai mei muli'. 'Oku fakafiemālie pē mo e tu'unga 'o e fakafetongi pa'anga muli'. Ko e tafa'aki fakapa'anga' 'oku kei malu pē mo lelei makatu'unga 'i he mālohi 'a e tu'unga 'o 'enau tefito'i pa'anga ngāue' (capital), hulu 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikee' (liquidity), lelei 'a 'enau ngaahi tupu fakapa'anga' (profits), pea mā'ulalo mo e ngaahi nō palopalema'.

Makatu'unga 'i he ngaahi ola fakamuimui taha', mo e ngaahi fakafuofua 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' ki he kaha'u', 'oku kei taau pē ke hoko atu 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue

fakapa'anga lolotonga'. Na'e toe tānaki atu foki mo ha ngaahi fokotu'utu'u ngāue fo'ou 'i he lolotonga 'o e ta'u' ke tokoni ki hono fakasi'isi'i 'a e ngaahi uesia mei' he mafola fakamāmani lahi 'a e fokoutua COVID-19, 'i he tupu faka'ekonōmika fakalotofonua'. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga' 'eni 'oku fakahā atu 'i lalo':

- Ke kei hoko atu pē hono ta'etotongi 'a e tupu (zero interest rate policy) 'i he ngaahi 'akauni pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē (Exchange Settlement Account) 'oku fakahū 'i he Pangikē Pule';
- Ke 'oua 'e toe mā'ulalo hifo 'i he peseti 'e 80 'a e lahi e ngaahi nō 'oku tuku atu 'e he ngaahi pangikē 'o fakahoa ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga' (loans/deposit ratio);
- Ke kei tu'uma'u pē 'i he peseti 'e 10 'a e lahi 'o e pa'anga 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale', 'a ia kuo tu'utu'uni fakalao ke tauhi 'i he Pangikē Pule' (Statutory Reserve Deposit);
- Ke tauhi pē 'a e tu'unga 'o e hikihiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa' (inflation reference rate) ke 'oua na'a laka hake he peseti 'e 5.
- Muimui'i ofi 'a e lahi 'o e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē, pea holoki e peseti 'oku tu'utu'uni fakalao ke tauhi 'i he Pangikē Pule' (SRD) 'oka fiema'u.
- Vakai'i 'a e tu'unga fe'unga 'oku 'i ai 'a e sino'i pa'anga tefito (capital reserves) 'a e ngaahi pangikee', pea fakalelei'i 'oka fiema'u.
- Fakafingofua'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he fakafetongi pa'anga muli', 'oka fiema'u.
- Hokohoko atu pē hono tuku atu 'o e ngaahi pōnite 'a e Pule'anga'.
- Tauhi 'a e fetu'utaki vāofi mo e ngaahi kautaha fakapa'anga' ke fakapapau'i 'oku nau 'i ha tu'unga mateuteu fe'unga.
- Hoko atu pē hono faka'ata kitu'a 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga' 'aki hono tuku atu 'i he ngaahi fanonganongo ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua'.
- Muimui'i ofi 'a e ngaahi uesia 'o e mafola 'a e fokoutua fakamāmani lahi' 'i he ngaahi ngāue fakapa'anga' telia ha ngaahi faka'ilonga 'o ha tu'uveangofua.
- Fakapapau'i 'oku hokohoko atu pē 'a e talangofua 'a e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē ki he ngaahi tu'utu'uni fakapule'anga fekau'aki mo e COVID-19 'i he ngāue'anga', 'o 'ikai tu'u 'a hono fakahoko 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' ki he kakai 'o e fonua'.

'I he lolotonga 'o e ta'u', na'e hokohoko atu pē 'a hono tuku atu 'e he Pangikē Pule' 'ene Fakamatala Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga fakamāhina 'e ono', 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao Pule'i o e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga'. 'Oku toe tuku atu foki 'e he Pangikē Pule' mo e ngaahi puletini fakakuata, ngaahi līpooti faka'ekonōmika fakamāhina, mo e ngaahi līpooti fakamāhina 'i he ngaahi kaveinga 'oku felāve'i mo e 'ekonōmika'. 'Oku toe 'oatu foki e ngaahi līpooti ko 'eni' ki he Fakataha Tokoni'. 'Oku kei hokohoko atu pē 'a e tokanga 'a e Pangikē Pule' ki hono siofi mo muimui'i ofi e ngaahi fakalakalaka' ki ha ngaahi faka'ilonga 'o ha uesia pe tu'u lavea ngofua 'e ala kaunga kovi ki he 'ekonōmika' mo e ngaahi ngāue fakapa'anga'.

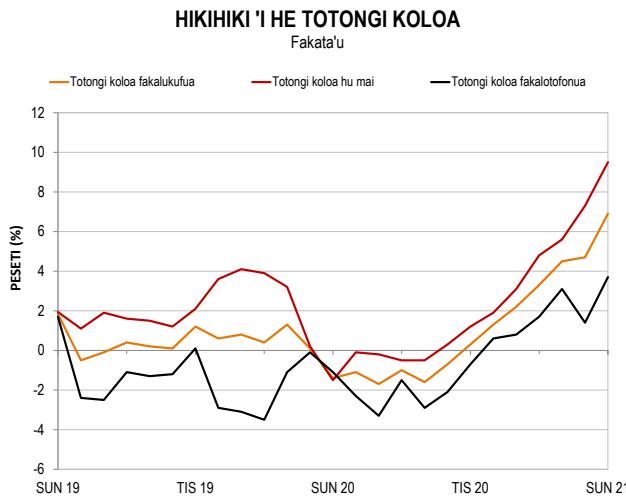
Ola 'o e Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga

Ko e vakai ki he ola 'o e ngaahi taumu'a ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule 'i he lolotonga e ta'u fakapa'anga 2020/21.

Hikihiki 'i he Totongi Koloa

Na'e ma'ulalo pē 'a e hikihiki fakata'u 'i he totongi koloa' o 'avalisi 'i he peseti 'e 1.2 lolotonga e ta'u' ki Sune 2021. Na'e holo 'a e hikihiki 'i he totongi koloa fakata'u' 'i he māhina hokohoko 'e 6 mei Sune ki Nōvema 2020, pea toki kamata 'ene hikihiki mei Tisema 2020 'o a'u ki he peseti 'e 6.9 'i Sune 2021. 'Oku fenāpasi 'a e hikihiki māmālie 'a e totongi 'o e koloa' 'i he 'uluaki māhina 'e 5 'o e ta'u 2021 mo e fakaakeake 'a e māketi lolo fakamāmani lahi', 'i he toe hoko atu 'a e ngaahi ngāue fefakatau'aki' mo e fefononga'aki', tupu mei hono holoki atu e ngaahi fakataputapui 'o e COVID-19 'i he ngaahi fonua'.

FAKATĀTĀ 2: HIKIHIKI 'I HE TOTONGI KOLOA

Mau'anga Fakamatala: Potungāue Sitelisitika, Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga

Na'e 'avalisi 'i he peseti 'e -0.2 'a e hiki fakata'u 'o e totongi koloa fakalukufua' 'i he ta'u' ki Sune 2021, koe'uh'i koe hokohoko atu pē 'a e holo e totongi 'o e kava tonga', koloa me'atokoni', mo e lolo'. Na'e holo 'a e ngaahi totongi koloa

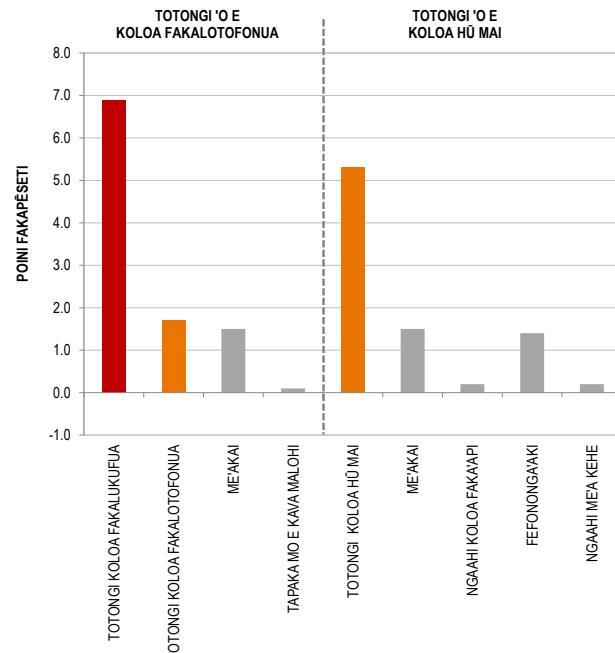
fakalofonua' 'i he māhina hokohoko 'e 12 talu mei Sanuali 2020. Ko e ma'ulalo 'a e totongi koloa fakalofonua' 'i he konga hono ua 'o e ta'u 2020, 'oku 'ilonga ai 'a e ola 'o e ngaahi ngāue fakaakeake 'a e kau ngoue', mo e ngaahi tokoni mei' he Pule'anga' hili 'a e ngaahi maumau mei' he saikolone Hāloti'. Na'e kau mai foki 'a e ngaahi 'api tokolah'i 'i he tō ngoue ki he ma'u me'atokoni 'a e famili', mei' he ngaahi polokalama tokateu koe'uh'i ko e ta'epau 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e mafola fakamāmani lahi 'a e COVID-19, 'a ia na'e tokoni eni ki he mahu 'a e me'atokoni' 'i he māketi fakalofonua'. Kaekehe, na'e kaka māmālie 'a e hikihiki 'o e totongi koloa fakalofonua' mei Sanuali 2021 ki Sune 2021, tupu mei' he hikihiki 'a e totongi 'o e me'akai mo e 'uhila'.

Ne hiki lahi e totongi 'o e ngaahi koloa hū mai' 'i he ta'u' ki Sune 2021 'aki 'a e peseti 'e 9.5, makatu'unga 'i he hiki 'a e totongi lolo' 'aki 'a e peseti 'e 46.4, hiki 'a e totongi e koloa me'akai' 'aki 'a e peseti 'e 6.6, mo e hiki 'a e totongi kasa' mo e ngaahi lolo makehe' 'aki 'a e peseti 'e 7.1. Na'e hū mai 'a e ngaahi hikihiki 'i he totongi koloa me'akai 'i hotau ngaahi fonua fefakatau'aki lahi', tautefito ki Nu'usila mo 'Aositelēlia, ki he'etau totongi koloa fakalofonua'. 'Oku toe kaungatonu foki mo e mamafa ange 'a e ngaahi totongi vaka uta koloa', mo e tolotoloi 'a e taimi 'oku a'utaki mai ai 'a e ngaahi koloa' koe'uh'i ko e ngaahi fakataputapui COVID-19 'i he ngaahi kau'āfonua', fakataha mo e toe lahiange 'a e ngaahi fiema'u fakakolonitini', 'i hono uesia 'a e lahi 'o e ngaahi koloa hū mai ki he fefakatau'aki', 'a ia 'oku fakafuofua ke ne toe kau 'i hono teke hake ki 'olunga 'a e totongi 'o e ngaahi koloa hū mai'.

FAKATĀTĀ 3: NGAHHI TOKONI KI HE HIKIHIKI 'I HE TOTONGI KOLOA

NGAAHI TOKONI KI HE HIKIHIKI 'I HE TOTONGI KOLOA

'I he ta'u 'o ngata ki Sune 2021

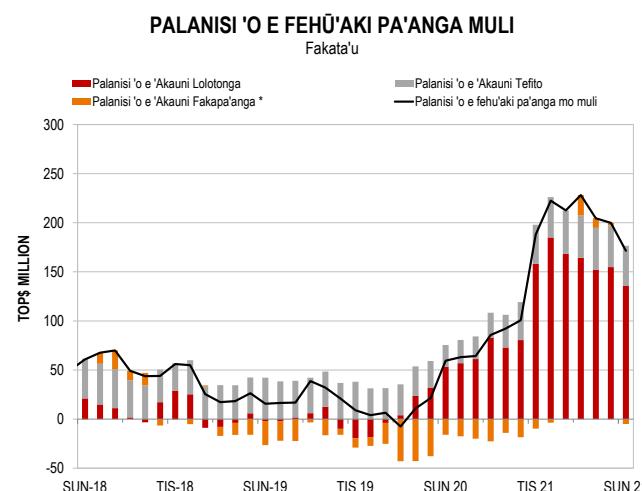
Mau'anga Fakamatala: Potungāue Sitelisitika, Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga

Na'e kamata foki 'i Siulai 2020 'a e liliu 'o e ngaahi tukuhau 'ekisia 'oku hilifaki 'i he ngaahi koloa hū mai hangē ko e tapaka' mo e sipi', 'o kau atu foki mo ia 'i hono tokonia 'a e hikihiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa ko ia'. Ko e taha eni e fokotu'utu' ngāue 'a e Pule'anga' ki hono fakasi'sisi'i 'a e fokoutua he ngaahi fokoutua 'oku 'ikai pipihi'. 'Ikai ke ngata ai', ka ko e tu'u laveangofua 'a e 'ekonōmika 'o Tonga' ki he ngaahi fakatamaki fakafokifā 'i tu'apule'anga', mo e fetō'aki 'i he fakafetongi pa'anga muli', pea pehē ki he ngaahi uesia 'i he fakatupu koloa fakamāmani lahi' koe'ahi koe tu'unga ta'eta'epau 'oku 'i ai 'a e mafola fakamamani lahi 'a e COVID-19, te nau kau 'i hono fakakake hake 'a e hikihiki 'a e totongi koloa fakalūkufua' 'i he kaha'u vave mai'.

Palanisi 'o e Fehū'aki Pa'anga mo Muli

Na'e fe'unga mo e \$171.4 miliona 'a e hulu 'i he palanisi 'a e fehū'aki pa'anga mo muli' 'i he ta'u' ki Sune 2021, 'o fakaho ki he hulu \$59.5 miliona 'i he ta'u' ki Sune 2020. Ko e kake lahi ko 'eni 'i he palanisi 'o e fehū'aki pa'anga mo muli', ne makatu'unga ia mei he lahi 'a e hulu 'i he 'akauni lolotonga' tupu mei he kake 'i he pa'anga hū mai mei he talafi pa'anga taautaha', pa'anga hū mai ki he Pule'anga', mo e ngaahi tupu fakapa'anga (income) hū mai'. Ko e hulu 'i he 'akauni tefito' na'e makatu'unga ia mei he tupufakatou'osi 'a e pa'anga hū mai tefito ki he Pule'anga' mo e fakataautaha'. Na'e fakalakalaka foki mo e 'akauni ngāue fakapa'anga' makatu'unga mei' he holo 'i he totongi ki he fehū'aki pa'anga 'a e ngaahi pangikee', mo e ngaahi 'inivesimeni 'i tu'apule'anga'.

FAKATĀTĀ 4: PALANISI 'O E FEHŪ'AKI PA'ANGA MULI

* Tanaki ki ai 'a e Palanisi te'eki lekooti
Ma'u'anga Fakamatala: Potungāue Sitelisitika, Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga

Na'e hiki lahi 'a e fakakātoa e pa'anga hū mai mei muli' 'i he ta'u' ki Sune 2021 'aki 'a e \$110.1 miliona (peseti 'e 13.1) ki he \$948.2 miliona. Na'e makatu'unga 'eni mei' he tupu 'a e pa'anga hū mai fakataautaha', pea moe ngaahi pa'anga tokoni hū mai ki he patiseti 'a e Pule'anga', ngaahi poloseki langa fakalakalaka', mo e ngaahi tokoni ki he fakaakeake mei' he saikolone Hāloti', pehē ki he ngaahi teuteu ki he COVID-19. Ko e tupu 'a e pa'anga hū mai fakataautaha' ne makatu'unga 'i he kake peseti 'e 31.5 'a e talafi pa'anga fakataautaha mai

mei muli (remittances) ke tokoni ki he ngaahi famili', pea mo e talafi pa'anga mai mei he kau ngāue fakataimi 'i muli'. Neongo 'a e ngaahi uesia tamaki 'e he COVID-19 'a e ngaahi fonua 'oku talafi pa'anga lahi taha mai ki Tonga' ni, kā na'e kei 'i he tu'unga ma'olunga pē 'a e talafi pa'anga taautaha mai mei he kainga muli'. Na'e tokoni foki mo e hokohoko atu 'a e polokalama ngāue fakataimi ki 'Aositelēlia' (Seasonal Workers Programme) ki he kake 'a e pa'anga hū mai mei he kau ngāue fakataimi 'i muli'. Ka neongo ia', na'e holo 'a e pa'anga totongi atu ki muli' 'i he ta'u' ki Sune 2021, 'aki 'a e \$12.8 miliona (peseti 'e 1.8) ki he \$710.2 miliona. Na'e makatu'unga eni mei' he holo 'a e totongi 'o e ngaahi sēvesi', taufitio ki he ngaahi totongi ki he fefolau'aki taautaha', ngaahi ngāue fakapalofesinale' mo e pule'i 'o e ngaahi ngāue'anga', ngaahi sēvesi ki he fe'ave'aki koloa 'i he vakapuna', pea pehē foki ki he ngaahi ngāue monomono mo fakalelei'. Na'e kau foki ki ai mo e holo 'i he totongi ki he fehū'aki pa'anga 'a e ngaahi pangikē, mo e ngaahi 'inivesimeni 'i tu'apule'anga'. Ko e holo 'a e pa'anga totongi atu ki tu'apule'anga 'i he ta'u' na'e makatu'unga ia 'i he ngaahi uesia mei he COVID-19, pea mo e tāpuni 'o e kau'āfonua'.

Pa'anga Talifaki 'i muli 'a e Fonua

Na'e kake lahi 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'a e fonua' ki he \$715.2 miliona 'i Sune 2021 (fe'unga mo e māhina 'e 12.5 'o e koloa hū mai mei muli'), mei he \$543.8 miliona 'i Sune 2020 'a ia na'e fe'unga mo e māhina 'e 9.2 'o e koloa hū mai mei muli'. Na'e makatu'unga 'a e hiki fakata'u ko 'eni' mei he ngaahi pa'anga hū mai mei' he ngaahi fonua hoa ngāue fakalakalaka' ke tokoni patiseti 'a e Pule'anga', ma'u mai 'a e pa'anga nō mei muli', mo e ngaahi tokoni fakapa'anga makehe ki he ngaahi teuteu ki he COVID-19 mo e fakaakeake mei he saikolone Haloti'. 'Oku kau atu foki ki ai mo e talafi pa'anga taautaha mai mei' he kainga muli'. Na'e 'i he tu'unga fakafiemālie pē 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'a e fonua' lolotonga e ta'u fakapa'anga 2020/21 'o ma'olunga pē 'eni he tu'unga ma'ulalo taha 'oku fiema'u 'e he Pangikē Pule', ko e māhina 'e 3 'o e koloa hū mai'. 'Oku hokohoko atu pē 'a hono tuku atu 'e he Pangikē Pule' 'i he'ene peesi 'initaneti' 'a e ngaahi lipooti fakamāhina fekau'aki mo e tu'unga 'oku 'i ai 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'a e fonua' ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua'.

Fakafetongi Pa'anga Muli

Na'e mālohi ange 'a e pa'anga Nu'usila', pa'anga 'Aositelēlia', pa'anga Pilitānia', mo e pa'anga 'lulope', 'i he pa'anga 'Amelika' 'i he ta'u' ki Sune 2021. 'I he'ene pehē, na'e holo 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga' 'i hono fakafehoanaki mo e pa'anga 'o e ngaahi fonua 'oku tau fefakatau'aki mo ia' kae tautaufitio ki he pa'anga 'Aositelēlia', pa'anga Nu'usila', pa'anga Pilitānia', pa'anga 'lulope', pa'anga Fisi', mo e pa'anga Siaina'. 'I he taimi tatau, na'e mālohi ange 'i he pa'anga 'Amelika' mo e pa'anga Siapani'. 'I he'ene pehē, na'e holo fakatou'osi 'a e mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga 'oku fefakatau'aki mo ia' (NEER) mo e tu'unga totolu 'o e

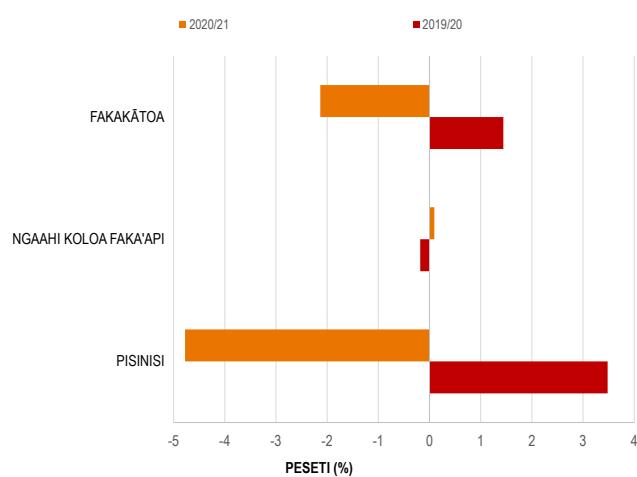
fakafetongi pa'anga Tonga' (REER), 'aki 'a e peseti 'e 4 mo e peseti 'e 6. 'Oku fakahā mai 'i he holo 'a e tu'unga totolu 'o e fakafetongi pa'anga' (REER) 'a e lelei ange 'a e fe'au'auhi 'a e ngaahi koloa Tonga' 'i he ngaahi māketi fakatu'apule'anga', 'a ia 'e kau lelei eni kia nautolu 'oku ma'u pa'anga hū mai mei muli'. Ka neongo ia, ko e holo 'a e mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga 'oku fefakatau'aki mo ia' (NEER) 'oku malava kaunga kovi ia ki he hikihiki 'a e totongi koloa fakalūkufua' 'i he mamafa ange 'a e totongi 'o e ngaahi koloa hū mai mei muli'.

Palanisi 'o e Ngaahi Nō

Tupu mei he tu'unga ta'eta'epau 'oku 'i ai 'a e mafola fakamāmani lahi 'a e COVID-19, na'e holo 'a e lahi 'o e ngaahi nō ne tuku atu 'i he faka'osinga 'o e ta'u' ki Sune 2021, 'aki 'a e \$10.5 miliona (peseti 'e 2.1) ki he palanisi fakakātoa ko e \$482.4 miliona, 'o fakahoa ia ki he tupu \$7.0 miliona (peseti 'e 1.4) 'i he ta'u kuo'osi'. Na'e holo 'a e nō ki he ngaahi pisinisi' 'aki 'a e \$11.2 miliona (peseti 'e 4.8), 'o lahi ange ia 'i he tupu \$0.2 miliona (peseti 'e 0.1) 'a e ngaahi nō fakataautaha'. Na'e makatu'unga 'a e holo 'i he ngaahi nō fakapisinisi' mei' he ngaahi totongi nō laiali na'e fakahoko 'e he ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga', pehē ki he holo 'a e lahi e nō ki he ngaahi pisinisi 'i he tafa'aki 'o e ngaahi ngāue fakapolofesinale' mo e ngaahi sēvesi makehe', sekitoa fa'u koloa', pea mo e sekitoa fefononga'aki'. 'I he tafa'aki leva 'e taha', ko e tupu fakata'u 'i he ngaahi nō fakataautaha', na'e makatu'unga ia mei' he lahiange 'a e ngaahi nō fakataautaha makehe', pea mo e ngaahi nō me'alele'.

FAKATĀTĀ 5: TUPU FAKATA'U 'I HE NŌ 'A E NGAABI PANGIKĒ

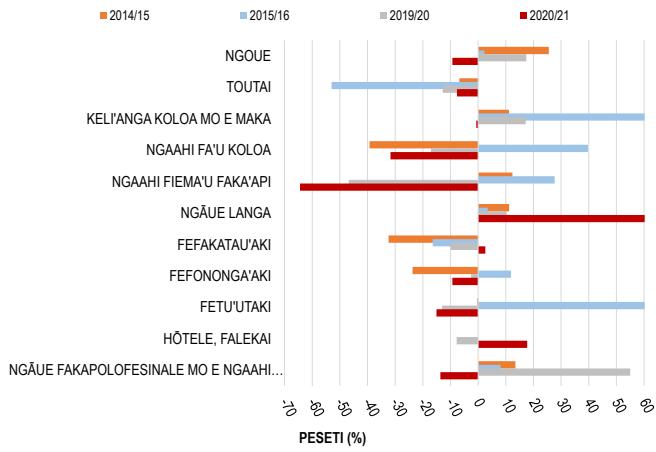
TUPU FAKATA'U 'I HE NŌ 'A E NGAABI PANGIKĒ

Na'e holo mo e ngaahi nō na'e tuku atu 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee' 'i he ta'u' ki Sune 2021, 'aki 'a e \$1.6 miliona (peseti 'e 1.5) ki he \$105.2 miliona, 'o makatu'unga 'i he ngaahi totongi nō na'e fakahoko 'i he lolotonga 'o e ta'u'.

FAKATĀTĀ 6: TUPU FAKATA'U 'I HE NŌ KI HE NGAABI NGĀUE FAKA'EKONŌMIKA LALAHİ

TUPU FAKATA'U 'I HE NŌ KI HE NGAABI NGĀUE FAKA'EKONŌMIKA LALAHİ

'I he vakai ki he kaha'u', 'oku fakafuofua 'e he Pangikē Pule' 'e toe māmālie ange 'a e tupu 'a e ngaahi nō 'i he kaha'u vave mai', kae tupu 'a e ngaahi nō palopalema' 'o tatau pē ki he nō fakapisinisi' pea mo e nō taautaha'. 'Oku fakatefito pē eni mei' he ngaahi uesia felave'i mo e mafola fakamāmani lahi 'a e COVID-19 'a ia te ne fakavaivai'i 'a e ngaahi 'inivesi' mo holoki 'a e fiema'u koloa fakalūkufua'. Ka neongo ia, 'e hokohoko atu pē 'a hono muimui'i ofi 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi nō palopalema' mo fakapapau'i 'oku fe'unga pē 'a e ngaahi pa'anga talifaki noo' ke matatali ha fa'ahinga uesia 'e hoko ki he tafa'aki fakapa'anga'.

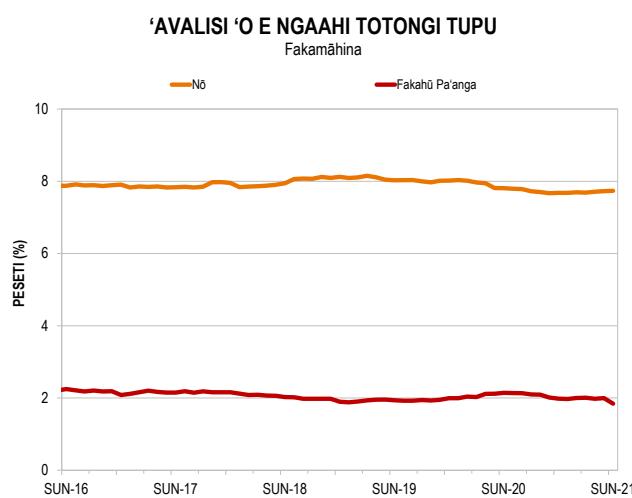
Palanisi 'o e Ngaahi Fakahū Pa'anga

Na'e kake lahi 'aupito 'a e fakakātoa 'o e pa'anga 'oku fakahū 'i he ngaahi pangikee' ki he ta'u' ki Sune 2021, 'aki 'a e \$69.1 miliona' (peseti 'e 9.5) ki ha tu'unga ma'olunga fo'ou ko e \$799.9 miliona. Na'e kake kotoa 'a e ngaahi kalasi kehekehe 'o e fakahū pa'anga', 'o taki ai 'a e fakahū pa'anga taimi nounou' 'aki 'a e \$112.4 miliona 'o pouou ki ai 'a e lahi ange 'a e fakahū pa'anga 'a e Pule'anga', ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga', pea mo e ngaahi pisinisi taautaha'. Na'e hoko ki ai 'a e fakahū pa'anga taimi tu'upau' 'a ia na'e tupu 'aki 'a e \$38.1 miliona, 'a ia na'e makatu'unga mei he lahiange 'a e ngaahi fakahū pa'anga mei' he ongo kautaha sino'i pa'anga malōlo' mo e fakahū pa'anga fakataautaha'. Na'e kake foki mo e fakahū pa'anga taimi lōloa' 'aki 'a e \$30.3 miliona, pea na'e tupu eni mei' he lahiange 'a e fakahū pa'anga 'a e ngaahi siasi', ngaahi 'apiako', Pule'anga', mo e ngaahi pisinisi taautaha'.

Ngaahi Totongi Tupu

'I he ta'u' ki Sune 2021, na'e kake 'a e 'avalisi 'o e hulu 'i he totongi tupu' (weighted average interest rate spread), 'aki 'a e poini 'e 22.6 mei he peseti 'e 5.67 ki he peseti 'e 5.89. Na'e makatu'unga 'eni mei' he holo 'a e 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he fakahū pa'anga' 'aki 'a e poini 'e 30.0, 'o lahi ange ia 'i he holo poini 'e 7.4 'a e 'avalisi 'o e ngaahi totongi tupu 'i he ngaahi noo'. Ko e holo 'a e totongi tupu 'i he fakahū pa'anga' na'e makatu'unga ia mei he holo kotoa 'a e totongi tupu ki he ngaahi kalasi 'e tolu 'o e fakahū pa'anga'. Ko e holo 'a e totongi tupu 'i he ngaahi noo', na'e makatu'unga ia 'i he holo 'a e totongi tupu 'i he ngaahi nō pangikē ki he ngaahi pisinisi 'i he sekitoa langa', sekitoa 'uhila', vai' mo e veve', sekitoa ngoue', sekitoa toutai', pea moe sekitoa ki he ngaahi ngāue'. Na'e toe tokoni mo e holo 'a e totongi tupu 'i he nō fakataautaha makehe' ki he holo 'a e totongi tupu 'i he noo'.

FAKATĀTĀ 7: 'AVALISI 'O E NGAALI TOTONGI TUPU

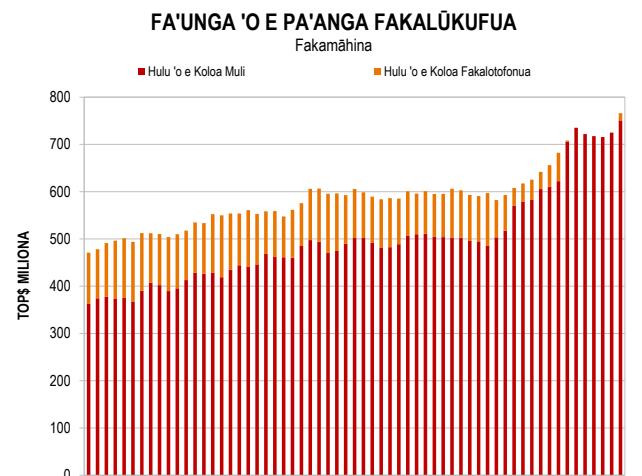

Ma'u'anga Fakamatala: Ngaahi Pangikē

Palanisi 'o e Pa'anga Fakalūkufua 'a e Fonua

Na'e toe kake pē foki 'a e pa'anga fakalūkufua 'a e fonua' (broad money) 'i he ta'u' ki Sune 2021, 'aki 'a e \$158.1 miliona (peseti 'e 26.1) ki ha tu'unga ma'olunga fo'ou ko e \$765.2 miliona, tupu mei' he lahi ange 'a e koloa 'a Tonga' ni 'i muli' (net foreign assets). Na'e makatu'unga eni 'i he tupu 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua' 'i muli' mei' he ngaahi pa'anga hū mai faka'ofisiale mei hotau ngaahi fonua hoa ngāue fakalakalaka' 'o kau ai 'a e pa'anga nō mei tu'apule'anga', pa'anga tokoni ki he patiseti 'a e Pule'anga', pa'anga tokoni ki he ngaahi polōseki langa fakalakalaka', pea mo e pa'anga tokoni ki he COVID-19. Kaekehe, 'oku hoko foki hono ma'u mai 'o e ngaahi tokoni fakapa'anga ko 'eni' ke toe lahi ange 'a e fakahū pa'anga 'a e Pule'anga', kae holo ai 'a e ngaahi koloa fakalotofonua' 'i he ta'u'.

FAKATĀTĀ 8: FA'UNGA 'O E PA'ANGA FAKALŪKUFUA

Ma'u'anga Fakamatala: Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga | Ngaahi Pangikē

'I he palani fokotu'utu'u ngāue 'a e Pangikē Pule' na'e toe sivi'i pe'a tali ke ngāue'aki ki he ta'u 2020/21, na'e fokotu'u ai 'e he Va'a 'Ekonōmika' 'a 'ene ngaahi taumu'a ngāue fakakātoa 'e 29 ke nau ngāue'i. 'I hono fakamā'opo'opo 'o e palani fokotu'utu'u ngāue ki he ta'u fakapa'anga' 'i 'Epeleli 2021, na'e lava'i lelei 'e he Va'a 'Ekonōmika' 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'e 25, pea ko e 4 'oku lolotonga fakahoko 'a e ngāue ki ai ke fakakakato. Ko e ngaahi taumu'a na'e 'ikai ke a'usia' 'oku felave'i pē ia mo e tōmui 'a hono tukuange atu 'a e ngaahi lipooti' 'o kau ki ai 'a e Fakamatala Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga fakamāhina 'e ono', ngaahi puletini fakakuata', pea mo e ngaahi lipooti faka'ekonōmika fakamāhina'. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e feinga 'a e Va'a 'Ekonōmika' ke fakapapau'i ko e ngaahi lipooti 'oku tuku atu mei he Pangikē Pule 'oku tonu pea 'ikai ke tōmui.

Ma'uma'uluta Fakapa'anga

'Oku hā 'i he kupu 39A 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'a e ngaahi tefito'i fatongia 'o e Pangikē Pule' ki hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga (Ngaahi Pangikē mo e Ngaahi Kautaha Pa'a'anga 'ikai ko ha Pangikē). Ko e ngaahi tefito'i fatongia ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē 'oku hā ia 'i he kupu 39A(1) – (2)(f). 'Oku makatu'unga heni 'a e fa'unga 'o e Lao ki he Ngaahi Pangikē 2020, 'a ia 'oku fakahoko 'e he ngaahi Tohi Tu'utu'uni 'e 12 'a e Pangikē Pule'. 'Oku fakapapau'i 'e he ngaahi tohi tu'utu'uni ko 'eni' 'oku mateuteu fe'unga 'a e ngaahi pangikē ki ha ngaahi uesia 'e malava ke hoko mai pea mo fakapapau'i 'oku nau ngāue 'i ha 'ātakai 'oku malu mo ma'uma'uluta. 'Oku toe hanga 'e he ngaahi tu'utu'uni ko 'eni 'o fakapapau'i 'oku malu pē 'a e kau kasitomā 'a e ngaahi pangikee' (consumer protection).

Ko e tafa'aki ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē 'oku nau laiseni, pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi pangikē 'i Tonga'. Ko e ngaahi tu'utu'uni ke muimui ki ai 'a e ngaahi pangikē 'oku hā ia 'i he Lao ki he Ngaahi Pangikē 2020 pea mo e ngaahi Tohi Tu'utu'uni (12). 'Oku fakapapau'i 'e he tafa'aki 'ni 'oku fai pau 'a e ngaahi pangikē ki he ngaahi tu'utu'uni ko 'eni' 'aki 'enau vakai'i e ngaahi lipooti 'a e ngaahi pangikē kuo tu'utu'uni ke nau 'oatu ki he Pangikē Pule'. 'Oku fakahaa'i mai 'e he ngaahi lipooti ko 'eni' 'a e fakahoko fatongia 'a e ngaahi pangikē, tu'unga lelei 'o 'enau koloa fakalūkufua', pa'anga ngāue', sino'i pa'anga tefito' kae pehē ki he'enau tu'unga fakapa'anga'. 'Oku vakai'i 'e he tafa'aki ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē 'a e ngaahi lipooti 'ni ke fakapapau'i 'oku malu mo lelei ma'u ai pē 'a 'enau fakahoko fatongia'. 'Oku tānaki atu ki henin mo e ngaahi 'a'ahi ki he ngaahi pangikē ke sivi'i mo fakapapau'i 'oku tonu kotoa 'a 'enau ngaahi lipooti 'oku 'oatu ki he Pangikē Pule, pea nau muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule'. 'Oku fakahoko ma'u pē 'a e fakataha 'a e tafa'aki 'oku 'ne tokanga'i 'a e ngaahi pangikē pea mo e ngaahi pangikē, ke talanoa'i 'a 'enau ngaahi palani mo e fakahoko ngāue, pea pehē ki ha ngaahi palopalema 'oku hoko pe 'e ala hoko ki he'enau ngaahi fakahoko ngāue'. 'Oku fakahoko ma'u pē 'a e fakataha fakata'u 'a e Pangikē Pule mo e ngaahi pangikē mo 'enau kau 'aotita ke fakapapau'i ha palopalema pē uesia 'i he'enau ngaahi ngāue' 'i he lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga takitaha.

Tafa'aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga

Na'e hokohoko atu ai pē 'a e fakahoko fatongia 'a e Pangikē Pule' ki hono tauhi 'a e tu'unga malu mo lelei 'o e tafa'aki fakapa'anga' lolotonga 'o e ta'u 2020/21, 'o tautaufito ki he ngaahi faingata'a mei he maumau 'a e Saikolone Fakatalopiki ko Hāloti, COVID-19 pea mo e fakafuofua 'o e holo 'i he tu'unga faka'ekonōmika'. Na'e tokanga lahi 'a e Pangikē Pule ki hono tauhi e tu'unga fakafiemālie 'i he sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangikē ke fakapapau'i 'oku malava 'e he ngaahi pangikē 'o matu'uaki 'a e ngaahi uestia 'o e fokoutua COVID-19 mo ha holo 'i he tu'unga faka'ekonōmika, pea 'i he taimi tatau ke tokoni'i e tupu faka'ekonōmika'. 'I hono fakalelei'i 'a hono tokangai 'a e ngaahi uestia 'e malava ke hoko ki he ngaahi pangikē, na'e tuku atu 'a e ngaahi tohi tu'utu'uni fo'ou, fakahoko ha ngaahi 'a'ahi ki he ngaahi pangikē, pea fakahoko 'a e ngaahi polōseki ki he fakalakalaka 'i he fa'unga fakapa'anga' 'o hangē ko e polōseki ki hono fakalelei'i 'o e sisitemi totongi pa'anga ke vave mo malu ange (National Payment System). Na'e hokohoko atu ai pē 'a e fai fatongia 'a e Pangikē Pule ki hono laiseni, pule'i pea mo tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga' 'a ia 'oku kau ki ai 'a e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha pa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikee'.

'I he faka'osinga 'o Sune 2021, ko e ngaahi pangikē 'e 4 kuo laiseni ke fakahoko ngāue 'i Tonga'. Na'e hokohoko atu 'a e ngāue 'a e Pangikē BSP ki hono fakaa'u atu 'a 'enau ngaahi sēvesi fakapa'anga' ki he ngaahi feitu'u 'oku mama'o mei he ngaahi 'ofisi 'o e pangikee'. Ne nau fakalahi ai 'enau ngaahi sēvesi fakapangikē 'i loto 'i he ngaahi falekoloa' pea pehē foki ki he ngaahi mīsini toho pa'anga'. Na'e hiki hake 'a e ngaahi fatongia fakapangikē 'i loto 'i he ngaahi falekoloa' mei he 31 'i he ta'u kuo 'osi' ki he 34 'i he ta'u 'ni. Na'e fakalahi foki 'a e ngaahi mīsini toho pa'anga 'a e Pangikē BSP 'aki 'a e mīsini 'e taha kae holo 'a e mīsini toho pa'anga 'a e Pangikē ANZ 'i hono fakahoa ki he ta'u kimu'a'.

TĒPILE 1: NGAABI SĒVESI FAKAPANGIKĒ 'I TONGA

Fatongia Fakapangikē	ANZ	BSP	MBf	TDB
Ngaahi Va'a'	2	4	2	8
Fatongia Fakapangikē 'i loto falekoloa	-	34	-	-
Ngaahi Mīsini Toho Pa'anga	11	15	-	-
Ngaahi Mīsini Fefakatau'aki	121	324	-	-
Ngāue Fakapangikē 'i he 'initaneti	'lo	'lo	'ikai	'lo
Sēvesi Talafi Pa'anga	'lo	'lo	'ikai	'lo

Na'e hokohoko atu hono tauhi 'e he ngaahi pangikē 'a honau ngaahi 'ulu'i 'ofisi 'i Tongatapu'. Na'e kei tauhi pē 'e he Pangikē MBf mo e Pangikē BSP hona va'a 'i Vava'u'. Na'e tāpuni 'e he Pangikē ANZ 'a hono va'a 'i Vava'u' 'i Novema 2020. 'Oku kei hokohoko atu pē foki 'a e hoko e Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga, ko e pangikē pē ia 'e taha 'oku fakahoko fatongia ki he ngaahi 'otu motu 'o Ha'apai, Vava'u, 'Eua, pea pehē foki ki he ongo Niua' (Niuatoputapu mo Niuafo'ou). 'Oku toe 'i ai foki mo e va'a 'e ua 'o e Pangikē Langa Fakalakalaka 'i Tongatapu 'a ia 'oku tu'u 'i Tatakomotonga ke fai fatongia ma'a e Vahe Hahake, pea mo Nukunuku ki he Vahe Hihifo'.

'I he lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2020/21, na'e kamata ngāue'aki ai 'e he ngaahi pangikē fakakomēsiale 'i Tonga 'a e ngaahi koloa mo e sēvesi 'ni:

Na'e fakalahi 'e he Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga' 'enau sēvesi 'Ave Pa'anga Pau' ki 'Aositelelia 'i Sepitema 2020 pea 'i 'Okatopa 2020 na'e fakalahi 'e he Pangikē ANZ 'a 'ene sēvesi ki he fakahū pa'anga fakavavevave 'o ngaue'aki e sila' (Fast Deposit Envelope) ke kau ai 'a e fakahū pa'anga nouti (cash) (ko e sēvesi kimu'a' ko e fakahū pa'anga 'o ngaue'aki pē 'a e sieke) 'o si'isi'i ange 'i he \$10,000. Ko e konga pē eni 'a e ngaahi fakalakalaka ki he ngaahi sēvesi 'a e ngaahi pangikē ke toe malu mo faingamālie ange ki he kotoa 'o 'enau kau kasitomaa'. Na'e kei hokohoko atu pē 'a e fakahoko fatongia 'a e ngaahi pangikē ke fakalelei'i 'a 'enau ngaahi founa ngāue' 'i he lolotonga 'o e ta'u'.

Tafa'aki Tokanga'i mo Pule'i 'o e Ngaahi Pangikē

'I he lolotonga e ta'u 2020/21, na'e hokohoko atu ai pē 'a hono uestia 'a e tafa'aki faka'pa'anga 'e he fokoutua fakamāmani lahi ko e COVID-19. Na'e hokohoko atu pē 'a e tokanga 'a e Pangikē Pule ki hono fakapapau'i 'oku fakahoko 'e he ngaahi pangikē honau fatongia ki hono pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi ngāue fakapangikē, kae tautaufito ki he tu'unga lelei 'o e koloa fakalūkufua, pea mo hono tokanga'i 'o e ngaahi uestia 'e ala hoko ki he ngaahi founa ngāue 'i he lolotonga e ta'u'. 'I he a'u ki Sune 2021, na'e kei hokohoko atu 'a hono tuku atu 'e ni'ihi 'o e ngaahi pangikē 'a e ngaahi tokoni ki he'enau kau kasitomā na'e uestia 'e he COVID-19, 'o makatu'unga 'i he'enau vakai'i 'a e tu'unga 'o e kasitomā takitaha ke fakapapau'i 'oku 'ne malava ke tā fakafoki 'ene ngaahi noo'.

Na'e makatu'unga 'i he si'isi'i 'a e ngaahi faingamālie nō 'i he lolotonga e ta'u', pea mo e hokohoko atu 'a e tupu 'i he ngaahi pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale' ke 'ikai ke malava 'e he ngaahi pangikē ke tauhi e tu'utu'uni ki he lahi 'o 'enau ngaahi nō 'o fakatatau ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga ke 'oua 'e toe mā'ulalo ange 'i he pēseti 'e 80. Ko e mā'ulalo e ngaahi nō 'a e ngaahi pangikē 'o fakatatau ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga' na'e fakatefito ia 'i he hū mai 'o e ngaahi pa'anga tokoni mei muli ki he Pule'anga' ki he fakaakeake mei he Saikolone Fakatalopiki ko Hāloti' mo e

¹ Kau ki ai 'a e 'ulu'i 'ofisi 'i Nuku'alofa

teuteu ki he mafola fakamāmani lahi 'a e fokoutua COVID-19, kae pehē ki he lī pa'anga mai mei muli ki he ngaahi kautaha 'oku 'ikai ko ha pisinisi' (kau ki ai e ngaahi siasi' mo e feinga pa'anga 'o e Kolisi Tutuku 'a e Ako Mā'olunga 'o Tonga) 'o fakafehoanaki ki he tupu si'sisi' i he nō 'a e ngaahi pangikē 'i he lolotonga e ta'u ngata ki Sune 2021. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a hono muimui'i 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi nō 'a e ngaahi pangikē 'o fakatatau ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga'.

Ko e taha 'o e ngaahi tefito'i ngāue 'a e Pangikē Pule' i hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē' ko hono fakahoko 'a e 'a'ahi ki he ngaahi pangikē ke sivi'i 'enau founa ngāue'. Na'e fakahoko 'e he Pangikē Pule' 'a e 'a'ahi ki he pangikē 'e 2 'i Sepitema mo 'Okatopa 2020. Na'e fakatefito 'a e 'a'ahi ko eni' 'i hono fakapapau'i 'oku 'i ai e tu'utu'uni ngāue 'a e ngaahi pangikē ki hono fakahoko e ngāue ki he ngaahi nō, pea 'oku nau fai pau foki ki ai. Na'e siofi foki heni pea mo hono muimui'i 'e he ngaahi pangikē' 'a e ngaahi founa ngāue fakamāmani lahi ki hono tokanga'i 'o e ngaahi uesia 'e ala hoko 'i he noo'. Ko e ngaahi founa ngāue ko eni' te ne tokangaekina ai 'a e tu'unga 'o e ngaahi mo'ua fakataautaha' (household indebtedness). 'Oku toe malava foki 'e he ngaahi 'a'ahi ' ni ke fakapapau'i 'oku muimui 'a e ngaahi pangikē' ki he'enau ngaahi tu'utu'uni ngāue taautaha kae pehē ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule'. Na'e fakahoko foki mo e 'a'ahi ke fakapapau'i 'oku tauhi 'e he ngaahi pangikē' ki he Tohi Tuutu'uni Fika 4 ki hono Fakahā 'a e Ngaahi Totongi Tupu mo e Totongi ki he Fakahoko Fatongia 'a e Ngaahi Pangikē, koe'uhu ko e taha eni e ngaahi me'a 'oku kaunga tonu ki he kakai 'o e fonua'.

'Oku hokohoko atu ai pē 'a hono fakamamafa'i 'e he Pangikē Pule' 'a hono fakalelei'i 'a e ngaahi lipooti 'a e ngaahi pangikē' ke tokoni ki he'ene ngaahi fokotu'utu'ngāue'. 'I hono siofi 'a e ngaahi lipooti mei he ngaahi panigkē ki he Pangikē Pule', na'e hokohoko atu ai pē 'a hono mape'i 'o e ngaahi lipooti' ki he ngaahi fakamatala 'a e ngaahi panigkē' (source data) pea fakahoko mo e ngaahi fakataha fakatekinikale mo e ngaahi pangikē ke fakapapau'i 'oku tonu pē 'a e ngaahi lipooti'. Na'e hokohoko atu ai pē 'a e ngāue fakataha 'a e ngaahi pangikē mo e Pangikē Pule' 'o hā hen'i 'a e fakalakalaka 'i he tu'unga 'o e ngaahi lipooti 'a e ngaahi pangikē pea si'sisi' ange 'a e ngaahi fehalaaki 'i he ngaahi lipooti'. 'E fakahoko 'a hono vakai'i 'i he ta'u fakapa'anga ka hoko' 'a e ngaahi lipooti, ke fakapapau'i 'oku kei felāve'i tonu pē 'a e ngaahi fakamatala 'oku tānaki mai' mo e tūkunga fakalotofonua' kae pehē foki ki he ngaahi founa ngāue fakavaha'apule'anga'. Ko e ngāue ko eni' 'e kau fakataha ki ai 'a e Pangikē Pule' mo e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' (IMF). 'E toe tokoni foki 'a e IMF ki hono vakai'i 'a e Lao ki he Ngaahi Pangikē' mo e ngaahi Tohi Tu'utu'uni'.

Na'e kāsete'i 'a e Lao ki he Ngaahi Pangikē 2020 'i Sanuali 2021 'a ia ko e fetongi 'eni 'a e Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga'. Ko e ngaahi liliu ki he Lao ki he Ngaahi

Pangikē 2020 na'e kau ki ai e fakalelei ki he ngaahi mafai 'o e Pangikē Pule' 'i hono laiseni mo tokanga'i 'o e ngaahi pangikē pea pehē ki he ngaahi mafai ki ha pangikē 'oku palopalema. Na'e hokohoko atu 'a e fakapapau'i 'e he Pangikē Pule' 'oku fakalelei'i 'a e Ngaahi Tohi Tu'utu'uni' ke toe lelei ange 'a hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē 'o fakatatau ki he ngaahi fakalakalaka 'a e tafa'aki fakapa'anga'. Na'e tali 'e he Poate 'a e Pangikē Pule' 'a e Tohi Tu'utu'uni fo'ou 'e tolu (3) 'i he lolotonga 'o e ta'u'. 'Oku kau ki hen'i 'a e Tohi Tu'utu'uni Fika 13 (Nō lalahi 'oku vahevahe 'i he ngaahi pangikē), Fika 14 (Tokanga'i 'o e ngaahi uesia 'e ala hoko 'i he fakahoko ngāue), pea mo e Fika 15 (Founga malu fakakomipiuta) 'a ia na'e tuku atu ki he ngaahi pangikē ke fakahoko hano talanoa'i. 'Oku hokohoko atu ai pē mo hono muimui'i 'a hono tauhi 'o e ngaahi tu'utu'uni fakalao mo e tu'utu'uni ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē ke kei pukepuke ai pē 'a e malu mo ma'uma'uluta 'a e tafa'aki fakapa'anga, pea 'i he taimi tatau ke kei potupotu tatau e ngaahi tu'utu'uni ki he tafa'aki fakapangikē' fakalūkufua.

'I he lolotonga 'o e ta'u', na'e fakapapau'i ai 'e he Pangikē Pule' 'a hono faka'atā 'a e ngaahi nō 'oku malu'i 'e he 'ulu'i 'ōfisi pe kulupu 'oku kau ki ai 'a ha pangikē, mei he fakangatangata ki he nō ki ha tokotaha pe pisinisi', 'o fakatatau ki he kupu 34(i) 'o e Lao ki he Ngaahi Pangikē 2020. 'Oku makatu'unga eni ke faka'atā 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ngāue 'oku hanganaki mai 'a ia 'e tokoni ki hono faka'ai'ai 'a e tupu faka'ekonōmika'.

Na'e hokohoko atu ai pē 'a e fakataha mo e ngaahi pangikē' mo 'enau kau 'aotita', pea pehē foki ki he fakataha fakamāhina 'e ono 'a e Pangikē Pule' pea mo e Kautaha 'a e Ngaahi Pangikē 'i Tonga (ABT) 'o fakataumu'a ke ma'u ha ngaahi fakamatala 'o fekau'aki mo e founa ngāue 'a e ngaahi pangikē 'o fakahoia ki he ngaahi fakalakalaka 'i he māketi'. Ko e fakapapau'i eni 'e kei hokohoko atu ai pē 'a hono fakahoko fakapotopoto honau ngaahi fatongia' pea te nau kei muimui ai pē ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue 'a e Pangikē Pule'. Makatu'unga 'i he tō mai 'a e fokoutua fakamamani lahi ko e COVID-19 pea mo hono tāpuni 'o e kau'āfonua', na'e fiema'u ai 'e he kau 'aotita' ha taimi 'oku toe lahi ange ke fakapapau'i 'a e ngaahi fakamatala fakapa'anga' koe'uhu ko hono fakahoko pē 'a e 'aotita 'o fakafou mai 'i he 'initaneti' (virtual audit). Na'e tupu ai hen'i 'a e tōmua 'a hono tuku mai 'o e ngaahi lipooti 'aotita' ki he Pangikē Pule'. Na'e fakahoko foki mo e ngaahi fakataha fakatekinikale 'i he lolotonga e ta'u 'o fakatefito 'eni ki he ngaahi fiema'u fakalipooti'.

Na'e kei hokohoko atu ai pē 'a hono fakahoko ki he Poate 'o e Pangikē Pule' 'a e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi pangikē 'i he ngaahi lipooti fakamāhina ki he ngaahi ngāue fakapangikē, pea pehē ki he lipooti fakamāhina 'a e Kōvana' ki he Poate'.

Na'e kei hokohoko atu ai pē mo hono tuku atu 'e he Pangikē Pule' 'i he ngaahi nusipepa' 'a e ngaahi pa'anga na'e te'eki ai ke 'eke'i' (unclaimed monies), 'a ia na'e fe'unga fakātoa mo e \$1,178,525.67 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'i he Kupu 94(3) 'o e Lao ki he Ngaahi Pangikē 2020. 'Oku 'oange hen'i

ha faingamālie ki he kau kasitomā 'o e ngaahi pangikē ke nau 'eke'i 'enau pa'anga' kimu'a pea ma'u 'e he Pule'anga kapau 'e 'osi e ta'u e 5 hono totongi ki he Pangikē Pule' 'oku te'eki ke 'eke'i. Na'e fe'unga mo e \$62,132.98 na'e totongi ki he 'akauni 'a e Pule'anga' fakatatau ki he tu'utu'uni 'i he kupu 94 (7) & (8) 'o e Lao ki he Ngaahi Pangikē 2020.

Ola Fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngāue 'a e Ngaahi Pangikē

Tu'unga Fakapa'anga

Na'e a'u 'a e ngaahi koloa fakalūkufua 'a e ngaahi pangikē' ki ha tu'unga lekooti mā'olunga ko e \$1 piliona talu mei Sanuali 2021. Na'e 'i he \$1,081.4 piliona 'a e ngaahi koloa fakalūkufua' 'i he'ene a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2021, ko e tupu 'aki ia 'a e \$192.7 miliona (pēseti 'e 21.7) 'i he ta'u 2020/21. Na'e makatu'unga 'eni mei he hiki hake 'a e palanisi 'i he ngaahi 'akauni pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' 'oku fakahū 'i he Pangikē Pule' (Exchange Settlement Accounts) 'aki 'a e \$170.8 miliona (pēseti 'e 104.0), fakataha pea mo e tupu 'i he ngaahi 'akauni ngāue 'a e ngaahi pangikē' 'i muli' (Nostro Accounts) 'aki 'a e \$12.4 miliona (pēseti 'e 50.3). Na'e fakatefito 'eni mei he hū mai 'a e ngaahi pa'anga ngāue pea mo e ngaahi totongi ngāue ki he ngaahi kautaha 'a e Pule'anga' 'i he lolotonga e ta'u'. Na'e hiki mo e ngaahi pōnite 'a e Pule'anga' na'e fakatau 'e he ngaahi pangikē' 'aki 'a e \$1.9 miliona (pēseti 'e 5.5), pea tupu foki mo e totongi tupu 'i he nō kuo 'osi tānaki' (accrued interest receivable) 'aki 'a e \$2.5 miliona (pēseti 'e 30.6). Na'e holo foki 'a e lahi 'o e ngaahi nō 'aki 'a e \$10.0 miliona (pēseti 'e 2.1) 'o hā mai ai 'a e si'isi'i 'o e ngaahi faingamālie nō 'i he lolotonga e ta'u' fakataha pē pea mo e hokohoko atu e ngaahi totongi noo'.

Na'e holo e lahi 'o e ngaahi nō pisinisi taautaha' 'i hono fakahoa ki he nō fakalūkufua' 'i he lolotonga e ta'u' ki he pēseti 'e 45.6 'o makatu'unga mei he si'isi'i e ngaahi ngāue faka'ekonōmika' pea pehē ki he ivi 'o e ngaahi pisinisi' ke nau malava 'o toe nō mei' he ngaahi pangikē' tupu mei he ngaahi faingata'a mo hono uesia 'o e tu'unga faka'ekonōmika' 'e he COVID-19. 'I he'ene a'u ki Sune 2021, ko e konga lahi 'o e ngaahi nō pisinisi' ko e nō ki he sekitoa fefakatau'aki (fakakātoa mo fakamovetevete'), pisinisi 'i he ngaahi ngāue fakapalōfesinalē' mo e ngaahi sēvesi kehe', takimamata' pea mo e langa'. Na'e hokohoko atu 'a e lahi ange 'i he vaeua 'a e nō fakalūkufua e ngaahi pangikē', ko e nō ki he kakai taautaha' 'a ia ko e pēseti 'e 54.3 (\$257.3 miliona). Ko e lahi taha' ko e nō fale na'e fe'unga ia mo e pēseti 'e 43.5 (\$206.4 miliona), 'a ia 'oku hā mai ai 'a e sekitoa 'oku fie nō atu ki ai 'a e ngaahi pangikē mo e fakakātoa 'e he kau kasitomā nō fale' 'a e ngaahi fiema'u ki he nō fale'. Ko e lahi taha 'o e ni'ihi ko 'eni ko e kau ngāue sivile 'a e Pule'anga' 'a ia 'oku 'ikai ke uesia fakapa'anga kinautolu 'e he COVID-19.

Fakamatala Nounou ki he ngaahi Nō Fakasekitoa – Ngaahi Tefito'i Poini:

- Ko e kātoa 'o e nō fale' na'e hiki 'aki 'a e \$1.7 miliona (pēseti 'e 0.9) 'i he ta'u ngata ki Sune 2021, ko e holo 'eni fakahoa ki he hiki \$3.4 miliona (pēseti 'e 1.7) 'i he ta'u kuo 'osi'. Na'e makatu'unga 'eni mei he holo 'i he ngaahi nō fale na'e tuku atu 'e he ngaahi pangikē, 'a ia 'oku hā hen'i 'a e uesia 'e he ngaahi fakangatangata 'o e COVID-19 'a e sekitoa taautaha' 'o 'ikai kau ai 'a e kau ngāue fakapule'anga'.
- Na'e holo lahi 'a e nō 'a e ngaahi kautaha 'a e Pule'anga' 'aki 'a e \$11.3 miliona (pēseti 'e 18.4) 'i he ta'u ngata ki Sune 2021. Na'e makatu'unga 'eni mei he totongi nō 'a e ongo kautaha lalahi 'i he 'uhila' mo e vai' pea 'ikai ke toe 'i ai ha nō fo'ou lolotonga 'a e hoko mai 'a e fokoutua COVID-19.

'Oku kei hokohoko atu ai pē 'a e polokalama nō 'a e Pule'anga' 'i he totongi tupu mā'ulalo 'o fakafou 'i he Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga'. Ko e kātoa 'o e ngaahi nō kuo tuku atu 'i he polokalama nō ko eni' 'i he'ene a'u mai ki Sune 2021, na'e fe'unga mo e \$8.2 miliona, 'o fakafehoanaki ia ki he \$8.7 miliona 'i Sune 2020. Ko e pēseti 'e 51.6 'o e kotoa e ngaahi nō kuo tuku atu', na'e tuku atu ia ki he sekitoa ngoue', hoko hake ki ai 'a e sekitoa 'o e ako' pea mo e toutai' 'i he pēseti 'e 16.6 mo e pēseti 14.3.

TĒPILE 2: NGAABI 'AKAUNI FAKAHŪ PA'ANGA 'A E NGAABI PANGIKĒ

	2019/20	2020/21
Fakahū Pa'anga Taimi Nounou		
Lahi 'o e ngaahi 'akauni	44,977	48,822
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahū (\$m)	243.6	356.0
Fakahū Pa'anga Tohi Pangikē		
Lahi 'o e ngaahi 'akauni	48,932	49,088
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahū (\$m)	113.0	151.1
Fakahū Pa'anga Taimi Tu'upau		
Lahi 'o e ngaahi 'akauni	1,884	1,877
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahū (\$m)	262.6	292.9
Lahi Fakakātoa 'o e ngaahi 'Akauni	95,793	99,787
Lahi Fakakātoa 'o e Pa'anga kuo fakahū (\$m)	619.2	799.9

Na‘e a‘u ‘a e ngaahi koloa fakalūkufua ‘a e ngaahi pangikē ki ha tu‘unga mā‘olunga kuo a‘u ki ai ko e \$1 piliona talu mei Sanuali 2021.

Na‘e tupu ‘a e fakalūkufua ‘o e mo‘ua ‘a e ngaahi pangikē ‘i he lolotonga e ta‘u ‘o ngata ki Sune 2021 ‘aki ‘a e \$189.9 miliona (pēseti ‘e 27.2). Na‘e tupu lahi ‘a e fakahū pa‘anga ‘o tautaufito ‘i he fakahū pa‘anga taimi nounou’ ‘a ia ne tupu ‘aki ‘a e \$112.4 miliona (pēseti ‘e 46.2) ‘o makatu‘unga ia mei he hū mai ‘a e ngaahi pa‘anga tokoni ki he Pule‘anga ke tokoni ki he teuteu ki he COVID-19 mo ‘ene ngaahi polōseki’, mo e kei hokohoko ‘a e fakahū pa‘anga mei he ngaahi kautaha taautaha’ pea mo e ngaahi kautaha ‘oku ‘ikai fakataumu‘a ke ma‘u ha tupu’ (kau ki ai e tānaki ‘o e misinale ‘a e ngaahi siasi’, kātoanga ‘a e kolisi tutuku ‘a e ngaahi ako’, Kava ‘Aitolo’, pea mo e fe‘auhi ‘akapulu ‘i he ‘otu motu ‘i he lolotonga ‘a e ta‘u’). Na‘e hiki foki mo e fakahū pa‘anga tohi pangikē’ pea mo e fakahū pa‘anga taimi tu‘upau’ ‘aki ‘a e \$38.1 miliona (pēseti ‘e 33.7) mo e \$30.3 miliona (pēseti ‘e 11.5). Na‘e kau henī ‘a e ma‘u mai ‘o e pa‘anga mei hono fakatau atu ‘o e kelekele’ mo e ngaahi koloa’, fakahū atu ‘o e pa‘anga mei he ngaahi nō fale’ ki he ngaahi ‘akauni fakahū pa‘anga’, tupu ‘i he fakahū pa‘anga ‘a e ngaahi kautaha fakapa‘anga ‘a e Pule‘anga’ ‘oku ‘ikai ko ha pangikē, pea pehē foki ki he ‘inivesi ‘a e ngaahi siasi’ tupu mei he lahi ange ‘a e tānaki ‘o e ngaahi misinale ‘i he lolotonga e ta‘u’.

Na‘e tupu ‘a e lahi ‘o e ngaahi ‘akauni fakahū pa‘anga’ na‘e lipooti ‘e he ngaahi pangikē ‘i he lolotonga e ta‘u’ ‘aki e pēseti ‘e 4.2 ki he ‘akauni ‘e 99,787 pea tupu ‘a e mahu‘inga ‘o e pa‘anga fakahuu’ ‘aki ‘a e \$180.8 miliona (pēseti ‘e 29.2) ki he \$799.9 miliona.

Tupu Fakapa‘anga

Na‘e holo ‘a e tupu fakapa‘anga ‘a e ngaahi pangikē ‘i he 2020/21 ‘i hono fakahoa ki he ta‘u fakapa‘anga kuo ‘osi’. Na‘e fe‘unga fakakātoa ‘a e tupu fakata‘u ‘osi tukuhau’i ‘a e ngaahi pangikē mo e \$18,504 miliona ‘i he faka‘osinga ‘o e ta‘u’ ki Sune 2021, ‘a ia ‘oku tatau ia mo e pēseti ‘e 1.9 ‘o e ‘avalisi ‘o e ngaa‘hi koloa fakalūkufua’, fakahoa ki he tupu fakata‘u kuo ‘osi tukuhau’i ‘o e ta‘u kuo hilli’, na‘e fe‘unga ia mo e \$20,452 miliona, ‘a ia ko e pēseti ‘e 2.3 ‘o e ‘avalisi ‘o e ngaahi koloa fakalūkufua’. Ko e holo ko ‘eni ‘o e tupu fakapa‘anga ‘a e

ngaahi pangikē ‘i he lolotonga e ta‘u’ na‘e makatu‘unga ia mei he holo ‘a e pa‘anga hū mai mei he totongi tupu ‘o e ngaahi pangikē ‘a ia na‘e ma‘ulalo ‘aki ‘a e \$5.016 miliona (pēseti ‘e 13.0). Na‘e holo foki mo e pa‘anga hū mai kehe’ ‘aki ‘a e \$3.550 miliona makatu‘unga ‘i hono uesia ‘e he tātāpuni ‘o e kau‘afonua’ tupu mei he COVID-19, ‘a e ngaahi fefakafetau‘aki ngāue‘aki ‘o e ngaahi kaati muli’. Ko e tefito‘i uesia ‘e malava ke hoko ki he tupu ‘a e ngaahi pangikē ‘o ka mafola ‘a e vailasi COVID-19 ko hano tāpuni kakato ‘a e fakahoko fatongia ‘o e ngaahi pisinisi fakatautaha mo e pisinisi ‘a e Pule‘anga’ fakatou‘osi ‘o ne uesia ai ‘a e ngaahi ngāue‘anga’ mo e totongi fakafoki ‘o e noo’.

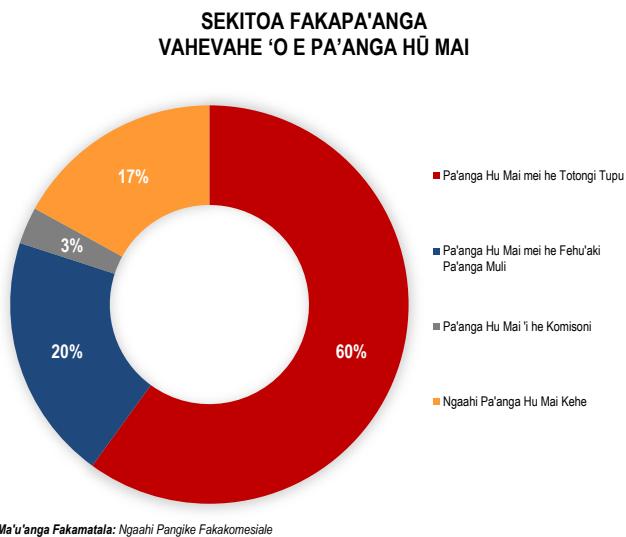
TĒPILE 3: OLA FAKAPA‘ANGA

	2019/20	2020/21
Tupu Te‘eki Tukuhau’i (% ‘avalisi ‘o e koloa fakalūkufua)	3.1%	2.5%
Tupu ‘Osi Tukuhau’i (% ‘avalisi ‘o e koloa fakalūkufua)	2.3%	1.9%
Fakakātoa ‘o e Pa‘anga Fakahū (% ‘avalisi ‘o e koloa fakalūkufua)	7.3%	5.7%
Pa‘anga Hū Mai ‘i he Totongi Tupu (% ‘avalisi ‘o e koloa fakalūkufua)	4.4%	3.4%
Pa‘anga Hū Mai Kehe (% ‘avalisi ‘o e koloa fakalūkufua)	2.9%	2.3%
‘Avalisi ‘o e Faikehekehe ‘i he Totongi Tupu ‘ihe Nō mei he totongi tupu ‘i he Fakahū Pa‘anga	4.0%	3.0%
Fakamole Fakakātoa (% ‘avalisi ‘o e koloa fakalūkufua)	3.6%	2.9%
Sino‘i Pa‘anga Tefito ‘a e Ngaahi Pangikē (%)	31.6%	31.4%

‘I he faka‘osinga ‘o e ta‘u’, na‘e kei tauhi pē ‘i he pēseti ‘e 60 ‘a e lahi ‘o e pa‘anga hū mai mei he totongi tupu’ ‘i hono fakahoa ki he pa‘anga hū mai fakakatoa ‘a e ngaahi pangikee’. ‘I he tafa‘aki ‘e taha’, na‘e holo ‘a e pa‘anga hū mai mei he ngaahi fefakatau‘aki pa‘anga muli’, kae hiki hake ‘a e lahi ‘o e pa‘anga hū mai kehe’ ‘i hono fakahoa ki he pa‘anga hū mai fakakātoa’, mei he pēseti ‘e 14 ‘i Sune 2020 ki he pēseti ‘e 17 ‘i Sune 2021. Ko e kake ko ‘eni ‘i he pa‘anga hū mai kehe’, na‘e makatu‘unga ia ‘i he ngaahi pa‘anga komisoni na‘e ma‘u ‘i he ngaahi sēvesi ki he fehū‘aki pa‘anga muli’.

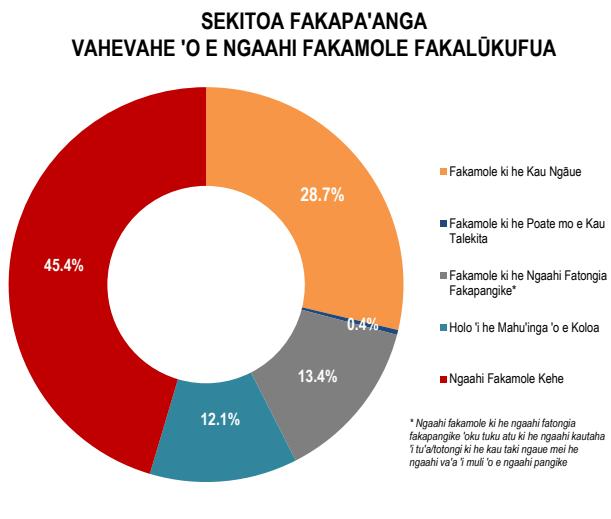

FAKATĀTĀ 9: NGAahi SEKITOa FAKAPA'ANGA – VAHEVAHE 'O E PA'ANGA HŪ MAI

Na'e holo 'a e ngaahi fakamole fakalūkufua 'a e ngaahi pangikē 'a ia ne lahi taha ai 'a e ngaahi fakamole makehe' 'o fe'unga mo e pēseti 'e 41.7, pea hoko atu ai 'a e ngaahi fakamole ki he kau ngāue' mo e peseti 'e 31.4 pea pehē ki he fakamole ki he holo 'o e mahu'inga 'o e ngaahi koloa' 'a ia ne pēseti 'e 14.2. 'Oku fakahoa eni ki he pēseti 'e 45.4, 28.7, pea mo e 12.1 'i he ta'u kuohili'.

FAKATĀTĀ 10: NGAahi SEKITOa FAKAPA'ANGA – VAHEVAHE 'O E NGAahi FAKAMOLE FAKALŪKUFUA

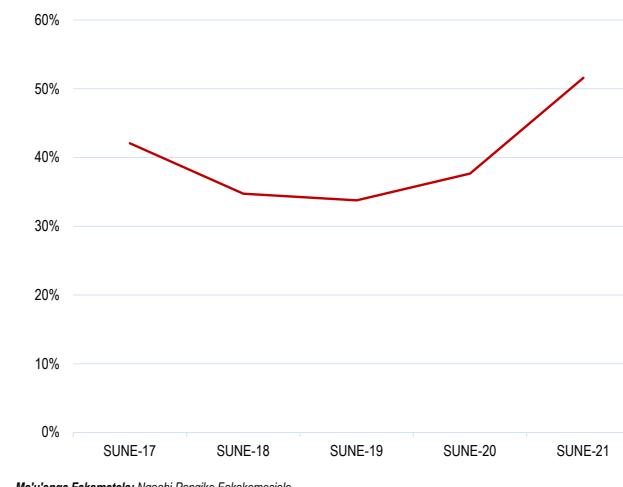
'Oku fakafuofua 'e he Pangikē Pule' 'e hoko atu e hōloa 'a e tu'unga 'o e tupu fakapa'anga 'a e ngaahi pangikē, makatu'unga 'eni mei he ngaahi ola kovi 'o e mafola 'a e fokoutua fakamāmāni lahi ko e COVID-19. 'Oku toe fakafuofua foki 'e uesia ai mo e ngaahi koloa 'a e ngaahi pangikē tautefito ki he ngaahi nō 'i he lolotonga 'a e ta'u'. 'I he taimi tatau, 'oku 'amanaki pē 'e fakapapau'i 'e he ngaahi pangikē 'oku fe'unga pē 'a e pa'anga talifaki ki ha mole 'e malava ke hoko 'i he ngaahi noo'. 'I he'ene pehē, kuo pau ai ke toe siofi 'e he ngaahi pangikē 'enau ngaahi fokotu'utu'u ki he'enau tupu fakapa'anga' ki he ta'u fakapa'anga hoko'.

Pa'anga Ngāue

Na'e hokohoko atu ai pē 'a e kake 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē 'i he lolotonga e ta'u'. Na'e hiki 'a e pa'anga ngāue' 'aki 'a e \$187.0 miliona 'o makatu'unga 'eni 'i he mā'olunga ange 'a e ngaahi 'akauni 'a e ngaahi pangikē 'oku tauhi 'i he Pangikē Pule' tupu mei hono ma'u mai e ngaahi pa'anga tokoni ki he Pule'anga'. Ko e lahi 'o e nō fakalūkufua 'i hono fakahoa ki he ngaahi fakahū pa'anga fakakātoa', na'e holo ki he pēseti 'e 59.3 'i Sune 2021 mei he pēseti 'e 78.2 'i Sune 2020. Na'e makatu'unga 'eni mei he tupu 'a e fakahū pa'anga fakalūkufua' kae tautaufitio ki he Pule'anga', ngaahi pisinisi 'ikai fakatupu pa'anga', pea mo e ngaahi kautaha sino'i pa'anga mālōlō, 'o mā'olunga ange ia 'i he ngaahi totongi nō 'a e ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga' 'i he lolotonga e ta'u'. Na'e hiki 'a e lahi e pa'anga ngāue 'i hono fakahoa ki he ngaahi mo'ua fakalūkufua (Liquid Asset Ratio) ki he pēseti 'e 51.6 'i Sune 2021 fakafehoanaki ki he pēseti 'e 37.7 'i Sune 2020. 'Oku kei mā'olunga ange pē eni 'i he tu'unga mā'ulalo taha kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' 'a ia ko e pēseti 'e 5.

FAKATĀTĀ 11: NGAahi KOLOA LILIU NGOFUA

NGAAHI KOLOA LILIU NGOFUA KI HE PA'ANGA

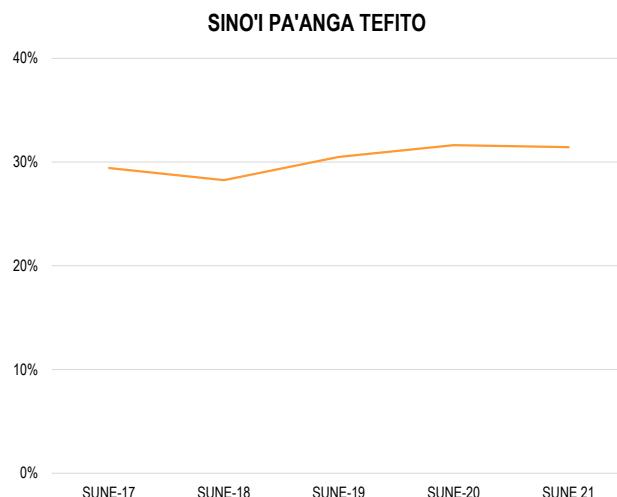

Sino'i Pa'anga Tefito

'Oku 'i he tu'unga fakafiemalie pē 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangikē 'o kei mā'olungaange 'i he tu'unga mā'ulalo taha kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' 'a ia ko e pēseti 'e 15. Na'e holo 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangikē 'i hono fakahoa ki he ngaahi koloa fakalūkufua', ki he pēseti 'e 31.4 'i he faka'osinga 'o Sune 2021, mei he pēseti 'e 31.6 'i Sune 2020. Ko e tupu fakata'u 'i he sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangikē na'e makatu'unga ia mei hono tānaki mai 'a e tupu fakapa'anga mei he ta'u kuohili' 'a ia na'e fe'unga mo e \$17 miliona 'i Sanuali 2021. Na'e 'i ai e konga 'o e tupu fakapa'anga' na'e totongi atu ki he kau ma'u 'inas' 'i he lolotonga e ta'u' pea pehē ki he hiki hake 'a e pa'anga talifaki ki ha mole 'i he ngaahi nō 'a e ngaahi pangikē lalahi'. Na'e ki'i holo foki 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangikē 'aki 'a e \$0.5 miliona (pēseti 'e 0.3) kae hiki 'a e ngaahi koloa

fakalūkufua' 'aki 'a e \$1.6 miliona (peseti 'e 0.3). Ko e uesia 'e malava ke hoko ki he sino'i pa'anga tefito' ko e toe lahiange 'a e ngaahi nō palopalema' 'o ka ngata e tokoni 'a e ngaahi pangikē ki he kau kasitomā 'oku uesia 'e he COVID-19 pea mo ha hokohoko atu 'a hono tāpuni 'o e kau'āfonua'. 'Oku tautaufito 'eni ki he sekitoa takimamata', fefakatau'aki fakakātoa mo fakamovetevete', mo e sekitoa makehe 'oku uesia 'i he fokoutua COVID-19.

FAKATĀTĀ 12: SINO'I PA'ANGA TEFITO

Ma'u'anga Fakamatata: Ngaahi Pangike Fakakomesiale

TU'UNGA LELEI 'O E KOLOA FAKALŪKUFUA

Na'e fakalakalaka 'a e tu'unga lelei 'o e koloa fakalūkufua 'a e ngaahi pangikē 'i he lolotonga 'a e ta'u ne ngata ki Sune 2021. Na'e holo 'a e ngaahi nō palopalema' fakakātoa 'aki 'a e \$4.2 miliona (pēseti 'e 21.0) ki he \$15.8 miliona 'i Sune 2021, 'a ia 'oku fe'unga ia mo e pēseti 'e 3.3 'o e ngaahi nō fakalūkufua 'o fakahoa ki he pēseti 'e 4.1 'i Sune 2020. Na'e 'i ai e ngaahi nō 'i he sekitoa vaotatā ne kau ki he tupu e nō palopalema' lolotonga e ta'u' makatu'unga pē mei hono tolo i e ngaahi poloseki 'a e Pule'anga'. 'I he vakai ko 'eni ki he toe lōloa ange e mafola 'a e fokoutua COVID-19, 'oku 'i ai e ngaahi sekitoa 'e ni'ihī (fefakatau'aki kātoa mo e fakamovetevete) 'e tokanga'i makehe tupu mei he ngaahi ola kovi hono tāpuni e kau'āfonua' pea mo e hokohoko atu 'a e mafola 'a e COVID-19 'i he ngaahi fonua kaunga'api 'i he Pasifiki' 'o hangē ko Fisi'.

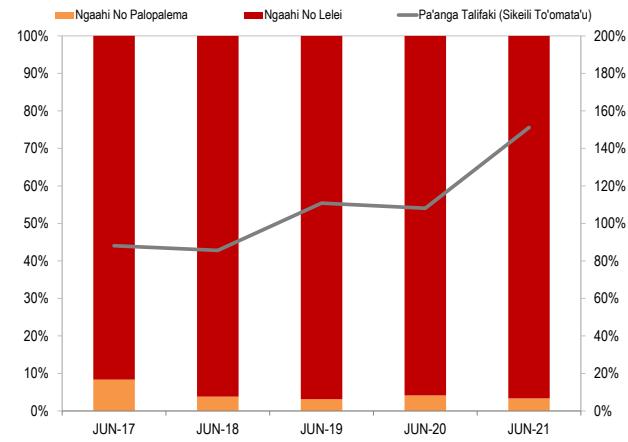
Neongo 'a e ngaahi pole 'o e COVID-19 na'e kei hokohoko atu pē 'a e fakalakalaka 'a e ngaahi pisinisi taautaha 'e ni'ihī pea na'e fakalakalaka ai pē mo 'enau ngaahi nō 'o 'ikai toe palopalema, 'o makatu'unga pē mei he ngaahi faingamālie fakapisinisi mei he ngaahi poloseki 'a e Pule'anga' (sekitoa langa). Ko e ngaahi tokoni 'a e ngaahi pangikē 'i he lolotonga e COVID-19 'oku 'ne 'oange ha faingamālie ke fakaakeake ai e ngaahi pisinisi taautaha' pea mo malava ke nau totongi fakafoki 'a 'enau nō ke fakataau mo 'enau aleapau 'i he hili 'a e 'osi e taimi 'o e ngaahi tokoni ki he COVID-19.

Ko e ngaahi nō palopalema fakataautaha' 'oku ne kei pukepuke 'a e lahi taha 'o e nō palopalema fakalūkufua' 'i he'ene a'u mai ki Sune 2021 'aki 'a e pēseti 'e 55.8 (\$8.8 miliona), 'a ia ko e holo eni mei he pēseti 'e 69.4 (\$13.9 miliona) 'i Sune 2020, pea ko e toenga pēseti 'e 44.2 (\$7.0 miliona) ko e ngaahi nō pisinisi taautaha. Ko e ngaahi nō fale' 'oku 'i he pēseti ia 'e 39.3 (\$6.1 miliona) fakahoa ki he pēseti 'e 56.4 (\$11.3 miliona) 'i he ta'u kimu'a'.

Na'e kake 'a e pa'anga talifaki ki he ngaahi nō palopalema' 'aki 'a e \$2.7 miliona (pēseti 'e 12.2) ki he \$24.5 miliona, makatu'unga eni 'i he hiki 'a e pa'anga talifaki fakakātoa'. 'I hono fakafehoanaki 'o e ngaahi nō palopalema' pea mo e pa'anga talifaki ki he ngaahi nō palopalema', na'e kei nofo ai pē 'i he tu'unga mā'olunga 'a ia ko e pēseti 'e 151.2, pea toe mā'olunga foki 'i he pēseti 'e 108.1 'i Sune 2020. 'Oku kei hokohoko atu pē 'a e fengāue'aki vāofi 'a e Pangikē Pule' mo e ngaahi pangikē' ki hono siofi 'a e kau kasitomā 'oku uesia 'e he fokoutua 'o e COVID-19. 'Oku fakahoko ha ngaahi ngāue ki hono fakafuofua'i 'a e ngaahi uesia 'e malava ke hoko ki he sino'i pa'anga tefito', pa'anga talifaki ki he nō palopalema', mo e ngaahi nō palopalema 'a e ngaahi pangikē tupu mei he COVID-19 ke fakapapau'i 'oku tauhi pē 'a e tu'unga ma'uma'uluta 'a e tafa'aki fakapa'anga', 'a ia 'oku lipooti fakamāhina ki he Poate'.

FAKATĀTĀ 13: TU'UNGA LELEI 'O E NGAACHI KOLOA FAKALŪKUFUA

TU'UNGA LELEI 'O E NGAACHI KOLOA FAKALŪKUFUA

Ma'u'anga Fakamatata: Ngaahi Pangike Fakakomesiale

Lolotonga e ta'u' na'e kamata e ngāue fakataha atu 'a e tafa'aki ki hono tokanga'i e ngaahi pangikē mo e ngaahi tafa'aki kehe pē 'o e Pangikē Pule' ki he ngaahi poloseki 'e ni'ihī:

- (a) Fēngae'aki mo e timi Tokoni Fakatekinikale mei he Tokoni Fakatekinikale 'a e Pasifiki' (PFTAC) 'i hono toe vakai'i 'o e ngaahi Tohi Tu'utu'uni 'e 12 'a e Pangikē Pule' pea pehē foki ki he Lao ki he Ngaahi Pangikē pea mo hono ngaahi tu'utu'uni'. Ko e feinga pē 'eni ke fakapapau'i 'oku fenāpasi 'a e ngaahi founiga ngāue ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē pea mo e ngaahi founiga ngāue

lelei fakatu'apule'anga'. 'Oku kau ki henihonofa'u 'o e Tohi Tu'utu'uni ki hono Malu'i 'o e Konisiuma Fakapa'anga' i honotokanga'i ko ia 'o e ngaahipangikee'.

- (e) *Ko honofakakakato 'a honotalanoa'i 'o e Tohi Tu'utu'uni fo'ou 'e 3 ke tukuange atu ia ke ngäue'aki 'e he ngaahipangikē kimu'a i he faka'osinga 'o e 2021. 'O ka faingamālie 'a e PFTAC, te nau toevakai'i foki e ngaahitohi Tu'utu'uni ko eni'.*
- (f) *'Okufakahoko foki 'a e fengäue'aki mo e ngaahioha Ngäue Fakalakalaka' (Pangikē 'a Māmanī' mo e Pangikē Fakalakalaka 'a 'Ēsia') pea pehēfoki ki he ngaahipangikē Pule kehe i he Pasifik'i honofokotu'u 'o ha sisitemi ke tānaki ai e ngaahifakamatalafekau'aki mo e kau kasitomā 'a e ngaahikautaha fakapa'anga' ke fakakakato 'a e ngaahifiema'u 'a e ngaahitutu'uni ki honofakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'o e pa'anga 'oku ma'u mei he ngaahifoungakākaa'.*
- (h) *Ko honofa'u 'o e sisitemifakalotofonua ki honotānaki e ngaahifakamatalafekau'aki mo e kau kasitomā 'a e ngaahikautaha fakapa'anga' ke malava 'o fakapapau'i 'oku tonu 'a e ngaahifakamatala' pea pehēfoki ki honofakahū 'o e ngaahifakamatala' ki he sisitemi'.*
- (i) *Ko honofokotu'u 'o ha sisitemiki he fakamatalaki he ngaahimō'ua' i he Pangikē Pule' ke tokoni'i 'a e ngaahipangikē ki honotānaki e ngaahifakamatalafekau'aki mo e tu'unga fakamo'ua 'o e tokotaha pe pisinisi 'oku kole noo'. 'I he taimitatau 'oku faka'ai'aiheni 'a e tupu i he ngaahinō 'oku tā i he taimitotonupea 'ikai ke palopalema'. 'E lava foki henikepule' leleiange 'a e lahi 'o e tu'unga mo'ua e tokotaha pe pisinisi kole nō mei he ngaahipangikee'. Ko e palani' foki ke toe fakakau mai 'amui ange 'a e ngaahikautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē ke nau hoko ko e mēmipa 'o e sisitemiko 'eni' ke kakato ange 'a honosiofi etu'unga mo'ua e kakai lolotonga etaimifaingata'a 'ni'.*
- (k) *Ko e fakakakato 'o e ngaahingäue fakapepa ki he Sisitemi Totongi Pa'anga Fakalotofonua' (DEPS) kae lava ke kamata ngäue'aki eni 'e he ngaahipangikee'.*

Na'e hokohoko atu foki 'a e poupou 'a e tafa'aki ki honotokanga'i 'a e ngaahipangikē ki he ngäueki honosivi'i 'o e ngaahilao mo e fakahoko ngäue 'a e fonua' 'o fakatataukihenihonofakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga ma'u mei he foungakākaa' pea mo e fakapa'anga 'o e ngäue fakatautoitoi' 'e he Kulupu 'a 'Ēsia Pasifik (Asia Pacific Group on Money Laundering). 'Okukaukihenihonofakakakato 'o e lipooti 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF).

Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'ikai ko ha Pangikē

Ko e fatongia 'a e tafa'aki ki honotokanga'i 'o e ngaahikautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē ko honopule'i motokanga'i 'a e ngaahikautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē 'i Tonga', kae pehēfoki ki hono malu'i 'a e kau konisiumafakapa'anga' 'a ia 'e tokoni ki honoa'usia 'a e taumu'a ngäue 'a e Pangike Pule ki hono:

- *Langa hake 'a e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga; mo*
- *Langa hake ha sistemi fakapa'anga 'oku malu mo lelei'*

Talu mei honotānaki 'o e ngaahikautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē' ki he fatongia 'a e Pangike Pule' i he 2014, mo honofakapapau'i ke hokohoko atuhonofa'u hangaahifäunga ngäue fakalao 'oku fe'unga' ki honopule'i motokanga'i e ngaahikautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee'. 'Okufakahoko foki 'e he ngaahikautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē' ha fatongiamahu'inga 'i honofakamālohaia 'a e tupufaka'ekonōmika 'oku kauki ai 'a e ngaahitafaa'aki' pē sekitoa' kotoa, neongo ko e konga si'i pē 'eni' ka 'e malava ke ne fakatupu hangaahiesia ki he tu'unga fakapa'angafakalukufua', 'o kapau 'e 'ikaitokanga'i lelei. 'I he'ene pehē 'oku mahu'inga 'a honofokotu'u hangaahifoungangäue lelei 'e tokoni ke ta'ota'ofi 'a e ngaahifaingata'a ko ia 'e malava ke hoko'.

Laiseni mo hono Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakafetongi Pa'anga Muli

'Okukeihokohoko atu pē 'a honolaisenimo honotokanga'i e ngaahikautaha fakafetongipa'angamuli' i he malumalu 'o e Lao Ki Hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'angamuli 2018. 'I he lolotonga etā'u', na'e foaki atu ai ha laisenifo'ouki ha kautaha fakafetongipa'angamuli 'e tolu (3) 'i he laiseni Kalasi B, 'a ia ko e Nikua Money Transfer, Joy Trading Company Limited mo e Tokowireless Limited, pea pehēfoki ki honotukuatu 'a e Laiseni Kalasi A 'e ua (2) (taha ki he kautaha fakafetongipa'angamuli 'osi laiseni 'i he Laiseni Kalasi B ko e Toumu'a Money Transfer pea taha ki he kautaha fakafetongipa'angamuli fo'ouko e Maka Mo'ui Trading Services). Neongo 'eni', 'i Novemba 2020, na'e kaniseli ai 'a e laiseni 'e taha (1) 'o e kautaha fakafetongipa'angamuli' (S.A.V Money Transfer) makatutunga pē mei he 'ikaike nau muimui pauki he ngaahitutu'uni ngäue kuo tuku atu'. 'I he lolotonga 'o e ta'u', na'e hokohoko atu ai pē 'a honotokoni'i 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahikautaha fakafetongipa'angamuli' ke naukeilava 'o fakahoko fatongia 'aki honofakapapau'i 'oku nau fai pauai pē ki he ngaahitutu'uni kihonofakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'o e pa'angama'u mei he foungakāka mo honofakapa'anga 'o e ngaahingäue fakatautoitoi' (AML/CFT requirements) pea mo

muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni ki hono laiseni 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee'.

Ko e ngaahi fakataha, ngaahi 'a'ahi fakakuata (quarterly spot check), 'a'ahi fakata'u, ke fakapapau'i 'oku nau fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue, fakahoko e ngaahi ako pea mo e talatalaifale ki he ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli, 'oku 'ikai ngata pē 'ene tokoni ke fakalakalaka mo toe mahino ange 'a 'enau tu'unga faipau ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue ki he laiseni 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē, ka 'oku 'ne toe fakamāloha 'enau tu'unga fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'o e pa'anga ma'u mei he founa kākā mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngāue fakatautoitoi (AML/CFT). Ko e ngaahi ngāue ko 'eni 'oku fakahoko 'e he Pangikē Pule ke fakasi'isi'i 'a hono tāpuni 'a e ngaahi 'akauni pangikē 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli pea mo tokoni ki he ngaahi pangikē fakalotofonua ke nau kei tauhi pē 'a e ngaahi 'akauni pangikē 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli'.

TĒPILE 4: KALASI 'O E LAISENI KI HE NGAABI KAUTHA FAKAFETONGI PA'ANGA MULI

Kalasi 'o e Laiseni	2019/20	2020/21
Kalasi A (Talafi Pa'anga Ki Tu'apule'anga & Talafi Pa'anga Mei Tu'apule'anga)	10	10
Kalasi B (Talafi Pa'anga Mei Tu'apule'anga)	2	5
Type C (Fakafetongi Pa'anga Muli)	1	1
Fakakātoa	13	16

'I he lolotonga e ta'u, na'e tuku atu ai 'e he Pangikē Pule ha tohi fakatokanga 'e 2 'i he malumalu 'o e Lao Ki Hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2018 ki he ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli ta'efakalao ke ta'ofi he vave taha 'a 'enau ngaahi ngāue ta'efakalao kae fakahū mai ha tohi kole laiseni 'o fakataau ki he Lao'. 'Oku hokohoko atu pē foki mo hono tuku atu 'e he Pangikē Pule ha ngaahi fakahinohino ki he ni'ihi 'oku felāve'i tonu mo e lao 'ni pea pehē foki ki he kakai 'o e fonua 'o fekau'aki mo e ngaahi fiema'u ko ia ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2018.

'Oku fakamafai'i 'a e kotoa 'o e ngaahi pangikē ke nau fakahoko 'a e pisinisi fakafetongi pa'anga muli 'i he malumalu 'o 'enau ngaahi laiseni fakapangikee'. 'Oku hokohoko atu pē 'a e hoko 'a e Pangikē BSP ko e fakafotonga ma'a e kautaha MoneyGram kae hokohoko atu 'e he Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga 'a e tuku atu 'a e sēvesi talafi pa'anga ko e 'Ave Pa'anga Pau'.

'I he Kupu tolu (3) 'o e Lao ki he Ngaahi Kautaha Nō liki 2018, 'oku foaki ai ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'a e mafai ke laiseni ha sino fakakautaha ko e kautaha nō iiki. Ko e Kautaha Nō Taautaha ki he Fakalakalaka 'a e Ngaahi

Pisinisi 'i he Pasifiki Saute (SPBD) 'a e kautaha nō iiki pē 'e taha kuo laiseni 'i he 'aho 24 'o Fepueli 2020, ko e talu ia 'enau fakahoko fatongia mei Siulai 'o e 2009. 'Oku hokohoko atu pē foki mo hono vakai'i mo tokanga'i 'a 'enau ngaahi fakamatala fakapa'anga'. 'Oku tānaki mai foki 'e he Pangikē Pule 'i he taimi 'ni 'a e ngaahi līpooti fakakuata 'a ia na'e fa'a līpooti fakamāhina kimu'a. 'E fakahoko foki 'i he kaha'u vave mai 'a e 'a'ahi fakakuata ki he SPBD ko e konga ia 'o hono siofi mo fakapapau'i 'oku fakahoko lelei pē 'a e ngāue 'a e SPBD. 'I hono tokanga'i 'a e tu'unga malu 'a e kautaha 'ni 'oku tokoni ia ki hono fakapapau'i 'e kei hokohoko atu pē 'a e fakahoko 'enau ngaahi sēvesi fakapa'anga'. 'Oku toe tokoni foki 'a hono laiseni 'o e kautaha nō iiki ko eni' ki hono siofi 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga 'oku lolotonga ngāue'aki 'e he kakai e fonua' ke tokoni 'i hono fa'u 'o e ngaahi tu'utu'uni pe founa ngāue te ne faka'ai'ai 'a hono fakafaingamālie'i 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' ki he kakai 'o e fonua'.

Na'e kamata ngāue 'a e Pangikē Pule' ki hono fakahoko 'o e Lao ki he Kakai Nō Atu 'o e Pa'anga 2018' 'i he konga ki mui 'o e ta'u 2020, 'aki hono paaki atu ha ngaahi fanonganongo ke me'a'i he kakai 'o e fonua' 'a e lao 'ni pea mo hono kamata ke lēsisita 'a kinautolu kotoa pē 'oku nau lolotonga fakahoko 'a e pisinisi nō atu ha pa'a'ngā. 'I he kamata'anga 'o e ta'u 'ni na'e laka hake 'i he kautaha nō pa'a'ngā 'e 120 ne nau 'osi lēsisita mai' 'a ia ko e pēseti 'e 90 'o kinautolu kuo lēsisita' 'oku nau fakahoko fatongia 'i Tongatapu. 'Oku 'i ai ha ni'ihi 'i he ngaahi kautaha ne nau lēsisita mai' kuo faka'atā kinautolu ke 'oua te nau laiseni 'i he lao 'ni koe'uhī 'oku 'ikai ke nau ma'u kakato 'a e natula 'o e pisinisi kuo tu'utu'uni ke nau laiseni ko ha kautaha nō atu 'o e pa'a'ngā' 'i he lao ko eni'. 'E fakahoko leva 'a kinautolu ko ia kuo faka'atā' ki he ngaahi lao kehe fekau'aki mo e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē 'oku felāve'i tonu mo e natula 'o 'enau pisinisi' 'o hangē ko e Lao ki he ngaahi kautaha Tānaki mo Nō Atu 'o e Pa'anga'. 'Oku hā 'i he Tēpile 5 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi tohi kole laiseni' pea mo e lahi 'o e ni'ihi kuo 'osi laiseni'. Ko e ngaahi kautaha nō pa'a'ngā 'e 19 'oku te'eki ai ke nau fakakakato 'a e ngaahi fiema'u ki he 'enau laiseni'. Ko e toko 53 'oku te'eki ke fakahū mai ha'anau tohi kole laiseni pea 'e hoko atu 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule' mo kinautolu ke lava ke fakahū mai 'enau ngaahi tohi kole laiseni'.

TĒPILE 5: KOE TU'UNGA 'OKU 'I AI 'A E TOHI KOLE LAISENI 'A E NGAABI KAUTHA NŌ ATU 'O E PA'ANGA

Kalasi 'o e Laiseni	Lahi 'o e Taha Nō Atu 'o e Pa'anga
Laiseni	48
Laiseni Te'eki ke Faka'atā	19
Lēsisita ka 'oku te'eki fakahū mai ha tohi kole laiseni	53
Fakakātoa	120

Na'e tuku atu 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Malu'i' pea mo e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha ki he Sino'i Pa'anga Malōloō' ki he ngaahi kupu fekau'aki' ke fai hano talanoa'i e ongo lao fakaangaanga ko eni'. 'Oku lolotonga vakai'i 'a e ngaahi fakamatala kuo tānaki mai' pea 'oku teuteu atu ke toe fakahoko ha fakataha mo e ngaahi kupu fekau'aki' ke 'oatu ha tali ki he'enau ngaahi fokotu'u mo e tānaki ne fakahū mai' 'i he konga kimui 'o e ta'u 2021. 'Oku lolotonga fakahoko foki mo hono talanoa'i mo e ngaahi kupu fekau'aki' 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa'anga'.

'Oku hokohoko atu pē hono tānaki 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi līpooti fakapa'anga (tu'unga fakapa'anga mo e ola 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga') mei he konga lahi 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē fekau'aki mo 'enau ngaahi fakahoko fatongia'. 'Oku kau 'i he ngaahi kautaha līpooti lolotonga, 'a e kautaha fakafetongi pa'anga muli 'e hongofulu mā nima (15), kautaha nō iiki 'e taha (1) pea mo e ngaahi kautaha malu'i 'e fā (4) 'a ia 'oku nau fakahū fakuata mai 'a 'enau ngaahi līpooti kae fakahū fakamāhina mai 'a e lipooti 'a e ngaahi kautaha sino'i pa'anga mālōlō 'e ua (2). Ko e taumu'a 'o e ngaahi lipooti 'ni ke toe mahino'i lelei ange 'e he Pangikē Pule' 'a e fa'ahinga natula 'o e pisinisi 'oku fakahoko 'e he ngaahi kautaha 'ni pea mo siofi 'a 'enau tu'unga fakapa'anga mo e ola 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha pa'anga fe'unga ke nau lava 'o totongi honau ngaahi mo'ua' 'o ka hokosia 'a e taimi ke totongi ai'.

Ngaahi Palani ke Fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga

Holo si'i 'i he ngaahi me'afua ki he ngaahi sēvesi fakapa'anga lolotonga e ta'u

Lolotonga e ta'u 'o ngata ki Sune 2021, na'e hā 'i he ngaahi me'afua 'a e holo 'i he lahi 'o e ngaahi me'angāue fakapa'anga fakahū mo e toho pa'anga 'i hono fakafehoanaki ki he faka'osinga 'o e ta'u Sune 2020. 'I hono fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi, na'e makatu'unga 'a e holo ko 'eni 'i he toe si'isi'i ange 'a e ngaahi mīsini to'oto'o fefakatau'aki koloa 'i loto falekoloa 'a e ngaahi pangikē (EFTPOS) mo e ngaahi fakaofonga fakapangikē (vakai ki he Tēpile 6) 'i he 2021. Na'e hā heni 'a e uesia 'a e COVID-19 pea mo e tāpuni 'a e ngaahi kau'āfonua 'i he sekitoa takimamata'. Na'e 'ikai ngāue'aki 'a e ngaahi naunau fakapa'anga ko 'eni 'i he lolotonga 'o e ta'u makatu'unga mei he tāpuni 'a e kau'āfonua'.

TĒPILE 6: NGAABI ME'A NGĀUE FAKAPA'ANGA KI HE KAKAI LALAH 'E 10,000 – NGAABI PANGIKĒ PEA MO E NGAABI KAUTHA FAKAPA'ANGA 'OKU 'IKAI KO HA PANGIKĒ

Ngaahi Me'afua 'o e ngaahi naunau fakapa'anga	2021	2020	2019 ²	2015 ³
Lahi 'o e ngaahi naunau fakapa'anga hū atu mo hū mai ki he kakai 'e 10,000 ⁴	136	154	144	32
Lahi 'o e ngaahi va'a 'o e Pangikē Fakakomēsiale ki he kakai 'e 10,000	10	10	11	2
Lahi 'o e mīsini toho pa'anga (ATMs) ki he kakai 'e 10,000	4	4	4	1
Lahi 'o e ngaahi mīsini to'oto'o fefakatau'aki koloa ki he kakai 'e 10,000	69	86	77	26
Lahi 'o e ngaahi fakaofonga pangikē ki he kakai 'e 10,000	53	54	52	3

Ma'u'anga Fakamatala: Ngaahi Pangikē pea mo e ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha Pangikē, Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

'I he'ene tu'u fakavāhenga, ko Tongatapu 2 pea mo Tongatapu 4 na'e makatu'unga ai 'a e holo e fakakātoa 'i he lahi 'o e ngaahi naunau fakapa'anga' tupu pē mei he si'isi'i ange 'a e mīsini to'oto'o fefakatau'aki koloa 'i loto falekoloa' (EFTPOS) 'i he ongo vāhenga ko 'eni'. Fakatatau ki he ngaahi pangikē, na'e makatu'unga 'a e holo ko eni 'i hono to'o 'a e konga 'o e ngaahi mīsini to'oto'o fefakatau'aki koloa 'i loto falekoloa' (EFTPOS) 'i he ngaahi falekoloa 'e ni'ihī, koe'uhī pē ko e si'isi'i hono ngāue'aki 'e he kau kasitomā 'o lahi ange 'a e totongi ki hono tokanga'i 'o e ngaahi mīsini EFTPOS. Neongo ko e Tēpile 7 'oku kau ai 'a e me'a ngāue fakapa'anga ki he Kautaha Sino'i Pa'anga Mālōlō talu mei Tisema 2020, 'oku te'eki ke ma'u ha fakamatala mei he ongo kautaha ko eni ki he Tēpile 10.

Ko e holo 'i he ngaahi va'a 'o e ngaahi pangikē 'i he vāhenga Vava'u 15 'oku tupu ia mei hono tāpuni 'e he Pangikē ANZ 'enau va'a 'i Vava'u 'i Nōvema 2020, pea mo hono to'o 'a 'enau mīsini toho pa'anga'. 'I he vāhenga ongo Niua 17, na'e tāpuni ai ha taha 'o e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli', kimu'a 'i he faka'osinga 'o e ta'u 2020 makatu'unga 'i hono fakangata 'e he Pangikē Langa Fakalakalaka 'a Tonga' (TDB) 'a 'enau aleapau fengāue'aki mo e kautaha 'ni. Na'e holo 'a e lahi fakakātoa 'o e ngaahi nāunau fakapa'anga EFTPOS 'aki ha mīsini 'e 92, 'a ia ko e lahi taha' pē kihe Pangikē BSP (vakai ki he Tēpile 8). 'I he tafa'aki 'e taha', na'e hiki hake 'a e tokolahi 'o e kau fakaofonga fakapangikē makatu'unga 'i he ngaahi polokalama ki hono fakaa'u atu 'a 'enau ngaahi ngāue fakapa'anga' ki he ngaahi 'otu motu mama'o' pea pehē foki ki he ngaahi kolo ki 'uta' mo mama'o atu'.

² Kamata 'a hono tānaki 'o e ngaahi fakamatala mei he ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha Pangikē

³ Tu'unga ke me'afua ki ai 'a e ngaahi ngāue ke fakafaingofua'i 'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi naunau fakapa'anga

⁴ Fakakātoa 'o e ngaahi naunau fakapa'anga 'o kau ai 'a e ngaahi naunau fakapa'anga 'a e Kautaha Fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha Pangikē

TĒPILE 7: FAKAIKIKI 'O E NGAahi NAUNAU FAKAPA'ANGA FAKAVĀHENGa 'A E NGAahi PANGIKĒ PEA MOE NGAahi KAUTAHA FAKAPA'ANGA 'OKU 'IKAI KO HA PANGIKĒ

Vāhenga	Sune 2021					Sune 2020					Liliu 'i he Ta'u	
	Fakakātoa 'o e ngaahi nāunau fakapa'anga	Lahi 'o e ngaahi va'a	Lahi 'o e ngaahi fakafofonga fakapangikē	Lahi 'o e ngaahi misini to'oto'o fefakatau'aki koloa	Lahi 'o e ngaahi misini toho pa'a'anga	Fakakātoa 'o e ngaahi nāunau fakapa'anga	Lahi 'o e ngaahi va'a	Lahi 'o e ngaahi fakafofonga fakapangikē	Lahi 'o e ngaahi misini to'oto'o fefakatau'aki koloa	Lahi 'o e ngaahi misini toho pa'a'anga	Volume	Tupu/Holo (%)
Tongatapu 1	46	1	19	25	1	55	1	22	31	1	-9.0	-16
Tongatapu 2	239	24	29	168	18	271	22	24	207	18	-32.0	-12
Tongatapu 3	50	1	15	34	0	57	1	15	41	0	-7.8	-14
Tongatapu 4	159	3	22	134	0	192	4	22	166	0	-32.2	-17
Tongatapu 5	35	1	25	9	0	38	2	24	12	0	-3.0	-8
Tongatapu 6	41	1	33	6	1	39	1	33	5	0	2.0	5
Tongatapu 7	34	1	22	11	0	36	1	23	12	0	-1.9	-5
Tongatapu 8	34	0	22	12	0	39	0	24	14	1	-4.1	-11
Tongatapu 9	40	5	24	10	1	43	6	21	15	1	-3.0	-7
Tongatapu 10	28	0	28	0	0	31	0	31	0	0	-3.0	-10
'Eua 11	40	7	27	5	1	36	8	23	4	1	4.0	11
Ha'apai 12	21	8	9	3	1	24	9	7	7	1	-3.0	-13
Ha'apai 13	17	0	14	3	0	18	0	15	3	0	-1.0	-6
Vava'u 14	18	0	17	1	0	20	0	17	3	0	-2.0	-10
Vava'u 15	52	11	16	24	1	63	13	14	34	2	-11.0	-17
Vava'u 16	15	0	15	0	0	15	0	15	0	0	0.0	0
Ongi Niua 17	3	2	1	0	0	7	5	2	0	0	-4.0	-57
Fakakātoa	872	65	338	445	24	983	73	332	553	25	-111.0	-11

TĒPILE 8: NGAahi NĀUNAU FAKAPA'ANGA 'A E NGAahi PANGIKĒ FAKAVĀHENGa 'I TONGA

Ngaahi Pangikē Fakakomēsiale	Sune 2021					Sune 2020					Liliu 'i he Ta'u	
	Fakakātoa 'o e ngaaхи nāunau fakapa'anga	Lahi 'o e ngaaхи va'a	Lahi 'o e ngaaхи fakafofonga fakapangikē	Lahi 'o e ngaaхи misini to'oto'o fefakatau'aki koloa	Lahi 'o e ngaaхи misini toho pa'a'anga	Fakakātoa 'o e ngaaхи nāunau fakapa'anga	Lahi 'o e ngaaхи va'a	Lahi 'o e ngaaхи fakafofonga fakapangikē	Lahi 'o e ngaaхи misini to'oto'o fefakatau'aki koloa	Lahi 'o e ngaaхи misini toho pa'a'anga	Volume	Tupu/Holo (%)
ANZ	132	2	0	121	9	165	3	0	149	13	-33	-20
BSP	377	4	34	324	15	437	4	31	388	14	-60	-14
MBf	2	2	0	0	0	3	3	0	0	0	-1	-33
TDB	8	8	0	0	0	8	8	0	0	0	0	0
Fakakātoa	519	16	34	445	24	613	18	31	537	27	-94	-15

Hā 'a e 'alu hake 'i he ngaahi me'afua ki hono ngāue'aki 'a e ngaahi sēvesi fakapa'anga

Fakatatau ki he ngaahi me'afua ki hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i he faka'osinga 'o e ta'u ngata ki Sune 2021, na'e kake 'a e lahi fakakātoa 'o e ngaahi 'akauni fakahū pa'anga taaautaha' mo e ngaahi 'akauni nō taaautaha' (vakai ki he Tēpile 9). 'Oku makatu'unga 'a e kake ko 'eni mei hono fakafaingofua'i 'a e fakahū hangatonu 'a e ngaahi talafi pa'anga mei tu'apule'anga' ki he ngaahi 'akauni pangikē 'a e kau kasitomā ke malava ke nau ngāue'aki 'a e ngaahi mīsini toho pa'anga' pē ko e ngaahi mīsini to'oto'o fefakatau'aki koloa 'i loto falekoloa' (EFTPOS). 'Oku kau hen'i 'a e sēvesi MoneyGram pea mo e 'Ave Pa'anga Pau' 'a ia 'oku tokoni 'aupito ki he talafi pa'anga mei muli 'a e ngaahi fāmili 'i tu'apule'anga' lolotonga 'a e ngaahi fakangatangata lolotonga 'o e COVID-19. 'Ikai ngata ai', 'oku 'i ai foki mo ha ni'ihi taaautaha 'oku 'i ai 'enau aleapau ngāue 'i he ngaahi polōseki 'a e Pule'anga' 'a ia 'oku fiema'u ai ke fakaava ha'anau 'akauni fakahū pa'anga 'i he ngaahi pangikē ke fakahū ki ai 'a 'enau ngaahi vahe mei he Pule'anga'. Na'e hiki hake 'a e lahi 'o e ngaahi 'akauni nō taaautaha' 'o makatu'unga ia mei he kei hokohoko atu pē 'a e ngaahi polokalama 'a e ngaahi pangikē ke faka'ai'ai mo tu'uaki 'a e ngaahi faingamālie nō mei he ngaahi pangikē 'o fakafou 'i he polokalama letiō mo e ngaahi uepisaiti'.

TĒPILE 9: NGAABI ME'AFUA KI HONO NGĀUE'AKI 'AE NGAABI NGĀUE FAKAPA'ANGA – NGAABI PANGIKĒ

Ngaabi Me'afua	2021	2020	2019 ⁵	2015 ⁶
Lahi 'o e ngaahi 'akauni fakahū pa'anga ki he kakai 'e 10,000	16,184	15,801	15,024	5,604
Lahi 'o e ngaahi 'akauni nō ki he kakai 'e 10,000	2,233	2,205	2,006	521

Ma'u'anga Fakamatala: Ngaabi Pangikē pea mo e ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha Pangikē, Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

Fakalakalaka ki mu'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi sēvesi fakapa'anga

Neongo 'a e potupotutatau 'a e lahi 'o e ngaahi 'akauni fakahū pa'anga' 'i hono vahevahé ki he 'akauni 'a e kakai tangata' mo e 'akauni 'a e kakai fefine', na'e tupu 'a e lahi fakakātoa 'o e ngaahi 'akauni fakahū pa'anga taaautaha'. Na'e makatu'unga mei' he hiki hake 'a e lahi 'o e ngaahi 'akauni fakahū pa'anga 'a e kakai fefine' 'i hono fakafehoanaki ki he holo 'i he ngaahi 'akauni fakahū pa'anga 'a e kakai tangata'. 'I he tafa'aki 'e taha', na'e makatu'unga 'a e tupu 'i he lahi 'o e ngaahi 'akauni nō taaautaha', mei he hiki hake 'a e ngaahi 'akauni nō 'a e kakai tangata'. 'Oku fakahā'i mai hen'i 'a e ma'u ko ia 'e he kakai tangata' 'a e ngaahi koloa 'oku lava ke malu'i 'aki 'a e nō 'o hangē ko e kelekele', 'a ia ko e taha eni e koloa malu'i tefito ki he noo' (vakai ki he Tēpile 10).

Na'e kehekehe pē 'a e ola 'o hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i Tonga' 'i he lolotonga e ta'u ngata ki Sune 2021. Na'e holo 'a e ngaahi sēvesi fakapa'anga' kae hiki hake 'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi sēvesi fakapa'anga'. 'Oku mahino foki ko e ngaahi ngāue fakapa'anga 'oku 'ne feau e ngaahi fiema'u 'a e kau kasitomā, 'oku lahi pē hono tuku atu 'e he ngaahi pangikee'. 'I he lolotonga ko ia 'o e ngaahi fakangatangata 'o e COVID-19, na'e tokoni lahi 'a e ngaahi sēvesi fakapa'anga 'a e ngaahi pangikē ki he hiki hake 'a hono faka'aonga'i 'o e ngaahi sēvesi fakapa'anga' 'o hangē ko e ngaahi sēvesi fakapa'anga ngāue'aki e 'initaneti', ngāue'aki 'o e mīsini toho pa'anga' (ATM) pea mo e ngaahi mīsini to'oto'o fefakatau'aki koloa 'i loto falekoloa (EFTPOS). 'Oku toe fakalahi foki 'a hono ngāue'aki 'a e ngaahi nāunau fakapa'anga' 'o fakafou 'i he ngaahi founiga faka'ilekitulōnika' 'a ia 'oku poupou eni ki he ngaahi ta'umu'a 'o e Pangikē Pule', ki he tupu faka'ekonōmika 'oku kau kotoa ki ai e kakai e fonua' pea mo langa hake 'a e tu'unga malu 'a e tafa'aki fakapa'anga'. 'I he'ene pehē, 'e hokohoko atu ai pē 'a e fengāue'aki 'a e Pangikē Pule' mo e ngaahi pangikē pea mo e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē ke siofi 'a e tu'unga fakapa'anga 'i Tonga' ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha ngaahi sēvesi fakapa'anga 'oku tuku atu ki he kakai 'o e fonua' pea ke nau malava 'o faka'aonga'i foki.

TĒPILE 10: FAKAIKIIKI KI HONO NGĀUEAKI 'O E NGAABI NGĀUE FAKAPA'ANGA KI HE TANGATA PĒ FEFINE

Ngaabi Pangikē mo e Ngaabi Kautaha 'ikai ko ha Pangikē	Sune 2021			Sune 2020			Liliu 'i he ta'u Sune 2021	
	Fakakātoa	Tangata	Fefine	Fakakātoa	Tangata	Fefine	Tupu/Holo	Tupu/Holo (%)
Lahi 'o e ngaahi 'akauni fakahū pa'anga	103,699	58,490	45,209	101,248	59,364	41,884	2,451	2.0
Lahi 'o e ngaahi 'akauni nō ki he kakai	14,305	5,636	8,669	14,127	4,609	9,518	178	1.0

5 Adult population (15 years old +) - 64,076 - Census Report 2016

6 Tu'unga ke me'afua ki ai 'a e ngaahi ngāue ke fakafaingofua'i 'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi nāunau fakapa'anga

Lipooti 'a e Ngaahi Pisinisi Tāautaha, Iiki, mo Lotoloto

'I he lolotonga 'o e ta'u ngata ki Sune 2021, na'e holo 'a e lahi 'o e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki' (MSMEs) 'aki 'a e \$4.1 miliona (pēseti 'e 16) ki he \$21.3 miliona 'i hono fakafehoanaki ki he ta'u kuo'osi'. Na'e makatu'unga pē 'eni 'i he holo 'a e ngaahi nō ki he ngoue', fefakatau'aki fakalūkufua mo fakamovetevete' pea mo e ngaahi ngāue fakatupu koloa' (vakai ki he Tēpile 11). Fakatatau ki he ngaahi pangikē, na'e holo 'a e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki' 'o makatu'unga ia mei hono totongi 'osi 'o e ngaahi nō 'e ni'ihi. Na'e hoko 'a hono tāpuni 'o e ngaahi kau'āfonua fakavaha'apule'anga' pea mo e ngaahi fakangatangata 'o e fefolau'aki' ke lahiange ai e talafi pa'anga mai e ngaahi fāmili 'i muli' ke tokoni ki honau ngaahi fāmili 'oku nau fakalele ha ngaahi pisinisi iiki 'i Tonga'. Na'e toe tokoni foki mo e ngaahi pa'anga tokoni 'a e Pule'anga' ki he ngaahi pisinisi iiki' 'i hono totongi fakafoki 'enau ngaahi noo'.

TĒPILE 11: TUPU 'A E SEKITOA 'A E NGAABI PISINISI IIKI' 'I HE NGAABI PANGIKĒ MO E NGAABI KAUTHA FAKAPA'ANGA 'OKU 'IKAI KO HA PANGIKĒ

'Ikai ngata ai, koe'ahi ko e tāpuni 'o e ngaahi kau'āfonua', na'e malava ai ke fakamoleki pē 'e he kau kasitomā 'enau pa'anga' 'i he ngaahi ngāue fakalotofonua' 'a ia na'e tokoni eni ki he sekitoa 'o e ngaahi pisinisi iiki'. Ko e lahi taha 'o e holo 'i he lahi 'o e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki' na'e 'i he ngaahi pangikē ia, 'a ia 'oku fakafuofua 'oku fe'unga ia mo e pēseti 'e 70 'o e fakakātoa 'o e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki'. Ko e vāhenga Tongatapu 2 na'a 'ne fakatupunga lahi 'a e holo 'a e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki' 'a ia ko e holo eni 'i he ngaahi nō ki he fefakatau'aki fakalūkufua mo fakamovetevete' pea mo e fakatupu koloa'. Ko e vāhenga Tongatapu 1 na'e makatu'unga ai 'a e holo 'i he fakakātoa 'o e nō ki he ngaahi pisinisi iiki'.

Hōloa 'a e tokolahi 'o e ngaahi nō Pisinisi Iiki 'i he lolotonga e ta'u

'I he taimi tatau pē, ko e tokolahi 'o e ngaahi pisinisi iiki 'oku 'i ai 'a 'enau nō na'e holo 'aki e pisinisi 'e 364 (pēseti 'e 15) ki he ngaahi pisinisi 'e 2,102. Na'e tupu eni mei he holo 'i he lahi 'o e ngaahi nō ki he fakatupu koloa', fefakatau'aki fakalūkufua mo fakamovetevete' pea mo e nō ki he sekitoa ngoue'. Ko e

Ngaahi Sekitoa	Sune 2021		Sune 2020		Liliu 'i he Ta'u		Lahi 'o e Nō ki he Ngaahi Pisinisi Tāautaha, Iiki mo Lotoloto		
	Lahi 'o e Ngaahi Pisinisi Tāautaha, Iiki mo Lotoloto	Palanisi 'o e Nō Ngaahi Pisinisi Tāautaha, Iiki mo Lotoloto (T\$)	Lahi 'o e Ngaahi Pisinisi Tāautaha, Iiki mo Lotoloto	Palanisi 'o e Nō Ngaahi Pisinisi Tāautaha, Iiki mo Lotoloto (T\$)	Tupu/Holo	Tupu/Holo (%)	Lahi 'o e Nō ki he Ngaahi Pisinisi Tāautaha, Iiki mo Lotoloto	Tupu/Holo (T\$)	Tupu/Holo (%)
Fakakātoa	2,102	21.3	2,467	25.4	-364	-14.8	-4.1	-16.1	
Ngoue	1,050	6.5	1,137	8.4	-87	-7.7	-1.9	-22.8	
Ngāue Langa	5	0.5	17	0.6	-12	-70.6	-0.1	-24.4	
Toutai	94	2.1	121	1.8	-27	-22.3	0.3	15.1	
Vao'akau	1	0.02	4	0.02	-3	-75.0	-0.001	-3.9	
Ngāue Fa'u Koloa	733	5.8	881	6.7	-148	-16.8	-1.0	-14.3	
Ngāue Kehe	94	2.0	65	1.5	29	44.6	0.5	37.5	
Takimamata	20	1.8	26	1.7	-6	-23.1	0.1	7.6	
Fefonōnga'aki	20	0.8	38	0.9	-17	-45.9	-0.1	-9.8	
Fefakatau'aki Fakalūkufua mo Fakamovetevete	85	1.8	178	3.7	-9.3	-52.2	-1.9	-51.3	

Ma'u'anga Fakamatala: Ngaahi Pangikē' pea mo e ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha Pangikē, Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

holo 'i he lahi 'o e nō ki he pisinisi iiki' 'i he ngaahi pangikē na'e fakatefito ia 'i he holo 'a e nō ki he sekitoa fakatupu koloa' pea mo e nō ngoue'. 'I he tafa'aki 'e taha', na'e hā 'a e holo lahi 'i he ngaahi pisinisi iiki ne ai 'enau nō mei he ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē 'a ia ko e lahi taha ko e ngaahi pisini iiki mei he sekitoa fefakatau'aki fakalūkufua mo fakamovetevete'. Na'e kau 'a e holo 'i he ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki 'a e taha 'o e ngaahi pangikē iiki' pea mo e polokalama nō 'a e Pule'anga' (GDL) ki he s'iisi'i ange 'a e lahi 'o e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki' 'a ia na'e fakatefito eni mei hono totongi 'o e ngaahi nō 'i he lolotonga e ta'u'.

Na'e fenāpasi e holo 'i he tokolahi 'o e ngaahi pisinisi iiki' mo e holo 'i he fakalūkufua 'o e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki'. Ko e vāhenga fili fika 16 pea mo e fika 14 'o Vava'u' na'e lahi taha ai 'a e holo 'i he lahi 'o e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi iiki' 'a ia ko e holo eni 'i he nō ki he sekitoa ngoue'. Ko e vāhenga Tongatapu 2 leva na'e lahi taha ai 'a e holo 'i he lahi 'o e nō ki he ngaahi pisinisi iiki 'i he sekitoa fakatupu koloa'. 'I he vāhenga Tongatapu 1 na'e lahi taha leva ai 'a e holo 'i he nō ki he ngaahi pisinisi iiki 'i he sekitoa fefakatau'aki fakalūkufua mo fakamovetevete'.

TĒPILE 12: NŌ KI HE NGAABI PISINISI IIKI 'A E NGAABI PANGIKĒ MO E NGAABI KAUTHA FAKAPA'ANGA 'OKU 'IKAI KO HA PANGIKĒ 'I HONO VAHEVAHE KI HE PISINISI FAKALELE 'E KAKAI TANGATA' MO E KAKAI FEFINE

Ngaahi Sekito	Sune 2021				Sune 2020			
	Lahi 'o e Ngaahi Pisinisi Tāautaha, liki mo Lotoloto				Lahi 'o e Ngaahi Pisinisi Tāautaha, liki mo Lotoloto			
	Tangata	Fefine	Tangata/ Fefine	Fakakātoa	Tangata	Fefine	Tangata/ Fefine	Fakakātoa
Fakakātoa	1,006	1,090	6	2,102	1,291	1,174	2	2,467
Ngoue	726	324	-	1,050	874	263	-	1,137
Ngāue Langa	5	-	-	5	11	6	-	17
Toutai	62	32	-	94	81	40	-	121
Vao'akau	1	-	-	1	4	-	-	4
Ngāue Fa'u Koloa	117	616	-	733	158	723	-	881
Ngāue Kehe	26	64	4	94	44	21	-	65
Takimamata	14	4	2	20	19	5	2	26
Fefonōnga'aki	14	6	-	20	24	14	-	38
Fefakatau'aki Fakalūkufua mo Fakamovetevete	41	44	-	85	76	102	-	178

Ma'u'anga Fakamatala: Ngaahi Pangikē pea mo e ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha Pangikē, Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

Ko hono tokolahi 'o hono pule'i 'o e ngaahi pisinisi tāautaha mo iiki 'oku vahevahe lelei pē 'i he tangata mo e fefine'. 'Oku fakafuofua ki he pēseti 'e 52% 'o e fakalūkufua e ngaahi pisinisi tāautaha mo iiki 'oku pule'i 'e he kakai fefine pea pēseti 'e 48% 'oku pule'i 'e he kakai tangata' (vakai ki he Tēpile 12). 'Oku meime ko e sekitoa fakatupu koloa' 'oku lahi taha ai e ngaahi pisinisi iiki 'oku fakalele 'e he kakai fefine' 'o kau ai 'a e lālāngā fala/ta'ovala, ngaohi e ngatu' pea mo e ngaahi ngāue fakamea'a'. Ko e konga lahi taha 'o e ngaahi pisinisi iiki 'oku pule'i ia 'e he kakai tangata' 'a ia ko e lahi taha mei he sekitoa ngoue'. 'Oku makatu'unga pē 'eni mei he'enau ma'u kelekele' 'a ia ko e koloa malu'i tefito ia ki he nō ki he sekitoa ngoue'.

'I he lolotonga e ta'u ngata ki Sune 2021', na'e 'i ai 'a e holo 'i he lahi 'o e nō ki he ngaahi pisinisi iiki' pea pehē ki he lahi fakalūkufua 'o e noo'. Ko e ngaahi nō ki he sekitoa ngoue' pea mo e fakatupu koloa' na'e lahi taha 'ene holo', 'a ia 'oku 'ne fakahaa'i mai ai 'a e kamata ke toe ngāue tokanga ange 'a e ngaahi pisinisi iiki' pea mo kinautolu 'oku nau tuku atu e ngaahi nō koe'uhī ko e kei ta'epau 'a e tūkunga 'o e fokoutua COVID-19. Na'e kau atu pe ki he holo ko 'eni 'a e 'ikai ke ola lelei 'a e fa'ahita'u fua hina' talu mei he 2020.

Lipooti ki he Fehū'aki Pa'anga Fakalotofonua

'I he faka'osinga 'o e ta'u ngata ki Sune 2021, na'e hokohoko atu ai pē 'a e holo 'a e lahi 'o e fe'āve'aki pa'anga fakalotofonua 'aki 'a e T\$0.2 miliona (pēseti 'e 2) ki he T\$11.7 miliona, 'o makatu'unga eni mei he holo 'i he ngaahi fe'ave'aki pa'anga mei Tongatapu ki Vava'u, Ha'apai pea mo 'Eua'. Ko e holo 'i he ngaahi tokoni mei he ngaahi fāmili' pea mo e ngaahi me'a'ofa' 'a e 'uhinga ki he holo 'i he ngaahi fe'āve'aki pa'anga fakalotofonua'. 'Oku kau pē foki ki he holo ko eni 'a e hokohoko atu 'a hono uesia 'o e ngaahi ngāue faka'ekonōmika' 'e he COVID-19. Ko e ngaahi tokoni fakapa'anga ki he fāmili' pea mo e ngaahi fakatau 'oku totongi mei he ngaahi fāmili' na'e kau he tefito'i 'uhinga ki he holo 'i he fe'ave'aki pa'anga fakalotofonua 'i he lolotonga e ta'u'.

Ngaahi Fokotu'utu'u Palani Ngāue 'a e Tafa'aki ki hono Siofi 'a e Sisitemi Fakapa'anga

'I he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga', na'e lava ai 'e he tafa'aki 'oku nau tokanga'i e ngaahi pangikē 'o fakakakato 'a e tāketi 'e 26 mei he fo'i tāketi fakalūkufua 'e 27 'i he ta'u 2020/21. Na'e ngāue'aki 'e he timi 'oku nau siofi 'a e tafa'aki fakapa'anga 'a e pēseti 'e 32 pē 'o 'enau patiseti fakata'u', koe'uhu ko e tolo'i 'a hono fakahū mai 'o e kau ngāue fo'ou lolotonga e ta'u'. Na'e tolo'i foki mo hono fokotu'u 'a e tafa'aki ke nau tokangaekina e ma'uma'uluta e tafa'aki fakapa'anga' koe'uhu ko e ngaahi fakangatangata 'o e COVID-19 'o kau ai e tāpuni 'o e kau'āfonua'. Ko e fokotu'u ngāue leva ki he ta'u 2021/22, 'oku 'i ai 'a e fo'i tāketi fakakātoa 'e 66 na'e fokotu'u 'i loto 'i he polokalama 'e 10. 'Oku kau foki henī ha ngaahi polōseki fo'ou (tanaki 'o e ngaahi fakamala ki he ngaahi mo'ua 'o e kau nō, sisitemi fakafonua ki hono tānaki e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e kau kositomā fakapa'anga', sistemi 'i he Pasifiki' ki he kau kositomā fakapa'anga') pe a mo ha ngaahi fatongia makehe pē. 'Oku toe fakakau mai foki mo e ngaahi ngāue ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē ke fakapapau'i 'oku nau muimui ki he ngaahi lao mo e tu'utu'uni ki hono fakafepaki'i 'o e fe'aveaki pa'anga ma'u mei he founa kākaa' pea mo e fakapa'anga 'o e ngāue fakatautoitoi', faka'ai'ai 'a hono fakafaingamālie'i 'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' pea mo hono malu'i 'o e kau kositomā fakapa'anga', mo hono siofi 'o e tu'unga mo'ua taautaha'. Na'e ngāue atu leva 'a e tafa'aki 'oku 'ne tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē ki ha fo'i tāketi 'e 13 'i he ta'u 2020/21 pea ne lava 'o fakakakato ai 'a e fo'i tāketi 'e 13.

Sisitemi Totongi Pa'anga

Na'e fakahoko 'e he tafa'aki 'o e Sisitemi Totongi Pa'anga 'a hono fatongia ko hono tokanga'i mo fakafaingamālie'i 'o e fakafetongi sieke, 'o fakafou ia 'i he ngaahi 'akauni ngāue 'a e ngaahi pangikee'. Ko e ngaahi taumu'a ngāue fakafetongi ko 'eni 'a e Pangikē Pule, 'oku felāve'i ia mo e ngaahi pisinisi fakapangikē pea pehē foki ki he Pule'anga'. 'I he lolotonga 'o e ta'u, ne ngāue atu ai 'a e Pangikē ki hono fo'u ha sisitemi fakaonopooni ange ke fakahoko 'aki 'a e ngaahi totongi pa'anga fakafonua 'a ia ko e ngaahi totongi fakapa'anga 'oku fakahoko pē ia 'i he taimi 'oku ma'u ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ke totongi'.

Sisitemi Totongi Pa'anga Fakalotofonua

'I he faka'osinga 'o Sune 2021, na'e kei lele-'i-matangi pe foki 'a e polōseki fakalakalaka ki he sisitemi fakakomipiuta totongi pa'anga fakalotofonua 'a e Pangikē Pule'. 'Oku kei hokohoko atu ai pē 'a hono fakataukei'i mo hono ako'i 'a e ngaahi founa ki hono ngāue'aki 'o e polokalama fakakomipiuta 'ni ki he kau ngāue mei he ngaahi pangikē fakakomēsiale'. Lolotonga ia, 'oku kei fakahoko pē mo e ngaahi fepōtalanoa'aki vāofi mo kinautolu ke fakama'ala'ala 'a e ngaahi founa ngāue ke mahino ange. 'A ia 'i he'ene tu'u 'i he taimi ni, 'oku lolotonga 'i he konga faka'osi 'a e ngāue ki he polokalama ko eni kimu'a pe a tokī kamata ngāue'aki. Ka na'e 'i ai foki 'a e kole mei he ngaahi pangikē fakakomēsiale ha taimi lahi ki he fakataukei pe a mo nau mahino'i lelei ange ai 'a e polokalama'. 'I he taimi tatau pē foki, 'oku lolotonga fakahoko 'e he Pangikē Pule 'a hono fakakakato 'a e ngaahi me'a fakapepa ki he polokalama 'ni, ka kuo kamata hono ngāue'aki 'a e polokalama fakakomipiuta, 'i he ngaahi fakafetongi sieke faka'aho (ACH) 'a e ngaahi pangikē, 'a ia 'oku fakahoko 'i he Pangikē Pule'. Ko hono fakataukei eni 'a e kau ngāue mei he pangikē 'aki 'enau takitaha fakahū 'a 'enau ngaahi totongi sieke faka'aho 'i he polokalama fakakomipiuta, ka e tokoni atu pe 'a e Pangikē Pule 'i hono siofi ke tonu'. 'E tokī fakakakato 'a e fakataukei mo ako mo e ngaahi pangikē ki he founa Totongi Pa'anga Taimi Totonu (RTGS) kimu'a 'i hono tufaki atu e ngaahi komipiuta ki he takitaha pangikē. 'A ia 'i he'ene pehē, 'oku fakahoko pe 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi Totongi Pa'anga Taimi Totonu (RTGS) ma'a e ngaahi pangikē 'o ngāue'aki pe 'a e ngaahi tu'utu'uni fakamafai kuo ma'u mai'. Ko e founa ko eni 'oku 'ne fakafaingamālie ai 'a hono ma'u 'a e palanisi 'akauni ngāue 'a e ngaahi pangikē 'i he 'aho kotoa pē.

Fakafetongi Sieke Faka'aho Fakavaha'apangikē

Ko e ngaahi sieke fakakātoa 'e 139,404 na'e fakafetongi 'i he lolotonga e ta'u fakapa'anga 2020/2021, 'a ia ko e holo'aki ia 'a e 4.4% peseti mei he ta'u kuo'osi'. Ko e holo ko 'eni na'e makatu'unga ia mei he lahi ange hono ngāue'aki 'a e founa totongi faka'ilekitulōnika 'i Tonga ni, hangē koe totongi 'initaneti mo e toho 'i he ngaahi mīsimi fakapangikee'. Na'e

lelei lelei pē 'a e ngāue ko 'eni he ta'u 'ni pea na'e mahino 'a e tokanga 'a e ngaahi pangikē ke totongi 'a e ngaahi sieke fakafetongi 'i he 'aho kotoa pē.

Totongi Pa'anga ki Tu'apule'anga

Ko e taha 'o e ngaahi fatongia tefito 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga ko 'ene hoko ko e pangikē ma'a e Pule'anga 'o Tonga mo hono ngaahi kupu fekau'aki 'i muli'. 'Oku kau henihono fakahoko e ngaahi totongi ki muli ma'a e Pule'anga mo e ngaahi pangikē 'i Tonga ni pea na'e fakahoko lelei 'eni 'o 'ikai ke 'i ai ha palopalema. Ko e ngaahi totongi ki muli 'oku fakahoko fakavaha'apule'anga ia 'o ngāue'aki 'a e sisitemi SWIFT pe'a 'oku muimui'i ofi 'e he Tafa'aki Ma'u Fakamatala mo e Tekinolosia ke fakapapau'i 'oku fakahoko fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni faka'ilekitulōnika ke 'oua na'a 'i ai ha maumau lao pea 'e 'ikai ha mole fakapa'anga ai. Ko e ngaahi tu'utu'uni 'oku ngāue'aki 'oku kau ai e fakamā'opo'opo e palanisi e ngaahi 'akauni ke fakapapau'i 'oku malu e ngaahi koloa 'a e Pangikē Pule 'a ia 'oku 'i he ngaahi fonua muli'. 'Oku muimui ofi aupto 'a e Pangikē ki he ngaahi fakalakalaka fakatekinolosia ki mui ni pea pehē ki he ngaahi fakalakalaka kuo ngāue'aki 'e he ngaahi pangikē pule kehe'. 'I he teuteu atu ke kamata e nga'unu 'i Ma'asi 2022 mei he sisitemi SWIFT lolotonga ki he ISO20022. Na'e kau atu e kau ngāue mei he Tafa'aki Totongi Pa'anga mo e Tafa'aki Ma'u Fakamatala mo e Tekinolosia ki he ngaahi ako mei muli ke nau 'ilo ki he ngaahi founa lelei taha hono fakahoko 'aki e nga'unu ko eni pea pehē ki hono ngāue'aki e sisitemi'.

Ngaue Fakapa'anga ma'a e Pule'anga

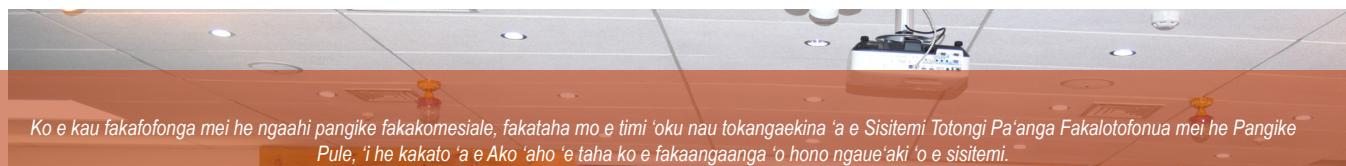
'I he lolotonga e ta'u, ne hokohoko atu ai pē hono fakahoko 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga 'a e Pule'anga 'o tatau pē 'i he ngaahi totongi fakalotofonua pea pehē ki he ngaahi totongi fakavaha'apule'anga mei he'ene 'akauni 'oku tauhi he Pangikē Pule'. Ne fakahoko foki mo e

ngaahi fakataha mo e Potungāue Pa'anga 'a e Pule'anga ki hono tālanga'i ha founa ke fakalakalaka ai 'a e ngaahi fua fatongia 'oku fakahoko'.

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Tafa'aki Sisitemi Totongi Pa'anga

Lolotonga 'a e ta'u, na'e fakahoko 'e he Tafa'aki Totongi Pa'anga 'a hono fakalelei'i 'a e palani ngāue ki he ta'u 2020/21. Na'e 'i ai 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'e uofulu mā ua 'i he ta'u 2020/21 pea na'e malava kotoa hono fakakakato. Ko e ngaahi taumu'a ngāue ko 'eni 'oku felāve'i ia ki hono faka'ai'ai ke tonu mo malu 'a e ngaahi totongi pa'anga pea mo toe fakalakalaka ange 'a hono fakahoko 'a e ngaahi ngāue 'a e Pangikē Pule'. Ko hono fakalelei'i 'o e ngaahi taumu'a ngāue 'a e Tafa'aki 'ni, na'e toe fokotu'u ai 'a e ngaahi taumu'a 'e 42 ki he ta'u fakapa'anga 2021/2022, 'o kau ai 'a e ngaahi polokalama lalahi 'e 5. Ko e tānaki mai ko 'eni 'a e taumu'a 'e 20 'o fakahoa ki he ta'u kuo'osi, makatu'unga 'i he polōseki sisitemi fakakomipiuta totongi pa'anga fakalotofonua'.

**Ko e ngaahi sieke
fakakātoa 'e 139,404
na'e fakafetongi 'i
he lolotonga e ta'u
fakapa'anga 2020/2021**

Tafa'aki Tānaki Fakamatala Fakapa'anga

Ko e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, ko e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ia, 'a ia 'oku fua fatongia ko e 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga Tonga'. Ko e ngaahi va'ifatongia mo e lakanga 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'oku 'i he malumalu 'o e Lao ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Ngaahi Koloa Ma'u mei ha Hia. Ko e fatongia 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga, ko e taha ia 'o e ngaahi tefito'i va'a tauhi lao 'i Tonga, ko hono fakapapau'i mo ta'ofi e ngaahi ngāue fekau'aki mo e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e ngaahi ngāue 'a e kau tautoittoi'. 'Oku malava ai henī ke maa'usia 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'a 'ene taumu'a ngāue ki hono faka'ai ai 'a e malu mo e hao 'a e sisitemi fakapa'anga'.

Ma'u mo 'Analaiso 'o e Fakamatala Fakapa'anga

Ko e tefito'i fatongia 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ko hono 'analaiso 'o e lipooti ngāue fakapa'anga 'oku ngali kehe, pea mo ha ngaahi lipooti fakamatala fakapa'anga kuo ma'u mai mei he ngaahi kautaha fakapa'anga mo e ngaahi va'a tauhi lao 'i Tonga'. 'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e tānaki ai 'a e ngaahi fakamatala fakapa'anga mo e ngaahi lipooti 'e 18,119. Ko e ngaahi lipooti 'ni 'oku kau ai e ngaahi lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe; ngaahi lipooti 'o e ngāue pa'anga; pea mo e ngaahi lipooti 'o e pa'anga kuo hū mai pe mavahe atu 'i he ngaahi kau'āfonua'.

Ko e kau fakaofonga mei he ngaahi pangike fakakomesiale lolotonga 'a e Ako Fakaangaanga hono ngae'aki 'a e Sisitemi Totongi Pa'anga Fakalotofonua

TĒPILE 13: NGAahi LIPOOTI KUO TĀNAKI

Fakakalakalasi 'o e lipooti kuo faile	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe	31	23	39	21
Lipooti 'o e ngāue pa'anga	8,668	14,068	12,944	18,096
Lipooti 'o e pa'anga kuo hū mai pe mavahe atu 'i he ngaahi kau'āfonua	80	97	63	2
Fakakātoa	8,779	14,188	13,046	18,119

Ko e fakaikiiki 'eni 'o e ngaahi lipooti fakamatala fakapa'anga kuo tānaki 'i he lolotonga 'o e ta'u 'oku hā atu 'i lalo.

Lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe

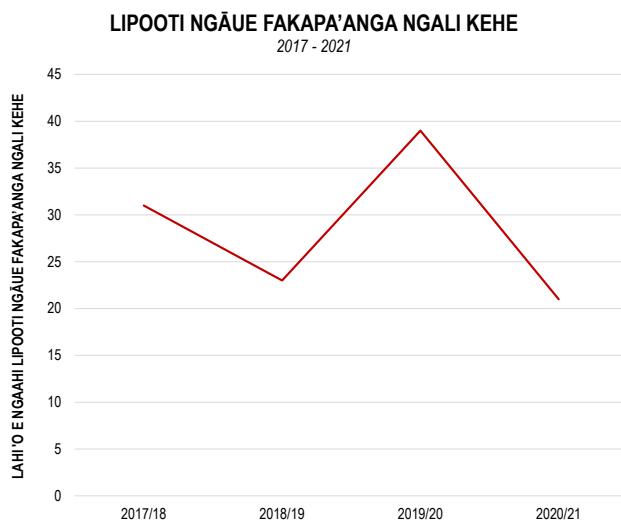
'I he lolotonga 'o e ta'u, ne tānaki mai ai e lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe 'e 21, 'a ia 'oku faka'avalisi ki he lipooti 'e ua 'i he māhina, fakahoanaki ia ki he lipooti 'e 39 ne tānaki 'i ta'u kuo maliu atu'.

TĒPILE 14: LIPOOTI NGĀUE FAKAPA'ANGA NGALI KEHE

Lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe	31	23	39	21

'I he Kupu 14 'o e Lao ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Ngaahi Koloa ma'u mei ha hia 'oku 'ne fekau'i ai e ngaahi kautaha fakapa'anga mo e kau fai fakatau pa'anga ke lipooti 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga ngali kehe ki he Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga'. Ko e ngāue fakapa'anga ngali kehe ko ha ngāue fakapa'anga pe ko ha feinga ngāue fakapa'anga 'i ha kautaha lipooti fakapa'anga kuo nau 'ilo ha ngaahi tu'unga fakapotopoto ke nau mahamahalo'i ko e fakamatala ko ia 'oku ngalingali 'e 'i ai 'ene fekau'aki mo hono fakatotolo'i pe faka'ilo 'o ha tokotaha ki ha hia mamafa pe fakapa'anga 'o e ngāue tautoittoi'.

FAKATĀTĀ 14: LIPOOTI NGĀUE FAKAPA'ANGA NGALI KEHE

Ko e lahi taha pē 'o e ngaahi lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe, 'oku fekau'aki ia mo ha ngaahi ngāue fakapa'anga lalahi pea hoko atu ki ai hono ngāue'aki 'o e ngaahi 'akauni taautaha ki ha ngāue fakapisinisi. Ne lipooti mai foki mo ha ngāue palani fakapilamita 'a ia 'oku mahamahalo'i 'oku fakalele 'i Tonga ni'.

TĒPILE 15: FAKAKALAKALASI 'O E LIPOOTI NGĀUE FAKAPA'ANGA NGALI KEHE

Fakakalakalasi 'o e Ngaahi Lipooti	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Ngāue Fakapa'anga Lalahi Faikehe	12	5	4	2
Ngaahi fehū'aki pa'anga lalahi vave	7	3	4	0
Ngāue'aki 'o e 'akauni taautaha ki he ngāue fakapisinisi / feinga ke kalo mei ha totongi tukuhau	7	5	4	5
Feinga ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi tu'utu'uni fakalao ⁷	2	6	4	1
Ngaahi ngāue fakapa'anga lalahi	-	-	21	12
Ngaahi ngāue kākā	0	0	1	0
Ngaahi me'a kehe	10	4	1	1
Fakakātoa	38	20	39	21

⁷ Pule'i 'o e fetongi pa'anga muli, Lipooti mo e ngaahi tu'utu'uni kehe

Lipooti 'o e Ngāue Pa'anga

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e tānaki mai ai e ngaahi lipooti 'o e ngāue fakapa'anga 'e 18,096 'a ia 'oku faka'avalisi ki he lipooti 'e 1,508 'i he māhina. Ko e hiki 'eni 'aki 'a e peseti 'e 28 'o fakafehoanaki ia ki he lipooti 'e 12,944 na'e tānaki 'i he ta'u kuo maliu atu'.

TĒPILE 16: NGAABI LIPOOTI NGĀUE FAKAPA'ANGA KUO MA'U MAI

Fakakalakalasi 'o e Ngaabi Lipooti	2017/18 (TOP\$M)	2018/19 (TOP\$M)	2019/20 (TOP\$M)	2020/21 (TOP\$M)
------------------------------------	------------------	------------------	------------------	------------------

Fehū'aki 'i he Ngāue Fakapa'anga

Hū Mai mei Muli	183.4	243.2	234.0	372.9
Hū Atu ki Muli	84.8	139.2	118.0	155.4

'Uhinga 'o e Ngāue Fakapa'anga

Fakapisinisi	144.4	250.9	229.0	363.3
Taautaha	123.8	131.5	122.5	165.1

Fa'ahinga 'o e Ngāue Fakapa'anga

Totongi Talafi	28.9	34.7	26.16	39.3
Totongi Pa'anga	132.8	163.4	156.3	194.6
Totongi Sieke	54.9	103	109.3	207.3
Ngaahi fa'ahinga kehe	38.2	55.4	34.8	66.5
Totongi Pa'anga mo e Sieke	13.4	25.9	25.2	40.4

'I he Tu'utu'uni 23 ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Ngaahi Koloa Ma'u mei ha Hia, 'oku 'ne fekau'i ai e ngaahi kautaha fakapa'anga ke nau lipooti ki he Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga 'o kau ai e ha pa'anga 'o ha fonua 'oku laka hake he \$10,000. Ko ha ngāue fakapa'anga 'i ha pa'anga 'oku kau ai e fakahū pa'anga, toho pa'anga pea mo e vete pa'anga, ngaahi totongi pe talafi kehe.

Lipooti Pa'anga Kuo Hū mai pe Mavahe atu 'i he Ngaahi Kau'āfonua

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e ma'u ai e ngaahi lipooti pa'anga kuo hū mai pe mavahe atu 'i he ngaahi kau'āfonua 'e 2 ki he Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga. Ko e holo peseti 'e 96 'eni 'o fakafehoanaki ia ki he lipooti 'e 63 ne ma'u mai 'i he ta'u kuo maliu atu'. Ko e holo eni koe'uhu pē ko e ngaahi fakataputapui ki he kau'āfonua mei he fokoutua 'o e COVID-19 'o ne holoki lahi ai e kau folau mai mo e folau atu mei Tonga 'ni 'i he lolotonga 'o e ta'u'.

TĒPILE 17: PA'ANGA FAKAHĀ 'I HE NGAahi KAUĀFONUA

Fakakalakalasi 'o e Ngaahi Lipooti	2017/18 (TOP\$M)	2018/19 (TOP\$M)	2019/20 (TOP\$M)	2020/21 (TOP\$M)
Fehū'aki 'i he Ngāue Fakapa'anga				
Hū Mai mei Muli	0.8	1.0	0.7	0
Hū Atu ki Muli	42.3	43.4	42.2	1.4
'Uhinga 'o e Ngāue Fakapa'anga				
Fakapisinisi	42.0	43.5	42.6	1.4
Taautaha	1.1	0.9	0.3	0

'I he Kupu 19 'o e Lao ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Ngaahi Koloa Ma'u mei ha Hia, 'oku 'ne fekau'i ai ha taha pē kuo 'ne hū mai pe mavahe atu mei he Pule'anga Tonga mo ha pa'anga 'oku laka hake he \$10,000, ke 'ne tala fakahā ki ha 'Ofisa kuo fakamafai'i. Ko e lipooti 'ni 'oku tokanga'i ia 'e he Potungāue Tukuhau mo e Kasitomū 'i he mala'e vakapuna pea ko e tatau 'o e ngaahi lipooti 'ni 'oku tānaki ia 'e he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga'.

Ngaahi Lipooti mo hono fa'u 'o ha Fakamatala Fakapa'anga

'I he kupu 11A (b) 'o e Lao ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Ngaahi Koloa Ma'u mei ha Hia 'oku 'ne fekau'i ai 'a e Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga ke 'ne 'analaiso mo sivi'i e ngaahi lipooti mo e fakamatala 'oku 'ne ma'u mai'. 'Oku ngāue'aki ai 'e he Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga 'a e ngaahi founa fakalele ngāue ki hono 'analaiso 'o e ngaahi Lipooti Ngāue Fakapa'anga Ngali Kehe ke tokoni ki hono tānaki 'o ha fakamatala fakapa'anga 'oku ngalingali ko ha fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā pe ko ha hia mamafa kehe pē. Ko e lipooti pa'anga kuo hū mai pe mavahe atu 'i he ngaahi kauāfonua 'oku tokoni ki hono 'omai e ngaahi fakamatala mahu'inga ke fakahoko'aki hono 'analaiso 'o e ngaahi Lipooti Ngāue Fakapa'anga Ngali Kehe'.

Ngaahi Faka'eke'eke ki he Ngaahi Kautaha Lipooti

'I he kupu 11A (c), (f) & (q) 'o e Lao ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Ngaahi Koloa Ma'u mei ha Hia, 'oku 'i he mafai 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ke 'ne ma'u mai ha fakamatala mei he ngaahi kautaha fakapa'anga mo e ni'ihi fai fakatau pa'anga'. Ko e konga 'o e 'analaiso, 'oku faka'eke'eke ai 'e he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'a e ngaahi kautaha lipooti'. Ko e ngaahi faka'eke'eke ko eni 'oku taumu'a ia ke fakalahi ha toe fakamatala fakapa'anga kuo tānaki mai mei he ngaahi lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe'. Ko e ngaahi faka'eke'eke 'e ni'ihi 'oku felāve'i ia mo e ngaahi fakatotolo 'oku lolotonga fakahoko ki he ngaahi hia fakapa'anga mo e ngaahi hia mamafa kehe pē. 'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e fakahū atu ai e ngaahi faka'eke'eke 'e 18 ki he

ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli'. Ko e ngaahi faka'eke'eke ko eni ne lalahi pē ki he:

- *hisitōlia 'o e ngāue fakapa'anga 'o ha kasitomā,*
- *ngaahi fakaikiiki 'o e faka'ilonga 'o ha kasitomā, pea mo e*
- *fakaikiiki 'o e 'akauni 'o ha kasitomā.*

TĒPILE 18: NGAahi FAKA'EKE'EKE KI HE NGAahi KAUTHA LIPOOTI

Ngaahi Kole Fakamatala	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Taautaha & Pisinisi	9	26	44	18

Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga Na'e Tufaki

Ngaahi Lipooti Fakamatala Fakapa'anga ki he Ngaahi Va'a Tauhi Lao

Ko e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'oku 'ne 'analaiso e ngaahi Lipooti Ngāue Fakapa'anga Ngali Kehe mo e ngaahi fakamatala fakapa'anga hangē ko e lipooti ngāue fakapa'anga mo e lipooti pa'anga kuo hū mai pe mavahe atu 'i he ngaahi kauāfonua, ke fa'u ai ha ngaahi fakamatala fakapa'anga. Ko e ola 'o e 'analaiso 'ni 'oku tufaki ia ki he ngaahi Va'a Tauhi Lao 'oku felāve'i mo e fakamatala fakapa'anga 'i ha lipooti. Ko e taha ia 'o e ngaahi fatongia 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ko hono tufotufa atu e ngaahi fakamatala fakapa'anga ki he ngaahi va'a tauhi lao'. Ko e ngaahi fakamatala fakapa'anga 'oku 'ne fakaivia ai e ngaahi Va'a Tauhi Lau ke nau fakatotolo'i ha ngaahi hia 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e ngaahi ngāue fakapa'anga 'o e kau tautoitoi'. Ko e ngaahi lipooti fakamatala pa'anga 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'oku 'ne 'omai ai ha ngaahi fakamatala 'o ha pa'anga ma'u mei ha hia pe ko ha pa'anga 'oku kaunga ki ha feinga kalofi tukuhau. 'I hono 'analaiso 'o e ngaahi lipooti ngāue fakapa'anga ngali kehe 'e 21 ne ma'u mai lolotonga 'a e ta'u, ko e lipooti ai 'e 13 ne tufotufa atu ki he ngaahi va'a tauhi lao ke hoko atu hono fakatotolo'i'.

TĒPILE 19: NGAahi LIPOOTI KUO TUFOUFA ATU

Lahi 'o e Lipooti Tufaki	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Lipooti Tufaki	14	9	28	10

Na'e fe'unga mo e peseti 'e 75 'o e ngaahi lipooti tufaki ne tuku atu ki he Potungāue 'o e Tukuhau mo e Kasitomū pea ko e peseti 'e 25 na'e 'oatu ia ki he Potungāue Polisi ke hoko atu e ngaahi fakatotolo ki ha ngaahi hia kehe. Ko e lahi taha 'o e ngaahi Lipooti Ngāue Fakapa'anga Ngali Kehe ne ma'u mai 'oku tauhi ia ke hoko ko ha ngaahi makatu'unga 'i he kaha'u'.

TĒPILE 20: LIPOOTI TUFAKI KI HE NGAALI VA'A TAUHI LAO

Lahi 'o e Ngaahi Lipooti Tufaki	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Potungāue Polisi	7	7	5	2
Potungāue Tukuhau mo e Kasitomu	14	7	27	8
Potungāue ki Muli (Va'a Ki He Kakai Hu Mai)	1	0	0	0
Potungāue Fefakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonōmika	3	0	0	0

Ngaahi Tokoni Fakatotolo ki he Va'a Tauhi Lao

Na'e tali 'e he Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga 'a e kole fakamatala 'e 18 mei he Ngaahi Va'a Tauhi Lao, kau ai e Potungāue Tukuhau mo e Kasitomu, Kau Polisi Tonga pea mo e 'Ōfisi 'a e 'Ateni Seniale fekau'aki mo e ngaahi ngāue ne tufaki ke fai hono fakatotolo pea mo e ngaahi ngāue 'oku lolotonga fakatotolo'i ki he ngaahi hia kehe'.

TĒPILE 21: NGAALI KOLE TOKONI FAKATOTOLO

Ngaahi Tohi Kole	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Lahi 'o e Ngaahi Tohi Kole Tokoni Fakatotolo	9	15	28	18

Fakamatala Tufaki ki he Ngaahi 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga Muli

Na'e tali 'e he Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga 'a e kole fakamatala 'e 1 mei he 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga 'a 'Aositelēlia pea mo e kole fakamatala 'e 2 mei he 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga 'a Nu'u Sila'. Ko e ngaahi fakamatala ne fakahoko pea ma'u mai mei ngaahi 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga Muli 'ni na'e tokoni ia ki he fakahoko fatongia faka'analaiso 'a e Ma'u Mafai Lipooti Fakapa'anga'.

TĒPILE 22: FAKAMATALA TUFAKI KI HE NGAALI 'LUNITI TĀNAKI FAKAMATALA FAKAPA'ANGA MULI

Fakamatala Tufaki ki he Ngaahi 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga Muli	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Kole Kuo Fakahoko	1	1	5	2
Kole Kuo Ma'u Mai	0	1	1	1
Fakakātoa	1	2	6	3

Kole Sivi Puipuitu'a

Na'e fakahoko 'e he 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga 'a ha ngaahi sivi ki he puipuitu'a 'o ha ngaahi kakai mo ha ngaahi kautaha 'e 145. Na'e fakahoko foki mo e tali 'o e ngaahi savea 'e he 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga ki he Ngaahi Fetu'utaki Fakapangikē Fakavaha'apule'anga fekau'aki ia mo 'ene founiga ngāue ki hono ta'ofi 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e kau tautoitoi'.

TĒPILE 23: NGAALI KOLE SIVI PUIPUITU'A

Sivi Puipuitu'a	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Lahi 'o e Kakai/Pisinisi ke Sivi	80	194	250	145

*Tokoni'i mo Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Lipooti**Vakai'i 'o e Ngaahi Muimui Pau*

'I he fengāue'aki fakataha mo e Tafa'aki ki hono Tokangaekina 'o e Ngaahi Kautaha 'oku 'ikai ko ha Pangikē, na'e fakahoko ai 'i Siulai mo Tiseema 'o e 2020 ha ngaahi 'a'ahi ki he kotoa 'o e ngaahi Kautaha Fetongi Pa'anga Muli'. Na'e ola lelei 'a e sivi'i ko 'eni 'o e ngaahi muimui pau ka na'e fakatokanga'i ai 'a e ni'ihi ne 'ikai muimui pau ki he'enau fatongia felāve'i mo e ngaahi tu'utu'uni ki he ta'ofi 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e kau tautoitoi, tautaufetito ki he tafa'aki 'o e tauhi lekooti mo e tu'utu'uni fakalipooti'. 'Oku hokohoko atu pē 'a ngāue 'a e 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga ki he ngaahi Kautaha Fetongi Pa'anga Muli ke tokonia kinautolu ke nau muimui pau ki honau ngaahi fatongia 'o mateuteu ki he 'a'ahi hoko mai'.

Ako mo e Lau'ilo 'a e Ngaahi Kautaha Lipooti

'Oku fakahoko foki 'e he 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga ha ngaahi ako fakataukei 'i hono ta'ofi 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e kau tautoitoi 'i ha kole 'a ha Kautaha Fetongi Pa'anga Muli ke tokonia kinautolu ki he lau'ilo mo e mahino'i 'o honau ngaahi fatongia'. Na'e fakahoko ai 'e he 'luniti ha ako fakataukei ka ko hono fakamanatu honau ngaahi fatongia 'i he lolotonga 'a e fakataha fakamāhina-ono 'a e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli 'a ia na'e fakahoko 'i Siulai 'o e 2021.

*Ngaahi Vā Fengāue'aki Fakalotofonua**Kōmiti Ngāue ki he Ngaahi Hia Mamafa Fakapa'anga*

Na'e tali 'i 'Okatopa 2020 'e he Kapineti ke hoko 'a e 'Ōfisi 'o e 'Ateni Seniale ki he lakanga ko e sea 'i he Kōmiti Ngāue ki he Ngaahi Hia Mamafa Fakapa'anga'. Fakatatau ki he Tu'utu'uni Kapineti ko eni, na'e fakahoko ai e fuofua fakataha 'a e Kōmiti Ngāue 'i Nōvema 2020 ki he ngaahi ngāue ke

fakahoko ki he Sivi'i Fengāue'aki 'a Tonga'. Na'e hokohoko atu pē 'a e tokoni 'a e 'luniti ki he Kōmiti Ngāue 'ni, 'i hono fatongia ko e sekelitali, ki hono patoloaki 'o e ngāue fakafonua ki he tau'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e kau tautoitoi'. Na'e kau ai heni 'a e taaimu'a 'a e 'luniti 'i he ngaahi ngāue ki hono Sivi'i Fengāue'aki 'a Tonga fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni fakamāmanilahi, pea mo hono fakakakato 'o e ngaahi lipooti ki he ngāue 'ni. 'I he lolotonga 'o e ta'u na'e toutou fakahoko ai ha ngaahi fakataha ke fakakakato e ngaahi fakamatala ne fiema'u ki he ngāue ni 'a ia na'e malava ke fakakakato ia 'i Siulai 2021.

Vakai'i 'o e Fakatu'utāmaki Fakafonua

Na'e fakahoko 'I he 2015 'a e fuofua vakai'i 'o e Lipooti Fakatu'utāmaki Fakafonua 'a Tonga 'o toki kakato ki he 2018. Ne hā foki 'i he lipooti Sivi Fengāue'aki 'a Tonga 'i he 2019 'a e tōnounou 'a e lipooti 'ni pea fiema'u ai ke fakahoko ha fakalelei ki he ngāue 'ni. Na'e fokotu'u ai ha Kōmiti Si'i 'a e Kōmiti Ngāue 'i Mē 2021 ke ne fakahoko 'a e fakalelei ko 'eni pea mo toe fokotu'u ha ngaahi Tu'utu'uni Fakafonua ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā pea mo e fakapa'anga 'o e kau tautoitoi 'o felāve'i mo e fakalelei na'e fakahoko ki he Lipooti Fakatu'utāmaki Fakafonua 'a Tonga'. Na'e fakalelei'i 'aki e lipooti ha ngaahi sitetisitika mo e ngaahi fakamatala 'o a'u ki he 2021 pea fakahū 'eni ki he tu'utu'uni fakafonua ke ne tataki 'a e ngaahi fiema'u taupotu 'a e ngaahi potungāue 'a e Pule'anga 'i hono fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ngāue mo e ako fakalakalaka 'a e kau ngāue'. Ko e ngaahi fepōtalanoa'aki mo e sekitoa taautaha 'oku fakataumu'a ke fakahoko ia kimu'a pea pulusi 'a e lipooti 'ni.

Fengāue'aki mo e ngaahi Va'a Tauhi Lao

Na'e hokohoko atu pē 'a e fengāue'aki 'a e 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga mo e ngaahi Va'a Tauhi Lao hangē ko e Tukuhau, Kasitomu mo e Kau Polisi felāve'i mo e ngaahi fakamatala tokoni ki he ngaahi lipooti ne tuku atu ke fakatoto'o'i'. Na'e kau foki hen i ha ngaahi fakataha ke pātoloaki e ngaahi ngāue 'oku lolotonga fakahoko pea pehē ki hono fekumi ki he ngaahi fakamatala ne toe fiema'u ke tokoni ki he ngāue fakatoto'o'. Ko e ngaahi fakamatala tokoni mei he ngaahi va'a tauhi lao 'oku kau ia ke fakalelei'i e vā fengāue'aki 'a e 'luniti mo e ngaahi kautaha lipooti'.

Ngaahi Vā Fengāue'aki Fakavaha'apule'anga Sivi Fengāue'aki 'a Tonga

Koe'ahi ko e fakataputapui fakamāmanilahi felāve'i mo e COVID-19, na'e tolai ai e ngāue ki he sivi fengāue'aki 'a Tonga talu mei Ma'asi 2020. Na'e toki hoko atu e ngāue 'i Nōvema 2020 ki hono fakahoko atu 'o e ngaahi fakamatala tokoni ki he hiki hono ua 'o e lipooti'. Lolotonga hono tolai e ngāue ne fakahoko, na'e tali ai 'e Tonga ke fakahoko 'a e fakataha fakata'u 'a e Kulupu 'Ēsia Pasifiki, 'a ia 'e talanga'i ai

'a e lipooti 'ni, 'i he founa fakataha 'i he 'initaneti, 'o fakatatau ki he ngaahi fakataputapui fakamāmanilahi'. Hili e hiki hono tolu 'o e lipooti fakaangaanga, na'e fakataha ai 'a Tonga mo e kau fai sivi 'i Fepueli 2021. Ne tālanga'i ai hen i 'a ngaahi taumu'a tefito 'a Tonga ke fai hano liliu 'i he lipooti pea mo ha faingamālie ke toe fakahū atu mo e ngaahi makatu'unga na'e pehē ai 'e he kau mēmipa 'o e Kōmiti Ngāue na'e 'ikai fakae'a mai 'e he hiki hono tolu 'o e lipooti 'a e tu'unga tototonu felāve'i mo e founa ngāue 'a e fonua'. Na'e fakalelei'i ai 'e lipooti pea na'e ma'u mai e hiki hono fā 'i Ma'asi 2021. Ko e ngaahi 'ūni me'a mei he lipooti na'e tuku ia ke toki tālanga'i mo e Kōmiti Sivi Fengāue'aki 'a e Kulupu 'Ēsia Pasifiki 'i he fakataha e fakahoko 'i Siulai 2021 kimu'a pea toki fakahū atu e lipooti ki he Fakataha Lahi 'a e Kulupu 'ni.

Kulupu ki hono Tokangaekina 'o e Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā 'i 'Ēsia Pasifika

Talu mei he 2005 'a e mēmipa 'a Tonga 'i he Kulupu ni. Ko e Kulupu ni ko ha sino tau'atāina mo fengāue'aki fakavaha'apule'anga 'o mēmipa ai ha ngaahi Fonua 'e 41. Koe'ahi ko e fatongia 'o e 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga ko e taki 'i he ngaahi kautaha va'a tauhi lao 'a Tonga, na'e fengāue'aki vāofi ai mo e Kulupu ni 'i he lolotonga 'o e ta'u ki ha ngaahi taumu'a fakafonua 'o kau ki ai hen i e ngaahi ngāue tefito 'a e Kulupu ki he:

- *Fakafofonga 'a e Pasifiki ki he Kōmiti 'o e Taki Lelei;*
- *Vā fengāue'aki mo e Kulupu ke fakahoko e ngāue ki hono Sivi Fengāue'aki 'a Tonga;*
- *Kōmiti Sivi Fengāue'aki*

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e vā fengāue'aki mo e Kulupu ni 'i he ngaahi tafa'aki kehekehe pē ko e fakataumu'a ki hono fakafepaki'i e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e kau tautoitoi'.

Senitā Tānaki Fakamatala Fakapa'anga mo e 'Analaiso 'a 'Aositelēlia

Ko e Senitā Tānaki Fakamatala Fakapa'anga mo e 'Analaiso ko e 'luniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga ia 'a 'Aositelēlia'. Ne ma'u faingamālie ai e 'luniti ke fengāue'aki mo e Senitā 'i he lolotonga 'o e ta'u ki he ngaahi fe'utungaki 'o e ngaahi fakamatala fakapa'anga fekau'aki mo e ta'ofi 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e kau tautoitoi'. Na'e lavengamonū ai 'a e 'luniti 'i he ngaahi tokoni fakatekinikale mo e ako fakataukei mei he Senitā 'ni.

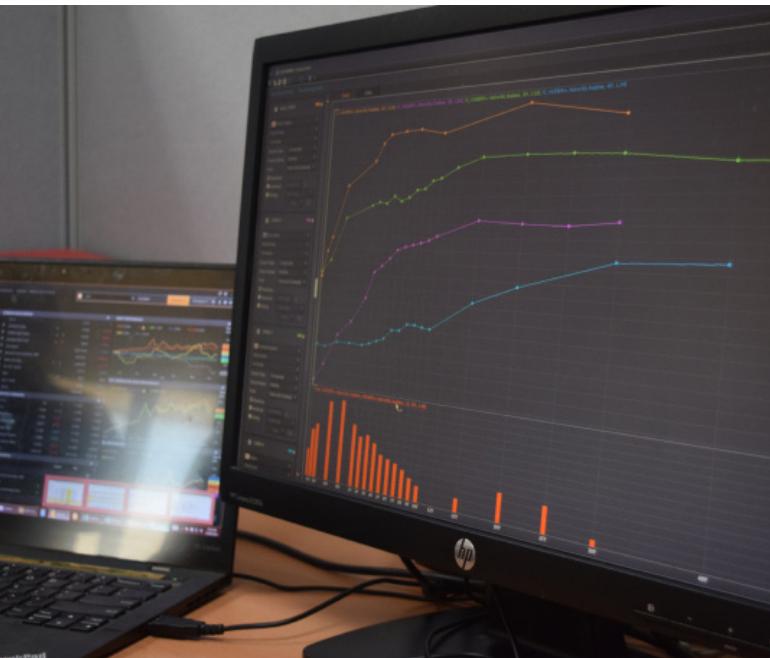
**TĒPILE 24: TOKONI FAKATEKINIKALE MO E FAKATAUEI 'A E
SENITĀ TĀNAKI FAKAMATALA FAKAPA'ANGA MO E 'ANALAIKO 'A
'AOSITELĒLIA**

Tokoni Fakatekinikale/Fakataukei	Tu'unga
Ako ki hono 'Analaiso 'o e Fakamatala Fakapa'anga – Konga 1	'Osi Fakahoko
Ako ki hono 'Analaiso 'o e Fakamatala Fakapa'anga – Konga 2	'E toki fakahoko mai
Fakapa'anga 'o e World-check One Refinitiv Solution	Hokohoko atu pe
Uike Tokangaekina 'o e Malu mo Hao 'I he Tekinolosia	'Osi Fakahoko
Me'a Ngāue Vitiō Fakakonifelenisi	Lolotonga lele
Ako Fakataukei ki he Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kakai 'I he Ngaahi Ngāue Fefa-katau'aki	Lolotonga lele
Founga Fakasisitemi Fakatekinolosia	Lolotonga lele

**Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e
'Iuniti Tānaki Fakamatala Fakapa'anga**

'I he ta'u fakapa'anga 2020/21, na'e fokotu'u ai ha tāketi 'e 20 'a e 'Iuniti. Ko e ngaahi tāketi ni na'e fakataumu'a ia ki hono tokanga'i lelei 'o e ngaahi kautaha lipooti, fakapapau'i 'enau mahino mo muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni fakamāmanilahi ki hono ta'ofi 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'a e kau tautoitoi'. 'Oku tokoni 'a e 'Iuniti ki hono patoloaki 'a e tefito'i ngāue mahu'inga 'a e Pangikē Pule ki hono fokotu'u ha makatu'unga ke hoko ai 'a Tonga ko ha fonua 'oku tupulaki faka'ekonōmika'.

Māketi Fakapa'anga

Ko e tu'utu'uni ngāue 'a e tafa'aki Māketi Fakapa'anga ko hono tokangaekina 'o e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga 'oku tauhi 'i muli, tokanga'i e fakafetongi pa'anga mo muli pea mo hono fakahoko 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga ke tokoni ki he kau Pule mo e kau Talēkita 'o e Poate ke a'usia 'e he Pangikē Pule hono ngaahi tefito'i taumu'a ngāue, 'a ia ko e:

- *Pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga;*
- *Langa hake ha ngāue fakapa'anga 'oku malu mo lelei; pea mo*
- *Poupou'i 'a e malu 'o e tu'unga faka'ekonōmika fakalūkufua pea mo e tupu faka'ekonōmika'.*

'Oku vahevahe 'a e tafa'aki 'ni ki he ngaahi va'a 'e 3, 'a ia ko e

- *Tokangaekina 'o e Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga;*
- *Tokganga'i 'o e Fakafetongi Pa'anga Muli; pea mo e*
- *Māketi Fakalotofonua; 'a ia 'oku kau 'i henī 'a e hoko 'a e Pangikē Pule ko e fakafofonga fakapa'anga ki he Pule'anga'.*

'I he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2020/2021, na'e hokohoko atu ai pē 'a hono ngaue'i 'e he Tafa'aki Māketi Fakapa'anga 'a 'ene ngaahi tāketi ke a'usia 'a 'ene ngaahi taumu'a'.

PA'ANGA NGĀUE 'A E NGAahi PANGIKĒ

\$365.6m

Faka'osinga 'o Sune 2021

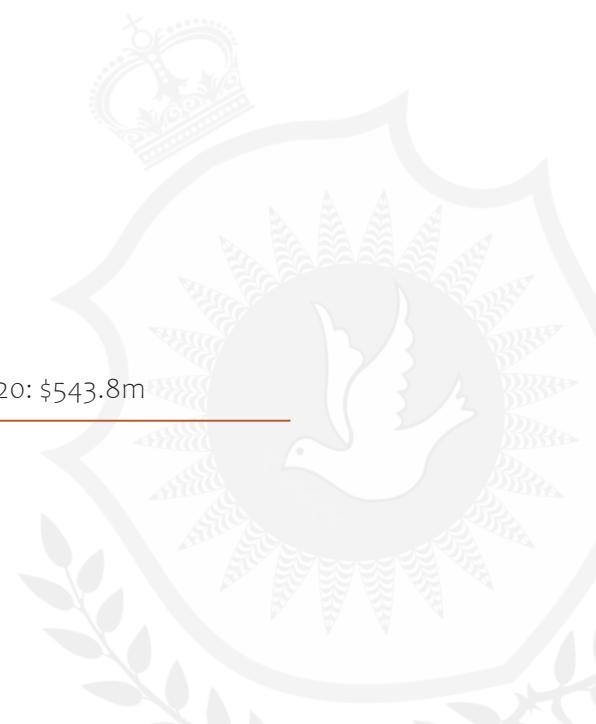
Sune 2020: 196.9m

PA'ANGA TALIFAKI 'A E PULE'ANGA 'I MULI

\$715.2m

Faka'osinga 'o Sune 2021

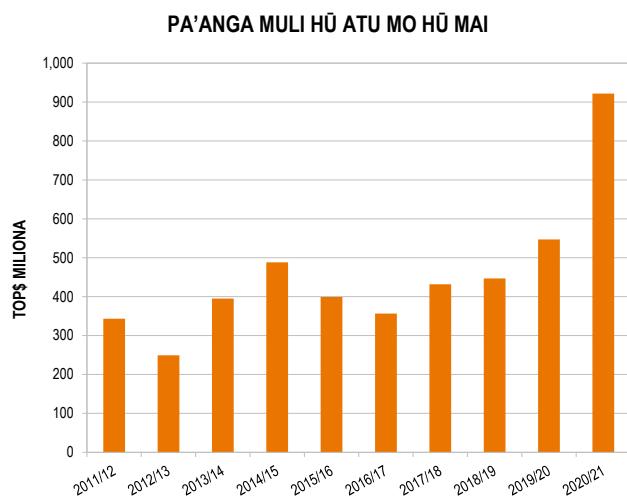
Māhina 'e 12 'o e koloa hū mai Sune 2020: \$543.8m

Tokangaekina 'o e Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga 'oku tauhi 'i Muli

Na'e tauhi 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'i muli 'i he tu'unga fakafiemālie 'aupito, 'o kei mā'olunga pē 'i he māhina 'e 3 'o e koloa hū mai'. Na'e a'u 'a e pa'anga talifaki 'i muli ki hono tu'unga mā'olunga taha 'a ia ko e T\$721.0 miliona 'i he lolotonga 'o Sune 2021 kimu'a pea toki holo ki he T\$715.2 miliona 'i he 'aho 30 Sune 2021, 'o fe'unga pea mo e māhina 'e 12 'o e koloa hū mai, fakahoa ki he T\$543.8 miliona (māhina 'e 9.2 'o e koloa hū mai) 'i he 'aho 30 'o Sune 2020. Ko e kake lahi 'i he pa'anga talifaki 'i muli na'e tupunga ia mei he hū mai 'o e ngaahi pa'anga tokoni, ngaahi pa'anga nō pea mo e ngaahi pa'anga ki he ngaahi polōseki 'a e Pule'anga'. 'Oku hokohoko atu ai pē hono siofi 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi pangikē ke nau tauhi 'a e fakangatangata ki he lahi 'o e pa'anga 'i he'enau ngaahi 'akauni muli, pea ka 'i ai ha hulu, 'oku fakatau mai ia ki he Pangikē Pule'. Ko e taha pē eni 'o e ngaahi me'angāue ki hono fakapapau'i 'oku tauhi 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'i ha tu'unga 'oku fakafiemālie.

FAKATĀTĀ 15: PA'ANGA MULI HŪ ATU MO HŪ MAI

Ma'u'anga Fakamatala: Ngaahi Mahu'inga Fakafetongi Pa'anga 'a e ngaahi Pangikē Fakakomēsiale

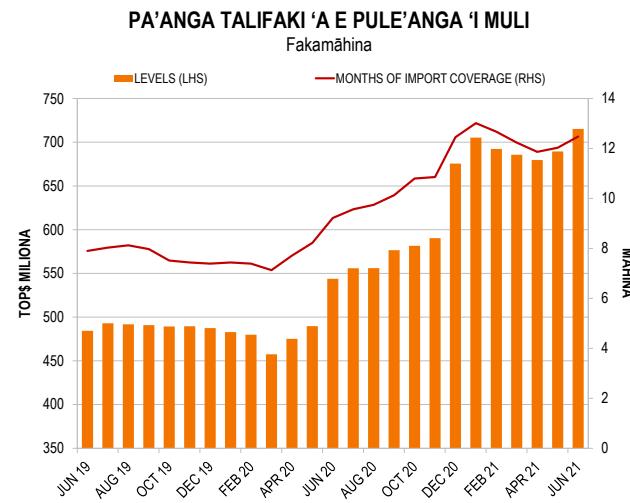
'I he māketi fefakatau'aki pa'anga muli, na'e lahiange 'a e fakatau mai 'o e pa'anga muli 'e he Pangikē Pule 'i he lolotonga 'o e ta'u'. Ko e lahi 'o e pa'anga muli ne fakatau mai na'e fe'unga ia mo e T\$546.6 miliona 'o lahi ange 'i he pa'anga muli ne fakatau atu 'a ia ko e T\$375.2 miliona, 'o fe'unga fakakātoa ia mo e fakafetongi pa'anga muli 'e T\$921.8 miliona ki he ta'u'. Ko e kake 'eni mei he T\$547.0 miliona 'i he ta'u kuo 'osi tupunga mei he lahiange 'o e fefakatau'aki pa'anga 'oku fakahoko 'e he Pangikē Pule'. Na'e fakahoko foki 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi ngāue fakafetongi pa'anga muli ki he'ene kau kasitomā pea mo 'ene ngaahi 'akauni pa'anga muli kehekehe pē.

Na'e fenāpasi hono fakahoko 'a e ngāue ki hono tokangaekina 'o e pa'anga talifaki 'i muli mo e taumu'a ngāue ke malu 'a

e pa'anga talifaki, faingofua hono ma'u e pa'anga ngāue 'a e Pangike Pule ki he ngaahi fakafetongi pa'anga muli 'a e kau kasitomā pea mo ma'u ai ha tupu. Ko e vahevahe fakapa'anga 'o e pa'anga talifaki 'i muli 'oku lahilahi pē ki he pa'anga 'Amelika, 'Aositelēlia mo e pa'anga Nu'u Sila'.

Ko e tu'utu'uni fakahū pa'anga 'a e Pangikē Pule 'oku taumu'a ia ke ma'u 'a e tupu lahi taha, ka 'i he taimi tatau 'oku fiema'u pē ke malu, kei fe'unga pē pa'anga ngāue 'a e Pangikē Pule pea mo tauhi ma'u 'a hono mahu'inga fakalūkufua, 'a ia 'oku kei hoko pē 'eni ko ha pole, tupu mei he tu'unga ta'epau mo feliiliuaki 'a e māketi fakapa'anga fakamāmani lahi, kae pehē foki ki he hokohoko e mā'ulalo 'o e totongi tupu 'i he ngaahi fonua fefakatau'aki'. 'I he'ene pehē, na'e mavahe ai 'a e vahevahe 'a hono fakahū 'o e pa'anga mei he tu'unga na'e fuofua fokotu'u, ka na'e kei nofo pē 'i loto 'i he ngaahi fakangatangata na'e tali 'e he Poate, koe'uhī pē ke ma'u ha tupu 'oku leleiange, pea mo kei tauhi e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki 'i muli'. Na'e fekuki ai 'a e Pangikē Pule mo e ngaahi faingata'a 'oku 'omai 'e he ngaahi vahevahe fakapa'anga ko eni, 'o hangē ko e feliiliuaki 'o e mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga muli, pea mo e totongi tupu fakatu'apule'anga'. Ka neongo ia, na'e kei hokohoko atu pē 'a hono muimui'i ofi 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi fe'ūnu'aki 'i he fakafetongi pa'anga muli mo 'ene uesia e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki'. Neongo 'a e kake lahi 'i he pa'anga talifaki 'i muli 'aki 'a e \$171.4 miliona 'i he lolotonga 'o e ta'u, na'e holo 'a e tupu ne tānaki mei hono fakahū 'o e pa'anga talifaki 'aki 'a e \$5.8 miliona 'i hono fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi, 'a ia ko e ola ia e mā'ulalo 'a e totongi tupu 'i he ngaahi fonua fefakatau'aki fakamāmani lahi'. 'I he'ene pehē, na'e tali ai 'e he Poate ha pangikē fakahū pa'anga fo'ou 'e taha ke tokoni ki hono kake'i hake 'o e tupu 'e ala ma'u mei he toe fakautuutu ange 'a e kake 'i he pa'anga talifaki 'i muli'.

FAKATĀTĀ 16: PA'ANGA TALIFAKI 'A E PULE'ANGA 'I MULI

Ma'u'anga Fakamatala: Tafa'aki Maketi Fakapa'anga , Tafa'aki 'Ekonomika, Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Na'e hokohoko atu 'a e muimui ofi 'a e Pangikē Pule ki he ngaahi tu'utu'uni ki hono pule'i 'o e pa'anga talifaki 'i he lolotonga 'o e ta'u, tukukehe 'a e me'afua ngāue (performance

index) ko e 'avalisi 'o e tupu fakata'u 'i he pa'anga fakahū 'i muli'. Koe'ahi ko e lōloa atu 'a e mā'ulalo 'a e totongi tupu 'i he māketi fakapa'anga fakamāmani lahi, na'e pau ai ke toe fakahū 'a e ngaahi fakahū pa'anga na'e totongi tupu lahi kuo kakato hono taimi 'i ha totongi tupu si'si'i ange. Na'e fakahoko pē 'a e fakahū pa'anga 'i he ngaahi pangikē 'oku mā'olungaange hono fakamahu'inga mo'ua fakavaha'apule'anga (credit rating), 'i he tu'unga na'e 'osi tali 'e he Poate 'o 'ikai toe mā'ulaloange he "A" 'i hono fakamahu'inga mai mei he ngaahi kautaha fakamahu'inga mo'ua fakavaha'apule'anga, pea mo toe fakangatangata pē 'a e pa'anga 'oku fakahū 'i ha pangikē pē 'e taha.

Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli

Na'e hokohoko atu ai pē 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule ki hono fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku hā 'i he Lao Fo'ou ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2018, 'a ia na'e fakapaasi 'i Sune 2018, 'i hono fakapapau'i 'oku fai pau ki he Tohi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli, 'a ia na'e kamata ngāue'aki 'i he 'aho 1 'o Nōvema 2018. Koe'ahi ko e mā'olunga 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga 'i muli, fakafiemālie 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki ki he kaha'u pea mo e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga lolotonga, na'e 'ikai ke fakahoko ai 'e he Pangikē Pule ha liliu makehe ki he ngaahi tu'utu'uni ki he Fetongi Pa'anga Muli 'i he ta'u 2020/21.

Ko ia ai na'e ngāue 'a e Pangikē Pule ki ha ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 546 'i he ngaahi totongi anga maheni (current payments) mo e ngaahi totongi pa'anga tefito (capital payments). Na'e kau ki hen'i 'a e ngaahi kole ngofua 'e 43 na'e 'i lalo hono mahu'inga 'i he fakangatangata ko e T\$100,000 'o tautaufito kia kinautolu kuo tuku mai ki he Pangikē Pule ke toe siofi mo tokanga'i 'o makatu'unga mei he 'ikai ke nau muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue ki he fetongi pa'anga muli'. Ko e mahu'inga fakakātoa e ngaahi kole ngofua na'e tali 'i he ta'u 2020/21 na'e fe'unga mo e T\$211.5 miliona ('a ia ko e pēseti 'e 13.2 ai ko e ngaahi totongi pa'anga tefito – capital transactions) 'o fakahoa eni ki he ngaahi kole ngofua 'e 773 na'e tali 'i he ta'u 2019/20 'o fe'unga mo e T\$266.5 miliona ('a ia ko e pēseti 'e 13.5 ai ko e ngaahi totongi pa'anga tefito – capital transactions). Na'e kei ma'u pē 'a e tāketi ke 'oua na'a laka hake 'i he vaeua 'aho 'a e lōloa 'o e taimi 'oku fai ai ha ngāue ki ha kole ngofua ki he fetongi pa'anga muli'. Ko e tolo'i hono tali ha kole ngofua na'e tupunga pe ia mei he ta'ekakato mo 'ikai ke fakafiemālie 'a e ngaahi tohi fakamo'oni, 'o 'ikai ke fakakakato ai e ngaahi tu'utu'uni'. 'Oku hoko 'a e ngaahi fakamatala 'oku ma'u mei he kole ngofua 'a e ngaahi kautaha lalahi 'o kau ai 'a e Pule'anga, ngaahi kautaha lalahi hū koloa mei tu'apule'anga tautaufito ki he ngaahi kautaha hū lolo mo e koloa ngaohi mei he hu'akau (dairy products), ngaahi kautaha 'oku nau fakahoko 'a e totongi 'inasi 'i he tupu, kae pehē foki ki he ngaahi kautaha 'oku nau 'inivesi 'i tu'apule'anga, ko ha tokoni ofi ki hono fakafuofua'i 'o e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i tu'apule'anga,

kae pehē ki he ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule'. 'Ikai ngata ai, ko e ngaahi tohi fakamo'oni kotoa pē 'oku fakahū mai 'oku nau fakapapau'i 'oku mo'oni mo falala'anga 'a e ngaahi totongi pa'anga'.

Na'e toe ngāue 'a e Pangikē Pule ki ha ngaahi tohi kole ngofua 'e 4 ki hono 'ave/to'oto'o 'o e pa'anga ki muli ('o tatau pē 'a e pa'anga Tonga mo e pa'anga muli 'oku fakataha'i hono mahu'inga fakakātoa 'o T\$10,000 pe laka hake ai) 'o fe'unga fakakātoa hono mahu'inga mo e T\$2.6 miliona. 'Oku 'i ai 'a e holo lahi 'i he lahi mo e mahu'inga 'o e ngaahi tohi kole ngofua ki hono 'ave/ to'oto'o 'o e pa'anga ki muli hono fakahoa 'eni ki he ngaahi kole ngofua 'e 58 na'e tali 'i he ta'u kuohili, 'a ia na'e fe'unga fakakātoa hono mahu'inga mo e T\$45.2 miliona. Na'e tupunga 'a e holo lahi ko 'eni mei hono tāpuni 'a e ngaahi kau'āfonua tupu mei he ngaahi fakataputapui 'o e fokoutua fakamāmani lahi 'o e COVID-19. Ko e ngaahi kole ngofua kotoa pē kuo tali, 'oku tu'utu'uni'i ai 'a e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli ke fakafoki mai 'i loto 'i he māhina 'e taha 'a e pa'anga hū mai kuo ma'u mei hono 'ave 'o e pa'anga ki muli'. 'Oku toe fakahā foki 'e he va'a pule'i 'o e totongi pa'anga ki muli ki he Potungāue Tānaki Pa'anga Hū Mai mo e Tute 'a e ngaahi kole ngofua kotoa pē kuo tali ki hano 'ave/ to'oto'o 'o e pa'anga ki muli 'i he 'aho 'e 2 kimu'a e 'aho 'e fakahoko ai 'a e folau, tukukehe ange 'a e taimi 'oku tōmui ai hono fakahū mai 'o e tohi kole ngofua mei he ngaahi pangikē, ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli pē ko ha kakai taautaha.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e fakahoko 'a hono vakai'i fakakuata mo fakamāhina 'o e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli, ke fakapapau'i 'oku nau tauhi pau ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga ki muli'. 'Oku toe fakahoko pē foki 'a hono siofi 'i he ngaahi lipooti 'oku 'omai ki he Pangikē Pule, hangē ko e lipooti 'o e fe'ave'aki pa'anga ki muli (OET), lipooti 'o e ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'oku a'u hono mahu'inga ki he T\$50,000 pe lahiange (FX above T\$50K), ngaahi aleapau fetongi pa'anga muli (FEC), mo e lipooti 'o e ngaahi 'akauni pa'anga muli 'i he Pangikē (FCA). 'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e hokohoko atu ai pē foki hono tuku atu 'o e ngaahi fanonganongo 'i he peesi 'initaneti 'a e Pangikē Pule (website) pea fakahoko mo e ngaahi ako ma'a e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli, ke fakamahino 'a e ngaahi liliu ki he Tohi Tu'utu'uni ki he Totongi Pa'anga ki Muli, pea mo talanoa'i 'a e ngaahi palopalema na'e ma'u hili hono vakai'i fakakuata pe fakamāhina 'enau muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga ki muli'. 'I he ngāue ke fakapapau'i 'oku tauhi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli, 'oku kei hokohoko atu ai pē hono tuku atu 'e he Pangikē Pule 'a e lisi 'o kinautolu kuo laka hake 'enau 'ave pa'anga me'a'ofa ki muli 'i he fakangatangata ko e T\$50,000 ki he ta'u. 'Oku tānaki atu foki ki hen'i mo e lisi 'o kinautolu na'e laka hake 'enau 'ave pa'anga ki muli 'i he 'uhinga ko e folau ki muli 'i he fakangatangata ko e T\$20,000. Ko kinautolu kotoa pē 'oku kau 'i he ngaahi lisi ko eni, 'oku 'omai kinautolu ki

he Pangikē Pule ke 'uluaki kole ha'anau ngofua ki he'enau fakafetongi pa'anga muli kotoa pē. 'Oku fai hono muimui'i ofi 'a e ngaahi kasitomā na'e 'ikai ke nau muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e fe'ave'aki pa'anga ki muli ke fakapapau'i 'oku nau muimui tonu ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e fe'ave'aki pa'anga muli, pea mo fakapapau'i 'oku mo'oni mo totolu 'a e 'uhinga 'o 'enau totongi pa'anga ki muli, ke fakaivia 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'a e Pangikē Pule ki hono fakafepaki'i 'a e fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga 'uli'.

Fakafetongi Pa'anga mo Muli

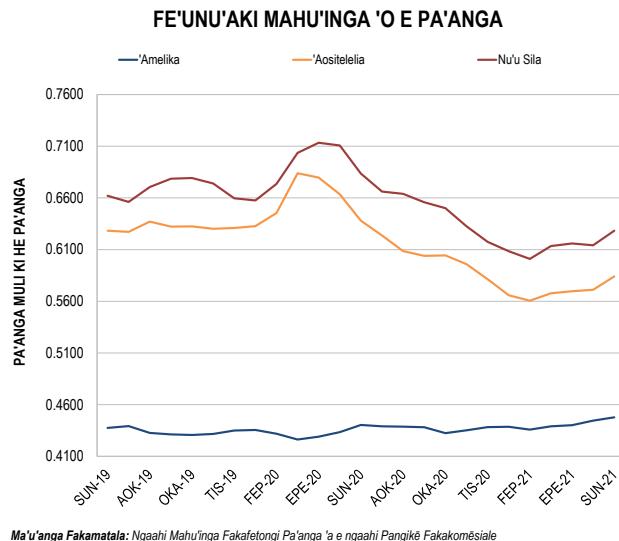
'Oku fika'i faka'aho 'e he Pangikē Pule 'a e mahu'inga ke fakafetongi ai 'a e pa'anga Tonga mo e ngaahi pa'anga muli, 'o fakatatau ki he mahu'inga 'o e kato pa'anga 'a ia 'oku kau ki ai 'a e ngaahi pa'anga 'o e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki lahi taha mo Tonga ni'. 'Oku fakatefito 'a e mahu'inga fakafetongi pa'anga 'oku tuku atu 'e he ngaahi pangikē fakakomēsiale ki he kakai mei he ngaahi fika fakafetongi pa'anga (exchange rate) 'oku fika'i faka'aho 'e he Pangikē Pule'.

'Oku lolotonga vakai'i 'e he Pangikē Pule 'a e founiga 'oku fika'i 'aki a e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga, 'o fakatatau ki he ngaahi fakamatala fakamuimui taha 'i he tu'unga 'o e fefakatau'aki mo e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki lahi taha mo Tonga ni'.

'Oku hokohoko atu pē 'a hono muimui'i ofi 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi feliiliuaki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakafetongi mo e pa'anga muli, 'o fakataumu'a ke fakapapau'i 'oku tauhi ma'u 'a e tu'unga fefakatau'aki 'a e fonua pea mo muli, mo e totongi 'o e ngaahi koloa ke hoa tatau mo e ngaahi taumu'a malu faka'ekonōmika fakalūkufua 'o e fonua'.

Na'e lahi ange 'a e fetō'aki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakafetongi ki he pa'anga 'Aositelēlia mo e pa'anga Nu'u Sila 'i he ta'u fakapa'anga ne ngata ki Sune 2021 'i hono fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi'. 'Oku hā mai hen'i 'a e lahiange 'a e feliiliuaki 'i he pa'anga 'Aositelēlia mo e pa'anga Nu'u Sila'. 'I he taimi tatau, na'e si'isi'iange 'a e fetō'aki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakafetongi ki he pa'anga 'Amelika fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi, 'o hā mai hen'i 'a e si'isi'iange 'a e feliiliuaki 'o e pa'anga ko 'eni 'i he lolotonga 'o e ta'u'. Na'e vaivaiange 'a e pa'anga 'Amelika 'i hono fakafetongi ki he pa'anga Nu'u Sila pea mo e pa'anga 'Aositelēlia tupu mei he leleiange 'a e tu'unga faka'ekonōmika fakamāmani lahi, mo e vakai ki he kaha'u lolotonga hono tukuatu 'o e ngaahi huhu malu'i'. Ko e mālohiange 'o e pa'anga 'Aositelēlia pea mo e pa'anga Nu'u Sila 'i hono fakafetongi ki he pa'anga 'Amelika na'e tupu ia mei he mālohiange 'a e tu'unga fakalakalaka faka'ekonōmika 'i he ongo fonua ko 'eni'. 'I he'ene pehē, na'e vaivaiange 'a e mahu'inga 'a e pa'anga 'Amelika, kae mālohiange 'a e pa'anga Aositelēlia pea mo e pa'anga Nu'u Sila 'i hono fakatatau ki he pa'anga Tonga 'i he 2020/21.

FAKATĀTĀ 17: FE'UNU'AKI 'I HE MAHU'INGA 'O E PA'ANGA

Na'e toe hokohoko atu hono muimui'i 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi mahu'inga 'o hono fakatau mai mo hono fakatau atu 'o e pa'anga muli 'i he ngaahi pangikē fakakomēsiale, ke fakapapau'i 'oku nau tauhi pau ki he ngaahi fakangatangata kuo 'osi fakangofua 'e he Pangikē Pule'. Neongo 'a hono fakahū mai 'a e totongi 'inasi fakapule'anga (levy) 'i he ngaahi fehū'aki pa'anga mo muli 'i Sune 2016, na'e 'ikai ke fai ha liliu ki he fakangatangata 'o e tu'unga fetongi pa'anga fakatau mai mo e fakatau atu pa'anga muli'. 'I he fengāue'aki 'a e Pangikē Pule mo e ngaahi pangikē, na'e loto lelei ai 'a e ngaahi pangikē ke 'oua te nau hilifaki 'a e totongi 'inasi fakapule'anga ki he kau kasitomā, 'aki hano toe tānaki ha totongi makehe. Ko e tu'utu'uni ko 'eni na'e 'uhinga ia ke fua pē 'e he pangikē 'a e totongi 'inasi fakapule'anga 'aki 'enau tupu 'o 'ikai toe hilifaki ki he kakai'. Na'e totongi 'e he Pangikē Pule 'a e 'inasi fakapule'anga fe'unga mo e T\$1.5 miliona ki he Potungāue Pa'anga lolotonga e ta'u fakapa'anga 2020/21.

'Oku kei hokohoko atu pē hono pulusi 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi fakamatala fakapa'anga 'o hangē ko hono fakahoa faka'aho mo fakauike 'a e ngaahi fakafetongi pa'anga muli mo e ngaahi totongi 'oku hilifaki 'i he fehū'aki pa'anga mo muli, 'o fakataumu'a eni ke leleiange 'a hono mahino'i 'e he kakai 'o e fonua 'a e ngaahi me'afua fakapa'anga 'o malava ai ke nau fai ha ngaahi tu'utu'uni fakapa'anga 'oku toe leleiange'.

Fakafofonga mo e Fale'i Fakapa'anga ki he Pule'anga

'I hono fatongia ko e failesisita ki he ngaahi sekualetī 'a e Pule'anga, na'e kakato ai 'a e pōnite 'e 4 'i he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga, 'a ia na'e toe hoko atu ai 'a e pōnite 'e 3 pea totongi 'osi 'a e pōnite 'e taha. 'I he ngaahi pōnite na'e hoko atu, na'e hulu ai 'a e ngaahi fiema'u ke fakatau 'a e pōnite 'e 2 mei he mahu'inga na'e tuku atu, pea mā'lalalo ange 'a e ngaahi fiema'u ke fakatau 'a e pōnite 'e 1 mei he mahu'inga na'e tuku atu, 'o hā mai hen'i 'a e kei lahi pē 'a e fiema'u pōnite

tupu pē mei he mā'ulaloange 'o e totongi tupu mei he fakahū pa'anga 'i he ngaahi pangikee'. 'Oku hokohoko atu pē 'a hono 'oatu faka'ilekitulōnika 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi sino'i pa'anga mo e tupu mei he ngaahi pōnite kuo kakato ki he 'akauni pāngike 'o e ngaahi kasitomā, pea mo hono tukuatu 'o e ngaahi fakamatala pa'anga pōnite ki he ngaahi kasitomā 'o ka nau ka kole mai ki ai.

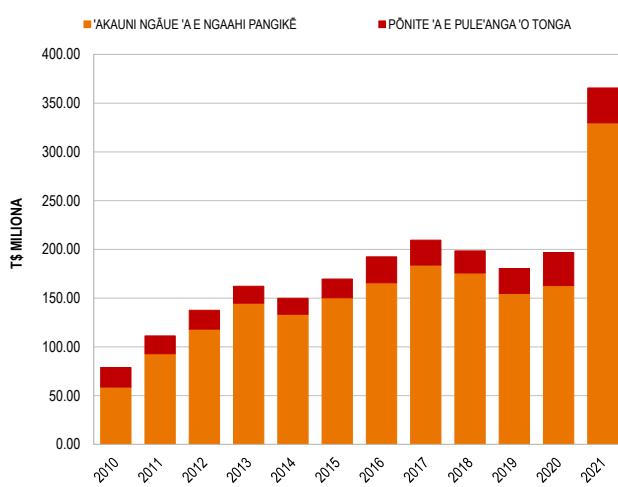
Na'e toe hokohoko atu pē hono faka'ai'ai 'a e ngaahi fefakatau'aki pa'anga muli 'a e Pule'anga, 'aki hono 'oatu ha ngaahi fakafetongi pa'anga fe'au'auhi mo hono toe fakalōloa 'o e taimi ke 'osi mai ai e ngaahi kole fefakatau'aki pa'anga muli'. 'I he 'aho faka'osi 'o e māhina, 'oku 'ave ai 'a e ngaahi mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga muli ki he pa'anga Tonga ki he Potungāue Pa'anga, pea mo e Potungāue Pa'anga Hū Mai moe Tute ke tokoni ki he'ena ngaahi fua fatongia'.

Fakahoko 'a e Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga mo Hono Langa hake 'a e Māketi Fakapa'anga 'o Tonga

Na'e hokohoko atu pē 'a e tu'unga faka'ai'ai langa ngāue 'o e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule 'i he ta'u fakapa'anga 2020/2021. Ko ia na'e 'ikai ai ke toe fakatau atu 'e he Pangikē Pule ha ngaahi Nouti Pangikē Pule kae kei hokohoko atu pē hono faka'ai'ai e ngaahi pangikē ke nau tuku atu 'a e ngaahi pa'anga hulu 'i he'enau ngaahi pa'anga ngāue ke fakahoko 'aki e nō, pea mo tokoni ki he tupu faka'ekonōmika'.

FAKATĀTĀ 18: PA'ANGA NGĀUE 'A E NGAACHI PANGIKĒ

PA'ANGA NGĀUE 'A E NGAACHI PANGIKĒ

'I he 'aho 30 'o Sune 2021, na'e tupu 'a e fakakātoa 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē ki he \$365.6 miliona mei he \$196.9 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2020. Ko e konga lahi taha 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē 'oku fe'unga mo e \$329.8 miliona, 'oku 'i he'enau 'akauni ngāue 'i he Pangikē Pule (ESA) pea ko e \$35.8 miliona ko 'enau fakahū pa'anga 'i he ngaahi pōnite 'i he Pule'anga Tonga'. Ko e tupu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē 'oku fenāpasi ia mo e tupu 'i he pa'anga talifaki 'i muli, pea pehē ki he lahiange 'a e ngaahi pōnite 'o e Pule'anga Tonga na'e fakatau 'e he ngaahi pangikee'.

Na'e toe hoko atu hono vakai'i he va'a Māketi Fakapa'anga 'a e me'afua lolotonga ki hono fua 'aki 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'a e ngaahi pangikē, ke toe hā mahino mai ai 'a e hulu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikee'. 'I he 'uhinga ko ia, 'e hokohoko atu ai pē 'a e fekumi 'a e Pangikē Pule ki ha ngaahi founa ke holoki 'aki e hulu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē ke toe fakalakalaka ange ai 'ene fokotu'utu'u founa ngāue fakapa'anga'. Makatu'unga 'i he hulu ko ia 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē, na'e 'ikai ai ke fakahoko ha nō 'i he vā 'o e ngaahi pangikē, pea na'e 'ikai mo ha kole ngofua ki ha nō taimi nounou mei he Pangikē Pule 'i he lolotonga 'o e ta'u'.

'Oku toe fekumi foki 'a e Pangikē Pule ki ha ngaahi founa kehe 'e tokoni ki hono langa hake 'a e māketi fakalotofonua ki ha tu'unga 'e fakalele pē 'e he māketi'. Ko e ngaahi fakalelei ne fai ki he Lao 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'a ia ne tali 'i Fepueli 2017, 'oku 'ne faka'atā 'ai 'a hono ngāue'aki 'a e hulu 'o e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki 'i muli (Revaluation Reserve Account), 'a ia 'oku laka hake 'i he palanisi ko e \$10 miliona, ke totongi 'aki 'a e fakamole 'a e Pangikē Pule ki he'ene ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga, pea ke tokoni 'eni ki hono toe fakalahi ange 'a e ivi 'o e Pangikē Pule ke ne fakatau atu e ngaahi Nouti Pangikē Pule ke fakahoko 'aki 'ene ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga, mo hono langa hake 'o e māketi fakalotofonua'.

Palani Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Va'a Māketi Pa'anga

Na'e fakahoko foki hono toe vakai'i 'o e ngaahi palani mo e taumu'a ngāue ki he 2020 'i he lolotonga ko ia 'o e ta'u fakapa'anga'. 'I he fakamā'opo'opo, na'e hā ai ko e tafa'aki ki hono fakamāketi 'o e pa'anga ne nau fakakakato e ngaahi taumu'a ngāue 'e 43 mei he taumu'a ngāue 'e 45, 'o toe ai 'a e taumu'a ngāue 'e 2 'oku kei lolotonga fakahoko 'a e ngāue ki ai. 'I he'ene pehē, na'e toe fokotu'utu'u fo'ou ai e ngahi palani fokotu'utu'u fakangāue 'a e va'a māketi pa'anga ki he tāketi fakakatoa 'e 47 ki he ta'u fakapa'anga 2021/2022.

Tokateu Ki Ha Fakatamaki Fakangāue & Paongofua

Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2020/2021, na'e hokohoko atu ai pē 'a e ngāue ki hono ako'i ha tō'onga mo'ui tokanga ki he tokateu ki ha fakatu'utāmaki fakangāue mo lalanga ha fa'unga ola totonu 'o e tokateu ki ha fakatamaki fakangāue 'i he tafa'aki fa'u mo fakahoko tu'utu'uni ngāue mo e tafa'aki fakahoko ngāue 'a e Pangikē Pule'. 'Oku ngāue fakataha 'a e Va'a Tokateu Ki Ha Fakatu'utāmaki Fakangāue 'a ia 'oku 'i he malumalu 'o e 'Ofisi 'o e Kōvana pea mo e ngaahi va'a kātoa 'i he Pangikē Pule ki hono lau, sivi'i, vakai'i mo siofi e ngaahi fakatu'utāmaki fakangāue 'oku fehangahangai mo e Pangikē Pule'. 'Oku ngāue'aki lahi ai e ngaahi kōmiti 'a e Kau Taki Ngāue ke fakapapau'i ko e ngaahi fakatamaki fakangāue, 'i he lolotonga ni pea mo e kaha'u, 'oku tokanga'i pea lipooti ki he Poate 'a e Kau Talēkita'.

Mafai Fakatamaki Fakangāue

Kuo ngāue'aki 'e he Pangikē Pule 'i ha ngaahi ta'u lahi 'a e mōtolo Tokateu ki ha Feinga Fakatamaki Fakangāue'. Ko e makatu'unga 'o e motolo 'ni ko hono fakapapau'i 'oku lau'ilo 'a e Pangikē Pule ki he ngaahi fakatamaki fakangāue 'oku feangainga mo 'ene tefito'i taumu'a – ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga pea mo e malu mo lelei e ngāue fakapa'anga – pea 'i ai foki mo e ngaahi tu'utu'uni fakangāue 'oku hu'ulu taha pea mo ha fokotu'utu'u fakangāue 'oku felālāve'i ke ne fakasi'isi'i ai ha kaungakovi 'a e fakatamaki fakangāue'.

'Oku kau 'a e lipooti 'o e ngaahi fakatamaki fakangāue 'i he Fa'unga Fakatamaki Fakangāue 'a e Pangikē Pule'. Ko e fa'unga lipooti 'oku 'ne lipooti pea mo siofi e ngaahi fakatamaki fakangāue 'oku hoko pea 'e hoko ko ha me'a ke ne fakafe'atungia'i ai e fakahoko fatongia 'a e Pangikē Pule 'a ia 'oku fakamahino mai 'i he Lao'. Ko e ngaahi fakatamaki fakangāue 'e hongofulu-mā-valu (18) na'e lipooti mai 'i he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga pea ko e fakatamaki fakangāue pē 'e taha 'oku lolotonga fai e ngāue ki ai.

'Aotita Fakalotofale

'Oku tui foki 'a e Pangikē Pule ko ha ngāue faka'aotita 'oku maau, tau'atāina mo malu, ko e konga lahi ia ki hono patoloaki 'a hono fakahoko 'o e founiga pule'i lelei'. 'Oku fakahoko foki 'e he Va'a 'ni 'a e ngāue 'aotita fakalotofale ke fakalelei'i 'a e ngaahi malu'i fakangāue, mafai fakangāue pea mo e founiga ki hono tokanga'i 'o e tokateu ki ha fakatamaki fakangāue'.

Ko e ola 'o e ngaahi ngāue 'ni 'oku lipooti fakamāhina ia ki he Poate 'a e Kau Talēkita'.

Mafai Fakangāue

Ko e ngaahi ngāue fakapa'anga mo e fakamole 'i he Pangikē Pule kuo pau ke 'i ai 'a e mafai fakamo'oni ki ai 'o fakatatau ki he ngaahi mafai fakangāue, tu'utu'uni mo e founiga ngāue'. 'Oku fakafatongia'aki 'a e Va'a Fakatu'utāmaki Fakangāue 'a hono toutou fakalelei'i pea mo siofi 'o e Lisi Mafai Fakangāue'.

Tokanga'i 'o e Ngaahi Lāunga

Na'e toe fakafatongia'aki 'a e Va'a 'ni pea mo hono fakafingamālie 'o e ngaahi lāunga mai fekau'aki mo e ngaahi fakahoko ngāue 'a Pangikē Pule 'i hono ngaahi fatongia pea pehē foki ki he ngaahi ngāue 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku laiseni 'e he Pangikē Pule'. Ko e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ni 'oku kau ki ai 'a e ngaahi pangikē, ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli, mo e ngaahi kautaha no iiki'. 'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e fakahū mai ki he Pangikē Pule 'a e lāunga 'e taha (1) fekau'aki mo ha kautaha fakapa'anga. Ko e launga 'ni na'e fekau'aki ia mo e ngaahi tu'utu'uni pau ki he ngaahi fakahū pa'anga 'a e ngaahi kulupu 'i ha kautaha fakapa'anga. Na'e tu'utu'uni aofangatuku ai 'e he Pangikē Pule, ko e lāunga 'ni 'oku 'ikai 'i hono malumalu ka 'i he tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga, koe'ahi ko e ngaahi mamahi fakalotofale 'a e kulupu'. Na'e 'ikai ha lāunga ne ma'u 'e he Pangikē Pule felālāve'i mo 'ene fakahoko fatongia 'i he lolotonga 'o e ta'u'.

Tokanga'i 'o e Ngāue Fakaakeake mo e Ngāue Lavaki Hoko atu 'i ha hoko ha Fakatamaki

Ko e 'ēlia mahu'inga 'oku tafataha ki ai e tokanga 'a e Pangikē Pule ko e Tokanga'i 'o e Ngāue Lavaki hoko atu 'i he kimu'a, lolotonga hoko mo e hili ha fakatamaki. 'Oku hokohoko atu e ngāue 'a e Pangikē Pule ki hono fakalelei'i 'o 'ene palani Tokanga'i 'o e Ngāue Fakaakeake mo e Ngāue Lavaki hoko atu 'i he lolotonga 'o e ngaahi tu'unga fakafokifā 'a e Pule'anga Tonga koe'ahi ko e fokoutua kuo mafola fakamāmani lahi ko e kolonavailasi (COVID-19).

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Fakatu'utāmaki Fakangāue

Na'e fakafatongia'aki 'a e Tafa'aki Tokateu ki ha Fakatu'utāmaki Fakangāue 'a e tāketi ngāue 'e hongofulu-mā-hiva (19) 'i he'ene hā 'i he Fokotu'utu'u Fakangāue 2020/21 na'e tali 'e he Poate 'a e Kau Talēkita'. Na'e vakai'i 'a e Fokotu'utu'u Fakangāue ko 'eni 'i Ma'asi 2021 'o hā ai na'e malava pē 'a e tāketi 'e hongofulu-mā-fā (14) pea ko e tāketi 'e nima (5) 'oku lolotonga fakahoko hono ngāue'i. Ko e ngaahi tāketi 'e nima ko eni 'oku felāve'i ia mo hono fa'u 'o ha Tu'utu'uni Ngāue ki he Fakatu'utāmaki Fakangāue, vakai'i 'o e ngaahi Fakatu'utāmaki Fakangāue 'o e ngaahi tafa'aki takitaha, fakahoko e ngaahi sivi ki he ngaahi 'ēlia tu'ulavea ngofua 'i he Va'a Ma'u'anga Fakamatala mo e Tekinlosia, fa'u e ngaahi palani ngāue ki he ngaahi va'a ngāue mahu'inga 'i he Ngāue Fakaakeake mo e Ngāue Lavaki Hoko atu 'i ha hoko ha Fakatamaki pea pehē foki ki hono fakalelei mo vakai'i e ngaahi tu'utu'uni ngāue 'a e tafa'aki 'ni.

Tafa'aki Tokanga'i 'o e Lao

Na'e hokohoko atu pē 'a e tokanga 'a e Tafa'aki Fakalao ki hono fakahoko 'a e ngaahi ngāue ki he'ene ngaahi taumu'a ngāue ki hono leva'i 'a e ngaahi fakatamaki fakalao 'e malava ke hoko 'i he kaha'u. 'Oku fakakakato 'a e ngaahi ngāue ko 'eni 'i he ngaahi fakatamaki 'e malava ke hoko 'oku fakatokanga'i mei he ngaahi lao 'a e Pangikē Pule pe ko ha ngaahi lao kehe pē.

'I he faka'osinga 'o Sune 2021, na'e fakahū atu ai 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi lao fakaangaanga ko 'eni ki he Fale Alea:

Lao Fakaangaanga ki he Ngāue Fakapangikē 2021

- Na'e fakapaasi 'a e Lao Fakaangaanga ko 'eni i Fepueli 2021, 'a ia 'oku 'ne fetongi ai 'a e Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 2004.
- Na'e fakataumu'a 'a e Lao Fakaangaanga ko 'eni ke fakafaikehekehe'i 'a hono pule'i 'o e ngaahi pangikē mei he ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē, koe'uhī ko e ngāue'aki 'o e fo'i lea "kautaha fakapa'anga" 'oku 'ne ma'u fakatou'osi 'a e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee'.
- 'Oku toe tokanga foki 'a e Lao Fakaangaanga ko 'eni ki hono solova 'a e ngaahi tōnounou 'i he kei laumālie 'a e Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga, 'a ia na'e kau ki ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku fai ki ha ngaahi pangikē palopalema, pea mo hono toe fakalelei'i 'o e ngaahi founiga ki hono fakatonutonu ha ngaahi palopalema 'e hoko.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa'anga 2021

- 'Oku tokanga 'a e Lao Fakaangaanga ko 'eni ki he ngaahi tu'unga fakapotopoto 'a ia 'oku tefito 'i he malu mo e tu'unga lelei 'o e ngaahi kautaha tānaki mo nō pa'anga pea 'e pule'i ia mei he Pangikē Pule'.

- 'Oku 'i ai 'a e faka'amu 'a e Lao Fakaangaanga 'ni ke ne tokonia 'a e ngaahi sekitoa taautaha 'i he fakakaukau te ne faka'ai'ai ha ngaahi totongi tupu mā'ulalo ki he ngaahi nō, pea mo ha ngaahi totongi tupu mā'olunga ki he ngaahi fakahū pa'anga'.
- 'E feinga leva 'a e Pangikē Pule, 'i he ngaahi fakakaukau 'oku fakahā 'i 'olunga, ke ne fakahoko hano siofi 'o e lao 'ni 'i he ngaahi taimi pau, 'o fakafou 'eni 'i ha ngaahi fakataha talatalanoa mo e sekitoa 'o e ngaahi kautaha tānaki mo nō pa'anga'.

Na'e hokohoko atu ai pē 'a hono fokotu'utu'u 'e he Pangikē Pule 'a 'ene ngaahi naunau fakalao 'o felāve'i mo hono pule'i mo tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga, pea na'e fakakakato ai 'a hono fa'u 'o e ngaahi tu'utu'uni ngāue lahi 'i he ta'u fakapa'anga 2020/2021. 'Oku kei fai 'a e ngaahi talatalanoa mo e ngaahi kupu mo e ngaahi ngāue'anga felālāve'i mo e ngaahi tu'utu'uni ngāue ko 'eni. 'Oku kau ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue ko 'eni 'a e –

Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Tokanga'i 'o e Ngaahi Sisitemi Totongi Pa'anga 2021

- 'Oku fakamatala'i totonu 'e he Tu'utu'uni Ngāue 'ni 'a e ngaahi makatu'unga mo e ngaahi 'uhinga 'e fakatefito ai ha faitu'utu'uni 'a e Pangikē Pule 'oku fe'unga ke lēsisita ha sisitemi totongi pa'anga.
- Ko e taumu'a ia 'o e tu'utu'uni ngāue ko 'eni ke fakapapau'i ko e fakahoko fatongia ha sisitemi totongi pa'anga 'oku fakahoko ia 'i he tu'unga malu, lelei pea fe'unga foki, pea 'e 'i ai 'ene tokoni ki he tu'unga malu mo e ma'uma'uluta 'o e ngāue fakapa'anga 'i Tonga'.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Pa'anga Mālōlō 2021

- Ko e Pangikē Pule ko e sino ia 'oku 'ne tokanga'i 'a e ngaahi pa'anga mālōlō, he 'oku fakakalasi kinautolu ko e kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē.
- 'Oku fakamatala tonu pē 'i he Lao Fakaangaanga 'a 'ene ngaahi taumu'a, 'a ia 'oku kau ki ai 'a hono malu'i 'a e ngaahi monū'ia 'o kinautolu 'oku mēmipa 'i he ngaahi kautaha pa'anga mālōlō'.

- 'Oku 'i he Pangikē Pule ke ne ngāue fakataha mo e kau talāsiti mo kau pule ngāue 'o e ngaahi kautaha pa'anga mālōlō 'i he sekitoa taautaha mo e sekitoa fakalūkufua, ke toe mahinoange 'a honau ngaahi fatongia fakalao pe a mo e tu'unga totolu 'oku faka'amu ke nau muimui ki ai.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Malu'i 2021

- Na'e fakatefito 'a hono fa'u 'o e Lao Fakaangaanga ni 'i he Lao ki he Malu'i 'a ia na'e fa'u 'e he Tafa'aki Tokanga'i 'o e Ngaahi Ngāue Fakapa'anga mo Māketi 'a e Kautaha Fakapa'anga Fakavaha'apule'anga, 'a ia te ne 'omai ai ha ngaahi tu'unga fakalao 'oku tolonga mo fakapotopoto ki hono tokanga'i 'o e ngaahi ngāue'anga malu'i, pe a 'i he taimi tatau 'oku 'ne faka'ai'ai mo toe fakalahi foki 'a e māketi ki he malu'i'.
- 'Oku fakamatala'i mai 'e he Lao Fakaangaanga 'ni 'a e ngaahi naunau 'o e lao ki he ngaahi malu'i 'o kau ki ai 'a hono faka'ilonga'i 'o e ngaahi mafai 'e fiema'u 'e he Pangikē Pule ke ne malava 'o tokanga'i lelei 'a e ngāue 'a e ngaahi kautaha malu'i pe a mo fakapapau'i 'oku hokohoko lelei atu 'enau fakalakalaka 'i he lelei fakalūkufua 'o kinautolu 'oku 'anautolu 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue'.

Ngaahi Tu'utu'uni ki he Fokotu'u 'o e Ngaahi Māketi Fakatau'anga 'Inasi 2021

- Ko e taumu'a 'o e tu'utu'uni ngāue 'ni ke tokonia 'a hono fokotu'u ha ngaahi fa'unga fakamāketi 'o kau ki ai 'a e māketi fakatau 'inasi, ko hono foaki atu 'o e ngaahi laiseni ki he ngaahi fakaofonga fakamāketi, ko e ngaahi tu'utu'uni ngāue ki hono foaki atu ha ngaahi naunau malu'i ki he kakai 'o e fonua, ko hono fokotu'u ko ia 'o e Pa'anga Tokonia 'o e Kau Fakatau 'Inasi (Investor Compensation Fund) ke tokoni'i fakapa'anga ha kau fakatau 'inasi ne uesia kinautolu 'o hoko ai ha mole koe'uh i ko e 'ikai lava 'e kinautolu kuo fakamafai'i ke nau fakatau atu mo fakatau mai 'a e 'inasi ke fakakakato honau ngaahi fatongia kuo tu'utu'unia 'i he aleapau'.

- Kuo 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni fo'ou pe a 'oku fai hono fakahoko e ngaahi tu'utu'uni ko 'eni fakamāmani lahi, koe'uh i pē ke:
 - (a) malu'i 'a e kau fakatau 'inasi;
 - (e) fakapapau'i 'oku vahevahē taau, lelei pe a 'ata ki tu'a foki 'a e ngaahi māketi; pe a
 - (f) fakasi'isi'i foki mo e ngaahi fakatamaki 'e malava ke hoko.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Tānaki'anga Fakamatala Fakapa'anga 2021

- Ko e fatongia ki hono pule'i, foaki ha laiseni, lēsisita pe a mo hono tokanga'i ha sisitemi tānaki'anga fakamatala fakapa'anga 'oku 'i he Pangikē Pule ia.
- 'Oku fakamatala'i totolu 'e he Lao Fakaangaanga 'ni 'a e ngaahi makatu'unga mo e ngaahi 'uhinga 'e fakatefito ai ha fai tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule 'oku fe'unga ke lēsisita ha sisitemi tānaki'anga fakamatala fakapa'anga.
- Ko e taumu'a ia 'o e lao fakaangaanga ko 'eni ke fakapapau'i ko e fakahoko fatongia ha sisitemi tānaki'anga fakamatala fakapa'anga 'oku fakahoko ia 'i he tu'unga malu, lelei pe a fe'unga foki, pe a 'e tokoni foki ki hono fakalakalaka'i 'o e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi kuletiti pangikee'.

Lao Fakaangaanga ki hono Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kaka mo e Ngaahi Koloa 'oku ma'u mei ha Hia

- Na'e ngāue fakataha foki 'a e Tafa'aki Fakalao pe a mo e Tafa'aki Tānaki & 'Analaiso Fakamatala Pa'anga pe a mo e Kōmīti Ngāue ki he Ngaahi Hia Mamafa Fakapa'anga ki hono fakalelei'i 'o e Lao lolotonga ke fakakakato 'a e ngaahi fokotu'u mei he Kulupu Ngāue ki he Ngaahi Ngāue Fakapa'anga'. Ko e ngāue ko 'eni na'e talu 'a hono fakahoko mai mei he Sivi Fengāue'aki hono ua 'a Tonga 'ni 'a ia na'e fakahoko 'i Nōvema 2019.

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Tafa'aki Fakalao

Na'e fakakakato kotoa 'e he Tafa'aki Fakalao 'a 'ene ngaahi tāketi 'e 12 'i he'ene a'u mai ki he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga. Ko e ngaahi tāketi ko 'eni na'e fua ia 'i he 'ikai ha ngaahi lāunga mai ki he Pangikē Pule fekau'aki mo ha maumau'i 'o ha lao, 'ikai ha ngaahi fakatamaki 'e hoko 'i he ngaahi liliu ki he ngaahi lao, pea 'ikai foki ha ngaahi palopalema 'e hoko makatu'unga mei ha ta'etokanga 'a e Pangikē Pule, pe ko ha ngaahi palopalema 'e hoko 'i he'ene ngaahi ngāue faka'aho'. Na'e ngāue'aki kakato foki 'e he tafa'aki 'ni pea mo 'ene patiseti na'e vahe'i mai ki he'ene ngaahi fakahoko fatongia'.

Ngāue 'a e Tafāaki Pa'anga

Ko e fatongia 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga ke pule'i mo fakahoko e ngaahi tu'utu'uni ki hono ngāue'aki 'o e pa'anga 'i he Pule'anga Tonga, pea mo fakapapau'i 'oku lahi fe'unga pea 'i ha tu'unga fakafiemālie 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka, 'a ia 'oku tuku atu ke ngāue'aki 'e he kakai 'o e fonua, ke lava 'o feau 'enau ngaahi fiema'u fakapa'anga'.

'Oku toe fakafetongi foki 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi lau'i pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'oku 'ikai ke toe 'aonga mo taau ke toe ngāue'aki, 'o faka'auha ia fakatatau ki hono founga tu'utu'uni'.

Ko e fatongia 'o e Tafāaki Pa'anga ko hono tokanga'i 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku ngāue'aki 'e he kakai 'o e fonua'. I he māhina faka'osi 'o e ta'u fakapa'anga 2020/2021, na'e fe'unga 'a e pa'anga na'e ngāue'aki 'e he kakai 'o e fonua mo e pa'anga pepa 'e \$111.0 miliona, pea mo e pa'anga maka fe'unga mo e \$4.9 miliona. Ka 'i he fakakātoa 'o e ta'u fakapa'anga 2020/2021 na'e lahi taha pē 'a e pa'anga na'e ngāue'aki 'i he māhina ko Tīsema 'o fe'unga mo e \$112.4 miliona. Pea na'e holo leva ia ki he tu'unga mā'ulalo taha 'o e ta'u 2021 'i Fepueli pea toki kaka māmālie ki he \$111.0 miliona 'i Sune. Na'e makatu'unga 'a e lahi 'a e pa'anga na'e ngāue'aki 'i Tīsema ki he lahi 'a e fakatau ki he Kilisimasi, faka'osita'u mo e totongi atu 'o e ngaahi lī pa'anga'.

PA'ANGA PEPA 'OKU NGAUE'AKI 'E HE KAKAI

\$111.0m

Faka'osinga 'o Sune 2021

Sune 2020: \$88.2m

PA'ANGA MAKĀ 'OKU NGAUE'AKI 'E HE KAKAI

\$4.9m

Faka'osinga 'o Sune 2021

Sune 2020: \$4.4m

Ko e fatongia 'a e Pangikē Pule Fakafonua ke fakapapau'i 'oku fe'unga pea 'i ha tu'unga fakafiemālie 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka ki he ngaahi fiema'u 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale'. Na'e fe'unga mo e \$159.4 miliona 'a e pa'anga fakakātoa na'e ngāue'aki 'e he kakai 'o e fonua 'i he'ene a'u mai ki he tāpuni 'o e ta'u fakapa'anga 2020/21, 'a ia na'e lahi'aki 'a e peseti 'e 21.1 'i he ta'u fakapa'anga kimu'a'. Na'e fe'unga mo e \$145.7 miliona 'a e pa'anga na'e fakafokī mai mei he ngaahi pangikē fakakomēsiale'. 'I he pa'anga ko 'eni ko e \$77.8 miliona na'e 'i he tu'unga fakafiemālie ki hono toe ngāue'aki, pea ko e toenga ko e \$67.9 miliona 'a ia 'oku 'ikai ke toe 'aonga mo taau ke toe tuku atu.

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Tafāaki Tokanga'i 'o e Pa'anga

Na'e a'usia 'e he Tafāaki Tokanga'i 'o e Pa'anga 'a e peseti 'e 85 'o 'ene ngaahi palani fakangāue 'i he ta'u fakapa'anga na'e toki 'osi'. Neongo 'a e ngaahi faingata'a fakamāmani lahi 'o e Kōviti-19 mo e ngaahi fakataputapui fekau'aki mo e fefolau'aki fakavaha'apule'anga, na'e malava pē ke fakahoko 'a e ngaahi sēvesi mo e ngaahi sivi fakata'u ki he ngaahi mīsini lau pa'anga 'e he Va'a Tokanga'i 'o e Ngaahi Koloa 'a e Pangikee'.

Ngaahi Va'a Ngāue ke Tokoni'i 'a e Ngaahi Fatongia 'o e Pangikē Pule

Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngāue

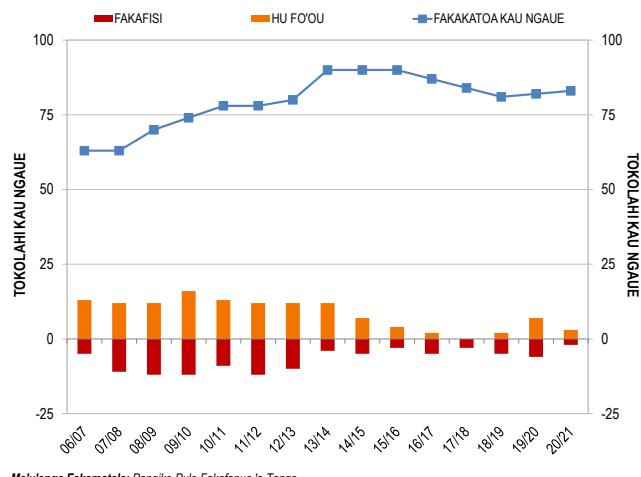
'Oku fakahoko 'e he Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngāue ha ngaahi fua fatongia kehekehe ke poupou ki he fakalūkufua 'o e ngaahi tefito'i fatongia 'a e Pangikē Pule pea mo e taumu'a, ke tohoaki'i ha ngāue'anga 'oku manakoa ki he kumi ngāue'. 'Oku kau ki henī 'a hono fakafaingofua'i 'a e fakahoko fatongia ke pukepuke'aki 'a e ngāue mā'ongo'onga 'a e kau ngāue, pehē ki hono siofi mo fakalelei fakata'u 'o e ngaahi fakamole kuo palani'i ma'a e kau ngāue mo e fokotu'utu'u e fa'unga 'o ha lakanga ngāue, ko e sivi fakata'u 'o e tu'unga fua fatongia 'o e kau ngāue, foaki 'o e ngaahi monū'ia ke faka-manakoa ange ma'a e kau ngāue, fakahū 'o e kau ngāue fo'ou pea mo filifili mai ha kau ngāue fakapolofesinala, fokotu'utu'u ha ngaahi polokalama ako ngāue mo ako fakalakalaka e 'ilo, fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie ako fakapolofesinala 'a e kau ngāue pea mo poupou ki he tu'unga fakamo'ui lelei 'o fakafou ia 'i hono fokotu'utu'u ha ngaahi polokalama mo'ui lelei ma'a e kau ngāue ke fakasi'isi'i 'a e mahamahaki mo e mama'o mei he ngāue'.

'I he faka'osinga 'o Sune 2021, ko e kau ngāue fakakātoa 'e 82, ko e peseti ai 'e 33 ko e kau ngāue aleapau, peseti 'e 67 ko e kau ngāue tu'upau, pea ko e peseti ai 'e 4 ko e kau ngāue hū fo'ou. Na'e hiki hake 'a e tokolahi 'o e kau ngāue aleapau 'aki 'a e peseti 'e 3 'i he lolotonga 'o e ta'u, 'i he taumu'a pē ke toe fakalelei'i 'a e ngaahi lakanga taki 'i he ngaahi tafa'aki, pea fakamālohi'i foki mo e fakalakalaka'i 'o

e kau ngāue'. Na'e poupou'i foki 'e he Pangikē Pule 'a e kau atu 'ene kau ngāue ki he ngaahi polokalama ako 'o kau ai 'a e ako fakataimi, folau atu ki muli 'i he ngaahi faingamālie ako, pea mo e faingamālie ako ngāue'. Mei he toko 82 fakakātoa 'o e kau ngāue, ko e peseti 'e 54 'o e kau ngāue ko e kakai fefine, pea ko e peseti 'e 46 ko e kakai tangata. Na'e holo hifo mei he peseti e 7 'i he ta'u fakapa'anga 2019/20 'a e peseti 'o e kau ngāue kuo nau mālōlō atu mei he ngāue'anga ki he peseti 'e 2, 'a ia ko e ongo kaungā ngāue ia 'e toko 2 na'a na mālōlō atu mei he ngāue'anga makatu'unga 'i he ngaahi 'uhinga kehekehe pē.

FAKATĀTĀ 19: TOKOLAHİ KAU NGĀUE PANGIKE PULE FAKAFONUA 'A TONGA

TOKOLAHİ KAU NGĀUE PANGIKE PULE FAKAFONUA 'A TONGA

'Epeleli 2021

V for Vaccinated | Ko e ni'ihi 'eni 'o e kau ngāue ne lava honau hahu malu'i 'i he polokalama hahu malu'i 'a e Potungāue Mo'ui ki hono tau'i 'o e fokoutua COVID-19. Ko e toenga 'o e kau ngāue na'a nau toki faingamālie 'i he ngaahi uiike na'e hoko mai ke fakakakato 'a 'enau fuofua hahu malu'i'. 'Oku hā 'i he tā 'ni pea mo e kau ngāue mei he Falemahaki Vaiola na'a nau fakahoko 'a e hahu malu'i'.

Na'e foaki 'e he Pangikē Pule ha faingamālie ngāue ki he toko tolu 'i he ta'u fakapa'anga 2020/21, 'i he feinga pe 'a e Pangikē ke fakakakato hono fatongia, pea mo e toe hiki ko ia 'a e lahi 'o e ngaahi tāketi 'oku tuku mai 'e he Fokotu'utu'u Fakangāue Fakalūkufua'. Ne fakahū mai 'a e kau ngāue fo'ou ko 'eni ki he Tafa'aki Ma'uma'uluta Fakapa'anga, Tafa'aki 'Ekonōmika, pea mo e Tafa'aki Sisitemi Totongi Pa'anga'. Na'e hokohoko atu ai pē 'a e Pangikē Pule mo 'ene kau ngāue 'e toko valungofulu-mā-ua (82) ko 'eni ke fakakakato 'a hono ngaahi fatongia ke a'usia ai 'a 'ene taumu'a tefito pea mo 'ene ngaahi Taumu'a Ngāue Mahu'inga'.

Polokalama Ako mo e Fakalakalaka Ngāue

Na'e 'i ai 'a e holo 'i he folau atu 'a e kau ngāue ki he ngaahi polokalama ako Fakatu'apule'anga 'i he ta'u fakapa'anga 2020/21, makatu'unga eni mei he uesia fakamāmani lahi 'a e COVID-19 'o fakangatangata ai 'o e fefolau'aki'. Ka neongo ia, 'i he malava fakatekinolosia 'a e Pangikē Pule na'e kei hokohoko atu pē 'a e polokalama ni kae fakafou 'i he ako 'initaneti ko e Zoom pea mo e ngaahi polokalama televitiō konifelenisi kehekehe pē. Na'e hokohoko atu pē 'a e poupou 'a e Pangikē ke fakalakalaka'i e 'ilo 'o e kau ngāue 'i he lolotonga 'o e ta'u, 'o fakafou ia 'i he ngaahi ako fakataimi, ako ngāue taautaha 'i he ngāue lolotonga, pea mo e ako tu'a taimi fakalotofonua pē. 'Oku fakataumu'a foki 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi polokalama ako 'ni ke fakalakalaka'i 'a e 'ilo mo e poto'i ngāue 'a e tokotaha ngāue'. Na'e kei hoko atu pē 'a hono fakapa'anga 'e he Pangikē ha ngaahi ako tu'a taimi 'a e ni'ihi 'o 'ene kau ngāue 'oku kau atu ki he polokalama ako 'i he 'Univēsiti 'o e Pasifiki Sautē 'i Tonga ni'. I Fepueli 2021, na'e fakakakato ai 'a e ako 'uluaki mata'itohi (Bachelor's degree) 'o e tokotaha 'o e kau ngāue 'i he mala'e 'o e Tauhi Pa'anga pea mo e 'Ekonōmika mei he 'Univēsiti 'o e Pasifiki Sautē'. Na'e talitali lelei foki 'e he Pangikē Pule ha tokoua kuo lava kakato 'ena feinga ako 'i he ta'u 2021. Ko e tokotaha ne fakakakato 'a e ako 'uluaki mata'itohi (Bachelor's degree) mei he Auckland Institute of Studies 'i Sanuali 2021 pea foki mai mo e tokotaha

na'e ako sikolasipi 'a e Pangikē kuo kakato 'a hono mata'itohi Master's degree 'i he mala'e International Development mei he 'Univēsiti Nagoya 'o Siapani 'i he faka'osinga 'o Mē 2021.

'Oku mahu'inga ki he Pangikē 'a hono toe tānaki mai o e ngaahi tefito'i taumu'a ke fakalakalaka 'a e 'ilo 'o 'ene kau ngāue, pea 'oku 'ne foaki ha ngaahi tokoni ke fakapapau'i 'e malava fakakakato 'a e taumu'a ngāue 'o e va'a ngāue takitaha. 'Oku toe kaungatonu pe mo eni ki hono tokonia e kau ngāue ki he tupulekina 'o 'enau ngāue fakalakalaka fakalūkufua'. 'Oku fepotalanoa'aki 'a e tokotaha ngāue pea mo hono taki ngāue ke fakahā mo ngāue ki he ngaahi 'ēlia 'e malava ke toe tānaki ki ai ha ngaahi ako fakalakalaka koe'uhī ke fakalelei'aki 'a 'ene founiga fakahoko fatongia 'i hono lakanga ngāue lolotonga'.

Tu'unga Fakamo'ui lelei mo Malu'i 'a e Kau Ngāue

Na'e hokohoko atu ai pē 'i he ta'u fakapa'anga 2020/2021, 'a hono tu'uaki mo hono faka'ai'ai 'e he Pangikē ha 'ātakai mo'ui lelei 'aki 'a hono tokoni'i 'ene kau ngāue ke nau kau ki he fe'auhi netipolo fakapotungāue, fe'auhi netipolo fakaloto'api, pea mo e ngaahi polokalama fakamālohisino kehe pē. 'Oku tui 'a e Pangikē Pule 'oku tokoni lahi 'a e mo'ui lelei 'a e tokotaha ngāue ki hono fakalotolahī'i ia pea mo 'ene tu'unga mo'ui lelei, ka 'oku 'ne fakalakalaka'i foki 'a e ola lelei ange 'ene ngāue, pea mo 'ene mo'ui fakamōlale'. Na'e faka'aonga'i ai pē 'e he kau ngāue 'enau ngaahi 'aho mālōlō 'i he lolotonga 'a e fakataputapui fakafonua koe'uhī ko e COVID-19, ka 'i he taimi tatau pē, na'e kei fakahoko fatongia pē 'a e kau ngāue tefito 'o e Pangikē, ke 'ahi'ahi'i ai 'a e tu'unga mateuteu 'a e Pangikē ke fakalele pē 'ene ngaahi sēvesi mahu'inga taha, 'okapau 'e tū'uta 'a e fokoutua 'o e COVID-19 ki hotau fonua'. Na'e toe fakanofono fo'ou foki 'a e kau ngāue mo honau ngaahi nofo'anga ngāue ke fakapapau'i 'oku muimui kakato ki he tu'utu'uni 'o e tauhi e nofo vā mama'o'. 'Ikai ko ia pē, ka na'e fai pē hono fanonganongo ki he kau ngāue 'a e ngaahi founiga faka'ehi'ehi angamaheni, pea mo hono fakatau mai

'Aokosi 2020

Ko e taha 'o e ngaahi va'inga mei he Fe'auhi Netipolo Fakaloto'api 'a e ngaahi tafa'aki fakangāue, 'i he pouaki ai pē 'o e mo'ui lelei 'i he kau ngāue. Ko e fe'auhi na'e fakalele ia 'e he Kulupu Sōsiale 'a e Kau Ngāue 'i he fengāue'aki fakataha mo e Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngāue.

'o e ngaahi naunau malu'i ma'a e kau ngāue 'i he ngaahi sēvesi mahu'inga'. Na'e 'i ai foki mo e taha 'o e kau ngāue na'e tukuvakā 'i he taha e ngaahi fonua muli pea ne tali ai 'e he Poate 'o e Kau Talēkita ke fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni ngāue ke tokonia e kau ngāue 'oku nau fepaki mo ha ngaahi faingata'a pehē lolotonga e faingata'a fakamāmani lahi 'oku hoko'.

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngāue

Na'e fakataumu'a ki he Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngāue ha ngaahi tāketi ngāue 'e uofulu-mā-taha (21) mei he Fokotu'utu'u Fakangāue Fakalūkufua 'o e 2020/21. Na'e fakakakato foki 'a hono toe vakai'i 'o e fokotu'utu'u fakangāue 'i 'Epeleli 2021, pea na'e hā mei ai ko e ngaahi tāketi 'e hongofulu-mā-nima (peseti ia 'e 75) na'e lava 'a hono fakakakato, ko e tāketi 'e ua (peseti ia 'e 15) ko e ngaahi ngāue na'e kei fai hono fakakakato, pea ko e tāketi leva 'e ua (peseti 'e 10) na'e 'ikai lava hono fakakakato hono ngāue'i 'i he ta'u fakapa'anga lolotonga'. Ko e ngaahi tāketi na'e kei fai e ngāue ki ai 'oku fakaangaanga ke fakakakato kinautolu ki he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga pea ko e tāketi ne 'ikai ke fai hano ngāue'i na'e 'ikai malava ia koe'uhu ko e ngaahi fatongia ne toe mahu'inga ange, pea ne fai 'a hono toe fakalea fo'ou ke toe ki'i matangofuaange, pea ke tuku ia ke toki fakakakato ki he ta'u fakapa'anga 2021/22.

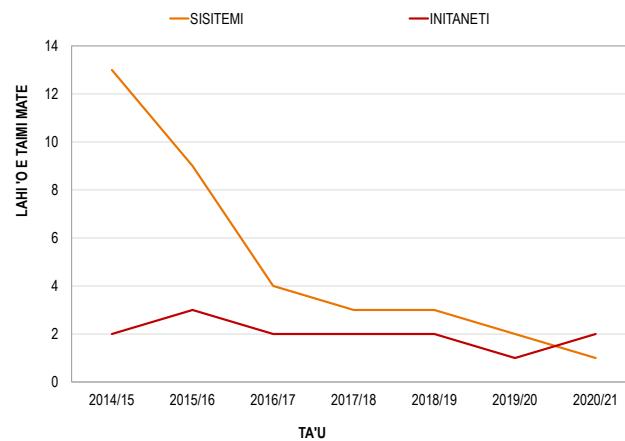
Va'a Ma'u Fakamatala & Tekinolosia

Na'e kei fakakakato ai pē 'e he Tafa'aki Ma'u Fakamatala mo e Tekinolosia 'a hono fatongia ke poupou ki he Pangikē ki hono a'usia hono ngaahi fatongia tefito, ka 'i he taimi tatau 'oku fakahoko ia 'i he ngaahi sēvesi 'oku pau pea 'ikai matemate 'i ha taimi. Na'e tokanga foki 'a e tafa'aki 'ni ke fakalele ha ngaahi sisitemi 'oku malu, falala'anga pea tolonga foki ke poupou ki

he ngaahi Taumu'a Ngāue Mahu'inga 'a e Pangikee'. Na'e toe tokanga foki 'a e tafa'aki 'ni ke fakapapau'i 'oku muimui 'ene ngaahi founa ngāue mo 'ene ngaahi polōseki 'i he ngaahi founa ngāue 'iloa fakamāmani lahi, ke fakamamafa'i 'a e tokanga ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi fakatamaki 'o e ngaahi ngāue ta'efakalao 'i he komipiuta'.

FAKATĀTĀ 20: TAIMI MATE 'A E SISTEMI

TAIMI MATE 'A E SISITEMI
Ta'u

Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Hangē pē ko e ngaahi ta'u kimu'a, na'e tokanga 'a e tafa'aki 'ni ki hono fakakakato 'a e ngaahi me'a sivi ki he Sisitemi Totongi Pa'anga Fakavaha'apule'anga (SWIFT), 'i he feinga ke a'usia 'a e ngaahi fiema'u 'a e Polokalama Malu'i Ma'a e Kau Kasitomā 'a e Kautaha Totongi Pa'anga Fakavaha'apule'anga'. Na'e kau foki pea mo e Kautaha Fakafonua ki he Ngaahi Fakatamaki Fakakompiuta 'i he tokoni lahi ki he tafa'aki 'ni 'i he feinga ko ia ke tau'i 'a e ngaahi ngāue hala mo e ngāue ta'etotonu 'oku fakafou 'i he komipiuta'.

'I he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2021, na'e malava ai 'a e tafa'aki 'ni 'o fakakakato 'a hono fakalelei'i 'o e ngaahi mīsini tauhi'anga fakamatala 'a e Pangikē, 'a ia ko hono fakafo'ou

'eni 'o e sisitemi 'oku nau ngāue'aki mei he Windows Server 2012 ki he Windows Server 2016 koe'uhu ko e sisitemi kimu'a kuo ne 'ikai ke toe ngāue'aki fakamāmani lahi. Na'e kau foki mo e sisitemi meili faka'ilekitulōnika 'a e Pangikē 'i hono fakafo'ou mei he Microsoft Exchange 2010 ki he Microsoft Exchange 2016, 'i he 'uhinga tatau pē. Ko e ngaahi fakafo'ou ko 'eni na'e fu'u mahu'inga 'aupito ke fakakakato pea lava lelei, koe'uhu 'oku 'ne 'omai ai 'a e faingamālie ke toe malu ange pea toe lelei ange 'a hono malu'i 'o e ngaahi sisitemi ko 'eni 'i he fononga ki he kaha'u'. Na'e fakakakato foki mo e polōseki 'e taha ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi tauhi'anga fakamatala ke toe mā'opo'opo ange pea ke tatau kotoa 'a e ngaahi naunau 'oku vakai ki ai 'a e kau ngāue 'i he taimi 'oku nau ngāue'aki ai 'a e komipiuta'. Na'e hokohoko lelei atu ai pē 'a e ngāue ki hono fokotu'u 'o e Sisitemi Totongi Pa'anga Fakalotofonua, pea 'oku ngāue fakataha ai 'a e ngaahi tafa'aki 'e ni'ihi 'o e Pangikē pea 'oku fakafuofua ke kakato 'a e ngāue ni ki he 2021/2022.

Kuo 'i ai mo e ngaahi ngāue lalahi 'a e tafa'aki 'ni kuo fokotu'utu'u ki he ta'u fakapa'anga 2021/2022, 'a ia 'oku kau ki ai 'a hono fakafo'ou 'o e sisitemi talifaki ki he ma'u'anga fakamatala; ko hono fokotu'u ko ia 'o e sisitemi ke ne tauhi 'a e ngaahi meili 'ilekitulōnika fuoloa; pea mo hono fakafo'ou 'a e ngaahi mīsini komipiuta 'e ni'ihi 'a e kau ngāue'. 'Oku ai foki mo e tokanga lahi 'a e tafa'aki 'ni 'i he ta'u fakapa'anga fo'ou ki he malu fakacompiuta, 'i he tokanga pē 'a e tafa'aki 'ni ki he toe fakautuutu ke toe lahiange 'a e ngaahi palopalema mei he ngaahi ngāue ta'efakalao mo ta'etotonu 'o ngāue'aki 'a e komipiuta'. 'Oku fakaangaanga 'a e tafa'aki 'ni ke fakahoko ha Uike Komipiuta 'a e Pangikē ke fakaloloto 'a e 'ilo 'a e kau ngāue ki he kaveinga 'ni.

Koe'uhu ko e ngaahi fakangatangata 'o e fokoutua fakamāmani lahi 'o e COVID-19, na'e fakakakato pē 'e he tafa'aki 'ni 'a hono fakalakalaka'i e 'ilo mo e poto'i ngāue 'ene kau ngāue 'i he ngaahi ako fakacompiuta pē mei he 'initaneti, ngaahi ako fakataautaha pē, pea pehē foki ki he ngaahi ako lolotonga 'a e ngāue'.

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Va'a Ma'u Fakamatala mo e Tekinolosia

'I he ta'u fakapa'anga 2020/2021, na'e fai ai hono toe vakai'i 'a e tu'unga ngāue 'a e tafa'aki 'ni fekau'aki mo 'ene ngaahi tāketi 'oku fokotu'u 'i he Fokotu'utu'u Fakangāue'. Na'e mahino mei hen i na'e malava hono fakakakato 'a e ngaahi tāketi 'e 14 mei he tāketi fakakātoa 'e 21. Ko e ngaahi tāketi ai 'e 5 'oku tuku ia ke toki fakakakato 'i he ta'u fakapa'anga 2021/2022.

Va'a Tokanga'i 'o e Ngaahi Koloa

Ko e tefito'i fatongia 'a e Va'a Tokanga'i 'o e Ngaahi Koloa 'a e Pangikē ko hono tokangaekina e ngaahi koloa 'a e Pangikē, 'o kau ai 'a hono fale, ngaahi naunau, mo e ngaahi me'angāue ke fakapapau'i 'oku lele lelei 'a e ngaahi fatongia fakangāue 'a e Pangikē Pule'. 'Oku kau foki ai pea mo hono tokangaekina e ngaahi polōseki, polokalama fakalelei'i 'o e fale mo e ngaahi koloa, tokanga'i e ngaahi me'angāue, fakalele'i 'a e ngaahi sisitemi malu'i faka'ilekitulōnika, tokanga'i 'a kinautolu 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi 'ōfisi 'o e Pangikē, pea mo hono fakamāketi'i 'a e loki fakataha'anga 'o e Pangikē'. 'Oku toe kau foki 'a e Va'a Tokanga'i 'o e Ngaahi Koloa ki hono fakahoko 'a e fatongia mahu'inga ko hono fokotu'utu'u 'a e ngaahi palani ngāue ke fakapapau'i 'e kei hokohoko atu pe 'a e fakahoko fatongia 'a e Pangikē 'i ha taimi 'e hoko ai ha ngaahi fakatamaki fakaenatula pe fakangāue pea pehē foki ki ha ngaahi palani fakaakeake hili 'a e ngaahi fakatamaki ko ia'.

Na'e kei hokohoko atu pē 'i he ta'u fakapa'anga 2020/2021, 'a hono fakapapau'i 'e he Tafa'aki Tokanga'i e Ngaahi Koloa 'oku fai 'a hono tokangaekina e ngaahi koloa 'a e Pangikē, fale pea mo e ngaahi me'angāue, ke pukepuke 'i ha tu'unga lelei pea mo fakapapau'i foki ha 'ātakai malu mo hao ma'a e kau ngāue 'o e Pangikē, pehē kia kinautolu 'oku nau ngāue'aki

Siulai 2020

Ko e taha 'eni 'o e ngaahi fakataha lalahi na'e fakahoko mai ki he Loki Fakataha'anga 'a e Pangikē Pule'. Ko e fakataha 'eni 'a e Tonga Digital Government Support 'a ia na'e fakahoko 'e he Va'a Ngāue 'a e Pangikē 'a Māmanu 'a ia 'oku nau 'ōfisi 'i he Tonga ni'.

'a e ngaahi 'ōfisi 'a e Pangikee'. Na'e fakakakato foki mo e ngaahi polōseki fakalelei 'i he lolotonga 'o e ta'u, 'o kau ai 'a e ngaahi ngāue 'ni:

- Kakato 'a e ngāue ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi fakatafe mei he ngaahi loki falemālōlō (hūfanga 'i he fakatapu) 'o e fungavaka 'uluaki ki he fungavaka hono tolu;
- Konga 'uluaki ki hono fakalelei'i 'o e sisitemi fakamokomoko 'ea;
- Fokotu'u fakataimi hā ngaahi misini fakamokomoko 'ea taautaha kia kinautolu 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi 'ōfisi 'a e Pangikē Pule pea mo e kau ngāue 'a e Pangikē ke fakapapau'i 'oku fakafiemālie 'a e 'ātakai ngāue lolotonga 'a e fakahoko 'a e ngāue fakalelei ki he sisitemi fakamokomoko 'ea';
- Fakafo'ou 'a e 'ōfisi 'i he fungavaka 3 hili 'a e mavahe atu mei ai 'a e 'ōfisi 'o e Va'a Kaati Fakafonua 'o Tonga';
- Fakalelei'i 'a e ngaahi tau'anga me'alele 'a e Pangikē;
- Fakafo'ou 'a e ngaahi totongi pea mo e ngaahi aleapau mo kinautolu 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi 'ōfisi 'a e Pangikē;
- Fakalelei'i 'a e ngaahi me'a ngāue 'i he loki fakataha'anga 'a e Pangikē Pule 'i he fungavaka hono 4 ke malava 'o fakahoko ai 'a e ngaahi fakataha ki tu'apule'anga 'i he 'ata mo e lea, lolotonga 'a e taimi fakataputapui fakamāmani lahi ki he fokoutua COVID-19, pea ko e lahi taha 'o e ngaahi fakataha 'oku fakahoko pe 'i he 'ata mo e lea'.
- Fakalelei'i 'a e 'ā malu'i 'i he 'ēlia fakataputapui 'o e Pangikē 'aki hono tānaki atu ki ai 'a e pou ukamea pea fakama'u ki ai mo e uea talatala ke ne malu'i 'a e Pangikē mei ha hū mai ki ai ta'ema'u ha ngofua mei he 'ēlia fai'anga kolonitini 'a e Potungāue Mo'ui 'a ia 'oku tu'u 'i he Hötele Tanoa.

Lolotonga 'o e ta'u, na'e hokohoko ai pē 'a hono sivisivi'i mo vakai'i 'e he Va'a Tokanga'i 'a e Ngaahi Koloa 'a e tu'unga malu 'o e 'eleveitā, mīsini 'uhila talifaki, sisitemi fakatokanga ki ha vela, sisitemi fakamokomoko 'ea, mīsini fakamokomoko 'ea taautaha, pea pehē foki ki he ngaahi sisitemi malu'i faka'ilekitulōnika'. Koe'ahi ko e ngaahi fakataputapui 'i he fefolau'aki fakavaha'apule'anga 'i he fokoutua COVID-19, na'e 'ikai ke fakafolau mai ai 'a e kau ngāue fakatekinikale mei tu'apule'anga 'oku nau aleapau ngāue pea mo e Pangikē ke nau fakahoko 'a e ngaahi sēvesi 'ni. Na'e hokohoko atu pē 'a e vā fengāue'aki vāofi pea mo e ngaahi kautaha fakatekinikale fakalotofonua ki hono fakahoko hā ngaahi tefito'i ngāue 'oku si'isi'i 'a e tu'unga taukei mo pōto'i fakangāue ki ai 'a e

Pangikē ki hano fakatoloi mo solova ha ngaahi palopalema 'oku hoko. 'Oku fakapapau'i foki 'e he ngaahi sēvesi ko 'eni mei he Tafa'aki Tokanga'i e Ngaahi Koloa 'oku 'ikai motuhia e ngaahi sēvesi 'oku nau fakahoko ki he kau ngāue pea mo kinautolu 'oku nau ngāue'aki e ngaahi 'ōfisi, pea ke fakasi'isi'i foki mo e faingamālie ha hoko ha fa'ahinga fakatamaki ke ne uesia ai 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule'. 'Oku kau ai hen'i 'a hono tokanga'i lelei 'a e ngaahi sēvesi 'o e loki fakataha'anga ke taau mo e fiema'u 'a kinautolu 'oku nau ngāue'aki'.

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Va'a Tokanga'i 'a e Ngaahi Koloa

Na'e malava ke fakakakato 'e he Va'a Tokanga'i 'o e Ngaahi Koloa 'a e peseti 'e hivangofulu 'o 'ene ngaahi tāketi ki he ta'u fakapa'anga 2020/2021, pea ko e peseti leva 'e hongofulu 'oku toe na'e toe fai hono fakalelei'i pea tuku ia ke toki fakakakato 'i he ta'u fakapa'anga 2020/2021. 'Oku kau ki ai 'a hono fa'u mo fokotu'utu'u e ngaahi palani tokateu mo fakaakeake 'a e Va'a Tokanga'i 'a e Ngaahi Koloa ki ha ngaahi fakatamaki e ala hoko 'o malava ke uesia ai 'a e fakahoko fatongia 'a e Pangikē, sivisivi'i 'a e tu'unga ngāue 'a e sisitemi fakatokanga ki ha vela, fekumi ki ha sisitemi me'a faitā malu'i faka'ilekitulōnika 'oku toe lelei ange, pea mo fakakakato 'a e konga faka'osi 'a e polōseki fakafo'ou 'a e sisitemi fakamokomoko 'ea'. 'Oku kau foki ki ai mo hono fokotu'u 'o e tānaki'anga fakamatala 'a e tafa'aki ke tauhi ki ai 'a e lekooti 'o e ngaahi ngāue na'e fai ki ha palopalema na'e hoko'.

Tafa'aki Ngāue Fakaloto'api

'I he ta'u fakapa'anga 2020/2021, na'e fakahoko lelei ai pē 'e he Tafa'aki Ngaahi Ngāue Fakaloto'api 'a hono fatongia ki he ngaahi tafa'aki kehe, 'o kau ai 'a e ngaahi sēvesi fefakatau'aki, ngaahi ngofua ke hū ki he ngaahi feitu'u 'oku fakangatangata, tauhi 'o e ngaahi kī pea mo hono pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi salio te mīsini 'a e Pangikee'. 'Oku tokanga'i foki 'e he tafa'aki ko 'eni mo e tauhi e ngaahi lekooti, ngaahi fakamole 'oku te'eki ke totongi 'o fakatatau ki he'enau ngaahi patiseti fakata'u kuo vahe'i ki ai (commitment budget), ngaahi faille faka'ilekitulōnika pea mo e sisitemi fetu'utaki 'a e Pangikee'.

Ngaahi Palani mo e Taumu'a Ngāue 'a e Tafa'aki Ngāue Fakaloto'api

'I he lolotonga e ta'u, na'e fakahoko ai 'i he Tafa'aki Ngāue Fakaloto'api ha fakalelei ki he ngaahi palani mo e taumu'a ngāue 'a e tafa'aki 'ni. Na'e 'i ai 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'e hongofulu mā nima 'i he ta'u 2020 pea na'e malava kotoa hono fakahoko. Ko e ngaahi taumu'a ngāue ko 'eni 'oku felāve'i ia ki hono toe fakalakalakaange 'a hono fakahoko 'a e ngaahi ngāue 'a e Pangikē Pule'.

Va'a Malu'i

Ko e misiona ia 'o e Va'a Malu'i ke fakapapau'i 'oku fakahoko hono ngaahi fatongia ke hoa mo taau pea ke pukepuke 'a e tu'unga malu 'o e Pangikē mo 'ene ngaahi koloa 'i he taimi hono kotoa pē, pea ke poupou ki he Pangikē ke ne a'usia 'a 'ene ngaahi taumu'a. Ke a'usia 'a e misiona ko 'eni, 'oku fiema'u ai ki he Va'a Malu'i ke nau longomo'ui pea ke nau tokanga 'i he taimi hono kotoa pē.

Tāketi Fokotu'utu'u Fakangāue 'a e Va'a Malu'i

Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 'o e 2020/2021, na'e malava ai ke fakakakato 'e he Va'a Malu'i 'a hono ngaahi fatongia ki hono fakapapau'i 'oku malu mo hao 'a e ngaahi koloa, ngaahi naunau mo e kau ngāue 'a e Pangikē. Na'e kau foki mo e ngaahi ngāue 'a e Va'a Tokangaekina 'o e Pa'anga mo e ngaahi uta pa'anga 'i he tokoni ki ai 'a e va'a ni, ke fakapapau'i 'oku malu mo hao 'a e ngaahi koloa ni. 'I he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga 2020/2021, na'e fakakakato ai 'e he Va'a Malu'i 'a e peseti 'e 87 'o 'ene ngaahi tāketi fokotu'utu'u fakangāue. Ko e ola ia 'o hono tauhi pau 'a e vīsone mo e misiona 'o e va'a 'ni.

Ola 'o e Ngāue Fakapa'anga

'Oku fakafatongia'aki 'a e Va'a 'Akauni 'a hono tokanga'i 'o e ngaahi fakamatala fakapa'anga 'a e Pangikē Pule, teuteu'i 'o e patiseti 'a e Pangikē, pea mo e ngaahi fatongia kehe pē 'o kau ki ai 'a hono lekooti 'a e vāhenga mālōlō 'a e kau ngāue, ko e pa'anga malu'i mo'ui 'a e kau ngāue, ko e tokanga'i 'o e vahe, pea mo hono fakahoko 'a e totongi 'o e ngaahi sēvesi mo e koloa 'oku ma'u mai 'e he Pangikee'.

Na'e fe'unga 'a e pa'anga hū mai fakalūkufua 'a e Pangikē 'i he ta'u 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2021, mo e \$7.95 miliona 'o fakafehoanaki ki he \$12.84 miliona 'o e ta'u kuo 'osi. Ko e holo peseti 'e 61 ko 'eni 'o fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi na'e makatu'unga ia mei he holo 'a e totongi tupu mei he ngaahi fakahū pa'anga 'i muli. Ko e uesia 'eni 'e he fokoutua fakamāmani lahi ko e COVID-19 'a e ngaahi totongi tupu 'oku tuku mai 'e he ngaahi pangikē 'oku fai ai 'a e ngaahi fakahū pa'anga 'i muli.

'I he tafa'aki 'e taha, ne 'i ai e kaunga lelei 'o e fokoutua fakamāmani lahi ko 'eni ko e COVID-19 'i he pa'anga hū mai ne ma'u mei he fefakatau'aki 'o e pa'anga muli 'a ia ne tupu 'aki 'a e peseti 'e 30 ko e tupu 'eni mei he lahi 'o e ngaahi pa'anga tokoni ki he Pule'anga. Ko e pa'anga tokoni 'eni ki he patiseti, fokoutua fakamāmani lahi 'o e COVID-19 pea mo e tokoni ki he langa fakalakalaka 'o e fonua.

Ko e kātoa e ngaahi fakamole ki he ta'u, na'e 'i he \$7.75 miliona 'o fakafehoanaki ki he \$8.56 miliona 'o e ta'u kuo 'osi'. Ko e holo peseti 'e 10 ko 'eni na'e makatu'unga 'i he tāpuni 'a e kau'āfonua 'o tolo i ai 'a e ngaahi fakataha fakatu'apule'anga pea mo e tolo i e folau mai 'a e kau ngāue ki hono sēvesi fakata'u 'o e ngaahi me'a ngāue lalahi 'a e Pangikee'.

Ko e fakamatala ki he ngaahi koloa fakalūkufua 'a e Pangikē 'o a'u ki he 'aho 30 'o Sune 2021 na'e fe'unga mo e \$775 miliona. Ko e tupu peseti 'e 22 ko 'eni ne makatu'unga 'i he hiki hake 'a e ngaahi pa'anga ngāue mo e fakahū pa'anga taimi nounou koe'uhī ko e ngaahi pa'anga tokoni ki he Pule'anga fekau'aki mo e patiseti, fokoutua fakamāmani lahi 'o e COVID-19 pea mo e tokoni ki he langa fakalakalaka 'o e fonua'. 'Oku 'ilonga 'a e tupu ko 'eni 'i he tafa'aki 'o e ngaahi mo'ua 'i he hikihiki 'a e ngaahi tipōsiti totongi vave fakalotofonua, pa'anga talifaki 'oku fiema'u mei he ngaahi pangikē fakakomēsiale, pea mo e pa'anga kuo tuku atu ke ngāue'aki'.

Ko e tupu 'i he ta'u 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2021 na'e fe'unga mo e \$0.20 miliona 'o fakahoa ki he \$4.27 miliona 'i he ta'u kuo 'osi'. Fakatatau ki he kupu 8(1) 'o e Lao Fakatonutonu 2014 ki he Pangikē Pule, ko e peseti 'e 30 'o e tupu 'i he ta'u 'e fakahū ia ki he Pa'anga Talifaki Fakalūkufua 'a e Pangikē Pule pea ko e peseti leva 'e 70 'e totongi atu ia ki he Pule'anga, 'a ia ko e T\$0.14 miliona 'e fakahū ia ki he 'akauni 'a e Pule'anga 'o Tonga'.

Tāketi Fokotu'utu'u Ngāue 'a e Va'a 'Akauni

Na'e fokotu'u 'e he va'a 'akauni ha tāketi fokotu'utu'u fakangāue 'e 68 ki he ta'u fakapa'anga 2020/21. Na'e toe fai 'a hono vakai'i 'a e palani fokotu'utu'u fakangāue ko 'eni 'i 'Epeleli 2021 'o hā mai ne a'usia 'e he Va'a 'Akauni 'a e peseti 'e 97 'o 'enau ngaahi tāketi fokotu'utu'u ngāue ko 'eni'. Ko e ngaahi tāketi ko 'eni 'oku felāve'i ia mo e taumu'a ngāue mahu'inga hono fā ke liliu 'a e ngaahi founa ngāue 'a e Pangikē ke fakaonopooni.

Fakamatala Pa'anga

Ki he ta'u ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021

Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

Lipooti ‘a e Kau Talēkita

Fakatatau ki he tu‘utu‘uni ‘a e Poate ‘o e Kau Talēkita ‘o e Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga (“Pangikē”), ‘oku tuku atu fakataha ‘a e Fakamatala ki he Koloa mo e Mo‘ua ‘a e Pangikē he ‘aho 30 Sune 2020, pea mo e Fakamatala ki he Tupu Fakalūkufua, Fakamatala ki he Vahevahe ‘o e Tupu, Fakamatala ki he Fe‘unu‘aki ‘i he Pa‘anga Tefito, pea mo e Fakamatala ki he Fehū‘aki ‘a e Pa‘anga ki he ta‘u ‘o ngata ‘i he ‘aho ko ia pea ko e ngaahi lipooti ko ia ‘oku anga pehe ‘ni:

1. Ko e Kau Talekita

Ko kinautolu ‘eni ‘a e kau Talēkita ‘a e Pangikē ‘i he lolotonga ‘a e ta‘u fakapa‘anga ‘o a‘u ki he taimi na‘e fa‘u ai ‘a e lipooti ‘ni:

- Steve Edwards – Sea ‘o e Poate (ngata ‘i Fepueli 2021)
- Richard Prema – Sea Le‘ole‘o ‘o e Poate (kamata ‘i Fepueli 2021)
- Dr Sione Ngongo Kioa – Kōvana
- Sinaitakala Tu‘itahi
- Balwyn Fa‘otusia
- Joyce Mafi

2. Ngaahi Taumu‘a Tefito ‘a e Pangikē

Ko e ngaahi taumu‘a tefito ‘o e Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga ‘i he‘ene hā ‘i he Kupu 4 ‘o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga 2014, ‘a ia ko hono:

1. *pukepuke ke ma‘uma‘uluta ‘a e tu‘unga fakapa‘anga fakalotofonua mo fakatu‘apule‘anga;*
2. *‘ikai fakangatangata ki hono ngaahi taumu‘a ngāue tefito, ‘e fakahoko ‘e he Pangikē:*
 - a. *pukepuke ‘a e ma‘uma‘uluta fakapa‘anga*
 - e. *Langa hake ha fa‘unga fakapa‘anga ‘oku malu mo lelei.*
3. *Fakatatau ki he kupu si‘i (1) mo e (2), kuopau ke fakahoko ‘e he Pangikē Pule ‘ene ngaahi ngāue ‘i ha founiga ‘oku ‘ne tokoni‘i ‘a e malu ‘o e tu‘unga faka‘ekonōmika fakalūkufua mo e tupu faka‘ekonōmika’.*

Ko e ngaahi fatongia tefito ‘o e Pangikē ko e;

- a. *tuku atu ‘o e pa‘anga;*
- e. *fokotu‘utu‘u mo fakahoko ‘a e taumu‘a fakapa‘anga;*
- f. *fokotu‘utu‘u ha fa‘unga ngāue ki he fakafuofua ‘o e totongi mei tu‘a ‘a e Pa‘anga Tonga ‘i he fengāue‘aki vāofī mo e Minisitā Pa‘anga;*
- h. *vakai‘i mo fakamahu‘inga‘i ‘a e totongi fakafetongi pa‘anga, mo muimui ki he tu‘utu‘uni ngāue ki he fakafetongi pa‘anga muli;*
- i. *vakai‘i mo fakahoko ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni ngāue ki he ma‘uma‘uluta fakapa‘anga, pea mo hono siofi ‘a e ngaahi fakalelei ki he ma‘uma‘uluta fakalūkufua;*
- k. *fakafuofua ‘a e lahi ‘o e pa‘anga ke tuku atu, faka‘atā mo e fetongi pa‘anga fakavaha‘apule‘anga ‘oka fiema‘u;*
- l. *tauhi mo pule‘i ‘a e ngaahi pa‘anga talifaki ‘i tu‘apule‘anga ‘a e Pule‘anga;*
- m. *fale‘i ‘a e Minisitā, ‘i he ngaahi me‘a fakapangikē mo fakapa‘anga;*
- n. *hoko ko e tefito‘i pangikē, fakafofonga fakapa‘anga mo e fakahū‘anga pa‘anga ‘a e Pule‘anga;*

Lipooti 'a e Kau Talēkita

- ng. fakahoko 'a e ngāue fakapangikē, 'i Tonga pe ha feitu'u kehe fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao;
- o. pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga, 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko e pangikē;
 - p. tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e ngāue totongi pa'anga;
 - s. tānaki mo fa'u 'a e ngaahi lipooti;
 - t. fengāue'aki mo kau atu 'i he ngaahi fakataha'anga fakavaha'apule'anga 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga pea mo fengāue'aki mo e ngaahi kautaha fakapule'anga fakalotofonua mo muli foki 'oku kaunga ki he'ene ngaahi taumu'a ngāue mo e fatongia;
 - u. pule'i mo tokanga'i e māketi ki he ngaahi pa'anga tefito;
 - v. ke pule'i mo faka'ai'ai 'a e fakafaingamālie 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga mo e ngaahi ngāue felāve'i; mo e aa. fakahoko 'a e ngaahi fatongia makehe pe ko ha ngaahi ngāue 'oku kaunga mo hono fakahoko hono fatongia 'i he malumalu 'o e Lao pe ko ha Lao kehe.

3. COVID-19

Ko e fokoutua fakamāmani lahi ko 'eni ko e COVID-19 pea mo e ngaahi founa ne fakahoko ke ta'ota'ofi'aki, 'oku 'ne liliu lahi 'a e anga 'a e tu'u 'a e tu'unga faka'ekonōmika fakamāmanilahi ki he kaha'u, 'o ne uesia ai 'a e ngaahi tu'unga faka'ekonōmika lahi pea tu'u veiveiu ai 'a e māketi fakapa'anga'.

Na'e siofi fakalelei 'e he Pangikē 'a e ngaahi uesia 'o e fokoutua fakamāmanilahi ko 'eni ko e COVID-19 'i hono fa'u 'o e fakamatala pa'anga ne 'osi ki he 'aho 30 'o Sune 2021. 'Oku te'eki ai ke hā mai ha uesia lahi ki he tu'unga faka'ekonōmika 'a Tonga, ka 'oku fakahā mai 'i he fakahoko fatongia 'a e Pangikē 'a e fepaki pea mo e ngaahi taimi faingata'a ko 'eni'. 'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikē 'a e uesia 'o e fokoutua fakamāmanilahi 'o e COVID-19 'i he ngaahi pa'anga talifaki ki ha maumau 'e hoko.

Ko e ngaahi pa'anga fakahū ko ia 'a e Pangikē 'oku hokohoko atu pē 'a hono siofi ka 'i he taimi faingata'a ko 'eni 'o e fokoutua fakamāmanilahi 'o e COVID-19 ko hono ngaahi uesia 'e toe malava ke lahi ange pea 'i ha taimi lōloa pea 'e malava ke ne uesia 'e ia 'a e pa'anga hū mai 'a e Pangikee'. Makatu'unga 'i he 'ikai ke pau 'a e ngaahi uesia malava ke hoko mei he COVID-19 ko e fakafuofua ki he tu'unga faka'ekonōmika mo e sosaieti 'oku faingata'a ke ma'u 'i he tu'unga ko 'eni'.

4. Ko e Ola 'o e Ngāue 'a e Pangikē 'i he Fefakatau'aki

Ko e tupu 'i he ngāue 'a e Pangikē ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2021 na'e fe'unga mo e \$200,050 (2020: \$4,273,964).

5. Pa'anga Talifaki Fakalūkufua

Fakatatau ki he Kupu 8(1)(e) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, ko e \$60,015 (2020: \$1,282,189) 'a ia ko e peseti 'e 30 'o e tupu 'i he ta'u lolotonga, 'e fakahū ia ki he 'Akauni Pa'anga Talifaki Fakalūkufua 'i he 'osi 'a e ta'u'.

6. Pa'anga Kuo Totongi Atu Ki He Pule'anga

Fakatatau ki he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, ko e \$140,035 (2020: \$2,991,775) 'e totongi ia ki he Pule'anga 'o Tonga'.

7. Ngaahi Mo'ua 'oku te'eki ke pau pē 'e lava 'o totongi mai

Na'e fakahoko 'e he kau Talēkita ha ngaahi ngāue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē ke

Lipooti 'a e Kau Talēkita

fakapapau'i 'a e ngaahi mo'ua kotoa 'oku te'eki ke pau pe 'e lava ke totongi mai ke to'o mei he pa'anga talifaki pea ke tuku mavahe ha pa'anga fe'unga ke talifaki ki he ngaahi mo'ua ko 'eni'.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talēkita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti 'ni, 'oku 'ikai ha toe 'uhinga lahi ke fehu'ia ai 'a e lahi fe'unga 'o e mo'ua kuo to'o mei he pa'anga talifaki pea mo e lahi 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua ko 'eni'.

8. Pa'anga Talifaki ki ha Mo'ua

Na'e 'ikai ke 'i ai ha fe'unu'aki 'i he pa'anga talifaki ko 'eni 'i he lolotonga 'a e ta'u, tukukehe pē 'a e ngaahi me'a angamaheni hangē ko e ngaahi monū'ia 'a e kau ngāue'.

9. Ngaahi Koloa

Na'e fakahoko 'e he kau Talēkita ha ngaahi ngāue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē ke fakapapau'i ko e ngaahi koloa kotoa 'a e Pangikē 'oku hā 'i he fakamatala, 'oku lekooti ia 'i he mahu'inga tatau pe 'ikai toe mā'olungaange 'i he mahu'inga totonu 'a ia 'oku ngāue'aki angamaheni 'e he pisinisi'.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talēkita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti 'ni, 'oku 'ikai ha ngaahi founa te ne uesia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'o e ngaahi koloa 'ni.

10. Monū'ia 'a e Kau Talēkita

'Oku te'eki ke 'i ai ha Talēkita te ne ma'u pe 'e 'i ai ha'ane totonu ke ne ma'u ha monū'ia 'i ha 'uhinga fakaaleapau kuo fokotu'u 'e he Pangikē mo e Talēkita ko ia pē mo ha Kautaha 'a ia 'oku mēmipa ai 'a e Talēkita, pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku 'i ai ha'ane kaunga fakapa'anga ki ai.

11. Founa Fakatauhitohi

'Oku tui 'a e kau Talēkita ko e founa 'a hono teuteu'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku taau pea 'e malava pē 'e he Pangikē ke hokohoko atu 'ene ngāue 'i he māhina 'e 12 mei he 'aho 'o e Fakamatala Pa'anga 'ni. 'Oku tui 'a e kau Talēkita ko e fakakalakalasi mo e ngaahi mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua 'a ia 'oku hā 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga 'ni 'oku totonu mo taau.

12. Ngaahi Founa Kehe

'I he 'aho 'o e lipooti 'ni, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talēkita ki ha ngaahi founa kehe ke makatu'unga ai hano fehu'ia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'oku ngāue'aki 'i he Fakamatala Pa'anga 'ni.

13. Ngaahi Me'a 'Ikai Angamaheni

'Oku tui 'a e kau Talēkita 'oku totonu mo taau hono lekooti 'a e ola 'o e ngaahi ngāue 'a e Pangikē ki he ta'u fakapa'anga ko 'eni pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi me'a pe founa 'ikai angamaheni ke ne uesia 'a e ngaahi fakamatala pa'anga 'ni.

Ma'a e Poate 'a e kau Talēkita 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talēkita 'i he 'aho 29 'o Sepitema, 2021.

Mr. Richard Prema
Acting Chairman

Mr. Sione Ngongo Kioa
Governor

Fakamatala 'a e Kau Talēkita

'I he tui 'a e kau Talēkita:

- a. ko e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakahā 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e tu'unga ngāue 'a e Pangikē 'i he 'aho 30 'o Sune 2021;
- e. ko e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalūkufua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakahā totonu mo mo'oni 'a e ola 'o e ngāue 'a e Pangikē ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2021;
- f. ko e Fakamatala Fakata'u ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u ne fokotu'utu'u ia ke ne fakahā 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'o e vahevahe 'o e tupu 'a e Pangikē 'i he 'aho 30 'o Sune 2021;
- h. ko e Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unuaki 'i he Pa'anga Talifaki ne fokotu'utu'u ia ke ne fakahā 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e ngaahi fe'unuaki 'i he pa'anga talifaki 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2021; mo e
- i. Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga, ne fokotu'utu'u ia ke ne fakahā 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e fehū'aki 'a e pa'anga 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2021;

Ma'a e Poate 'a e kau Talēkita 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talēkita 'i he 'aho 29 'o Sepitema, 2021.

Mr. Richard Prema
Acting Chairman

Mr. Sione Ngongo Kioa
Governor

Lipooti Tau'atāina 'a e 'Ātita

Ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

Lipooti ki hono 'Ātita'i e Fakamatala Pa'anga

Fakakaukau faka'ātita ki he Fakamatala Pa'anga

Kuo lava hono sivi faka'ātita 'o e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'a ia 'oku kau ai 'a e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua lolotonga 'a e ta'u, 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021, pea mo e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalūkufua, Fakamatala ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u, Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Talifaki, Fakamatala Fakata'u ki he Fehū'aki 'o e Pa'anga, Fakamā'opo'opo 'o e ngaahi founga fakatauhitohi pea mo e ngaahi fakamatala kehe pē fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga'.

'I he'emaup fakakaukau, 'oku mau pehē, ko e ngaahi fakamatala pa'anga, 'i he ngaahi me'a kotoa, kuo teuteu'i, 'o fakatatau ki he ngaahi founga teuteu mo e founga fakatauhitohi 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala fika 2, 'i he Ngaahi Fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Fakapa'anga, pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017.

Makatu'unga 'o e Fakakaukau Faka'ātita kuo tuku atu

Na'e fakahoko 'emau ngāue faka'aotita 'o fakatatau ki he Founga 'Aotita Fakavaha'apule'anga'. Ko homau fatongia 'i he malumalu 'o e Founga 'Aotita Fakavaha'apule'anga 'oku toe fakamatala'i ia 'i he konga fakamatala ki he Fatongia 'o e ngāue Faka'aotita ki he 'ātita'i 'o e Fakamatala Pa'anga 'oku hā 'i he lipooti'.

'Oku mau tui ko e ngaahi fakamo'oni faka'aotita kuo mau ma'u, kuo fe'unga pea mo taau ia ke 'omi ha makatu'unga lelei ki he'emaup fakamā'opo'opo faka'aotita'.

Ngaahi me'a 'oku fakamamafa'i

Ke 'oua na'a fakata'e'aonga'i 'emau fakamatala, 'oku mau fakahā 'oku mau tokangaekina e ngaahi me'a 'oku hā 'i he Fakamatala Fika 2 (a) mo e (e) 'o e ngaahi fakamatala ki he fakamatala pa'anga fekau'aki mo e founga fakatauhitohi ki hono lipooti 'o e tupu mo e mole mei hono toe fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki'.

Fatongia Tau'atāina 'o e 'Aotita

'Oku tau'atāina 'emau ngāue ki he Pangikē 'o fakatatau ki he ngaahi fiema'u faka'ēfika 'a e Founga 'Ēfika fakavaha'apule'anga ki he Ngāue Fakatauhitohi 'oku felāve'i mo 'emau ngāue faka'aotita ki he fakamatala pa'anga 'i Tonga, pea kuo mau fakakakato homau fatongia faka'ēfika makehe 'o fakatatau ki he Founga 'Ēfika Fakavaha'apule'anga'.

Ngaahi Fakamatala Makehe

Ko e ngaahi fakamatala makehe ko e fatongia ia 'o e Kau Talēkita mo e Kau Pule'. Ko e ngaahi fakamatala ko 'eni 'oku kātoi ai 'a e ngaahi fakamatala 'oku kau 'i he Lipooti Fakata'u 'a e Pangikē ki he tau 'o ngata 'i he 30 Sune 2021 (ka 'oku 'ikai kau ai e fakamatala fakapa'anga pea mo 'emau lipooti faka'aotita').

Ko 'emau fakakaukau ki he fakamatala pa'anga 'oku 'ikai kau ai e ngaahi fakamatala makehe pea 'oku ikai ke mau fakahā ai ha fa'ahinga fakamā'opo'opo fakapapau ki ai.

'I he fekau'aki mo 'emau ngāue faka'aotita ki he fakamatala fakapa'anga, ko homau fatongia ke lau e ngaahi fakamatala makehe 'a ia 'oku faka'ilonga'i 'i 'olunga, pea 'i he' emau fakahoko ia, 'oku siofi ai pe ko e ngaahi fakamatala makehe 'oku ai ha faikehekehe lahi mo e fakamatala pa'anga, pe ko 'emau 'ilo ne ma'u lolotonga 'a e ngāue faka'aotita, pe 'oku hā mei ai ha fehalaaki lahi 'aupito.

Kapau, 'oku fiema'u ke mau fakahā pe 'oku 'i ai ha lipooti ha fika hala 'i he ngaahi fakamatala makehe fakatatau ki he ngāue na'a mau fakahoko 'i he ngaahi ma'u'anga fakamatala mo e fika ne mau ma'u 'o a'u mai ki he 'aho 'o e lipooti 'ni, 'oku 'ikai 'i ai ha me'a ke lipooti fekau'aki mo eni.

Fatongia 'o e Kau Talēkita mo e Kau Pule ki he Fakamatala Fakapa'anga

Ko hono teuteu'i pea mo hono fakahā ta'efilifilimanako 'o e Fakamatala Pa'anga ko e fatongia ia 'o e Kau Talēkita mo e Kau Pule, 'o fakatatau ki he ngaahi founa tauhitohi 'oku ha 'i he Fakamatala hono 2 'o e Ngaahi fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 1988, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017. Ko e fatongia ko 'eni 'oku kau ai hono: fokotu'utu'u, fakahoko mo tauhi e ngaahi founa ngāue 'oku fe'unga, teuteu'i mo hono fakahā ta'efilifilimanako 'o ha ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku 'atā mei he fakahā hala 'o ha fika 'o tupu mei he kākā pe ko e fehalaaki. 'I he'ene pehē, kuo pau ai ke filifili mo ngāue'aki e ngaahi founa tauhitohi fe'unga mo taau; pea mo fai e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi 'oku makatu'unga lelei, tu'unga 'i he ngaahi me'a na'e hoko'.

'I hono teuteu'i 'a e fakamatala fakapa'anga, ko e fatongia ia 'o e kau Talēkita mo e kau Pule ke siofi 'a e malava ke hoko atu 'a e faifatongia 'a e Pangikē, fakahā 'a e ngaahi me'a 'oku felāve'i mo e malava ke hoko atu 'ene faifatongia, pea ngāue'aki 'a e ngaahi tefito'i fakakaukau fakatauhitohi tukukehe kapau 'e fakataumu'a 'e he kau Talēkita pe ko e Kau Pule ke fakangata e faifatongia 'a e Pangikē, pe ko e 'ikai ke toe 'i ai ha toe founa 'e taha ka ko ia pē.

'Oku toe fatongia'aki pē 'e he kau Talēkita mo e Kau Pule 'a hono siofi 'a e founa lipooti fakapa'anga 'a e Pangikee'.

Fatongia 'o e 'Aotita ki he 'aotita'i 'o e Fakamatala Fakapa'anga

Ko 'emau taumu'a, ke ma'u 'a e ngaahi fakamatala fakapapau fekau'aki mo e fakamatala fakapa'anga fakakātoa, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakahā hala 'o ha fika tupu mei he kākā pe fehalaaki, pea ke tuku atu ha lipooti faka'aotita te ne fakahā ai 'emau fakakaukau'. Ko e fakamatala fakapapau mā'olunga ko 'eni 'oku 'ikai ke ne tukupā ko e ngāue faka'aotita na'e fakahoko fakatatau ki he Founa Faka'aotita Fakavaha'apule'anga kuo pau ke ne 'ilo'i ha fakahā hala 'o ha fika. 'Oku hoko foki ha fakahā hala 'o ha fika mei he kākā pe ko ha fehalaaki pea 'oku fakaofiof 'e lahi kapau ko e fakakātoa 'o e fehalaaki te ne uesia e ngaahi tu'utu'uni faka'ekonōmika 'a e tokotaha ngāue'aki 'a e fakamatala pa'anga'.

'Oku mau fakahoko 'emau fakamaau faka'aotita mo kei pukepuke 'a e fakahoko fakapalofesinale 'o e fakahoko fatongia, 'i he lolotonga e ngāue faka'aotita. 'Oku mau toe:

- *Faka'ilonga'i mo siofi 'a e ngaahi palopalema 'o ha lipooti hala ha fika 'i he fakamatala pa'anga, pe ko e tupu mei he kākā pe fehalaaki, fokotu'utu'u mo fakahoko e founa ngāue faka'aotita te ne solova ai e ngaahi palopalema ko ia, pea ma'u ha ngaahi fakamo'oni faka'aotita 'oku fe'unga pea taau ke ne 'omai ha makatu'unga 'o 'emau fakakaukau'. Ko e palopalema 'o e 'ikai 'ilo'i ha fakahā fika hala tupu mei he kākā 'oku mā'olungaange ia 'i he fakahā fika hala tupu mei he fehalaaki, he ko e kākā 'e kaunga ai mo e kaunga tokolahī ki ai, fakamafai'i loi, taumu'a ke tamate'i, lipooti hala pe ko e 'ikai ke fakahoko e ngaahi founa ngāue taau mo lelei.*

- Feinga ke mahino'i 'a e founiga ngāue taau mo totonu felāve'i mo e ngāue faka'aotita, ke fakahoko 'aki 'a hono fokotu'utu'u 'a e ngaahi founiga ngāue faka'aotita 'oku taau mo e ngaahi me'a 'oku hoko, kae 'ikai ko e taumu'a ke tuku atu pē 'a e fakakaukau ki he ngāue lelei'aki 'a e founiga ngāue taau mo lelei 'a e Pangikee'.
- Sivi'i 'a e taau 'a e ngaahi founiga ngāue fakatauhitohi na'e ngāue'aki pea mo hono mahu'inga mālie 'o e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi mo e ngaahi tu'utu'uni ngāue 'oku fakahoko 'e he kau Talēkita mo e kau Pule'.
- Fakamā'opo'opo 'a e taau 'o e ngaahi founiga ngāue fakatauhitohi 'a e kau Talēkita mo e kau Pule ki he hoko atu e faifatongia e Pangikē, 'o fakatatau ki he ngaahi fakamo'oni faka'aotita ne ma'u, pe na'e hulu ke ne levei ai e fakakaukau ki he malava 'e he Pangikē ke ne hoko atu 'ene faifatongia'. Kapau te mau fakamā'opo'opo 'oku 'i ai, kuo pau ke mau tuku atu ia 'i he'ema lipooti 'aotita mo e ngaahi konga 'o e fakamatala pa'anga na'e uesia'. Ko 'emau fakamā'opo'opo, 'oku tefito ia 'i he fakamo'oni faka'aotita ne mau ma'u ki he 'aho 'o 'emau lipooti'. Kaekehe, 'e malava ke hoko ha ngaahi me'a pe tukunga 'i he kaha'u ke ne fakangata ai e faifatongia 'a e Pangikee'.
- Sivi'i 'a e founiga lipooti, fa'unga mo e kakano 'o e fakamatala fakapa'anga, 'o kau ai 'a e ngaahi fakamatala pe ko e fakamatala fakapa'anga 'oku 'ne fakamatala'i lelei e ngaahi ngāue fakapa'anga ne hoko ke ne 'omai ha founiga lipooti tonu.

'Oku mau fengāue'aki lelei mo e kau Talēkita mo e kau Pule fekau'aki mo e ngaahi founiga mo e taimi 'e fakahoko ai e ngāue faka'aotita pea mo e ngaahi mo'oni faka'aotita ne ma'u lolotonga e ngāue ne fakahoko, 'o kau ai ha ngaahi fetōkehekehe'aki 'i he founiga ngāue taau mo totonu.

Ngāue'aki 'o e Lipooti 'ni

Ko e lipooti ko 'eni 'oku fakahoko atu ia ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangikē, 'o 'ikai ko ha toe taha kehe. Na'e fakahoko 'emau sivi faka'aotita, koe'ahi ke mau lava o fakahā ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangikē, 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke mau fakahā 'i he'ema lipooti faka'aotita, 'o 'ikai ha toe taumu'a kehe. 'I he lelei taha kuo fakangofua kimautolu 'e he Lao, 'oku 'ikai ke mau tali pe te mau toe fakahoko fatongia faka'aotita ki ha toe taha kehe mei he Pangikē pea mo 'ene kau ma'u 'inasi, fekau'aki mo 'emau ngāue faka'aotita ki he lipooti ko 'eni mo e fakamā'opo'opo kuo mau fai'.

A handwritten signature in cursive ink that reads "PricewaterhouseCoopers".

PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants

30 'o Sepitema 2021
Suva, Fisi

Fakamatala Pa'anga ma'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga
KI HE TA'U NE NGATA KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua

'I he 'aho 30 Sune 2021	Fakamatala	2021 (\$)	2020 (\$)
NGAAHI KOLOA			
Ngaahi Pa'anga Talifaki 'i Tu'apule'anga			
Pa'anga Ngäue mo e Fakahū Pa'anga Taimi Nounou	8	686,665,621	515,769,539
Totongi tupu te'eki ke ma'u		4,493,599	9,248,464
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga	9		
- Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli		11,036,073	10,868,542
- Ngaahi Totonu Toho Makehe		17,512,174	17,150,506
Ngaahi Koloa Fakalotofonua			
Pa'anga Ngäue	18	219,493	31,327
Totongi tupu te'eki ke ma'u		55,009	-
Ngaahi Koloa Kehe	10	11,142,910	12,623,557
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukuhau Pa'anga	9	33,624,675	32,651,853
'Api Ngäue, Ngaahi Misiini mo e Ngaahi Me'angäue	11	10,620,901	9,985,118
Ngaahi Koloa Fakalükufua		775,370,455	608,328,906
NGAAHI MO'UA			
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli			
Totongi tupu te'eki ke totongi		380	1,873
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	12(a)	48,992,080	73,301,723
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Ngaahi Totonu Toho Makehe	9	21,132,939	20,812,134
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua			
Totongi ki he Pule'anga	13	140,035	2,991,775
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	12(e)	449,720,078	290,338,235
Totongi tupu te'eki ke totongi		15,307	30,814
Ngaahi Mo'ua Kehe	16	3,606,944	3,438,889
Pa'anga kuo tuku atu	14	115,893,273	92,713,587
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he ngaahi Pangikē	15	67,883,000	56,010,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukuhau Pa'anga	9	33,624,675	32,651,853
Pa'anga Talifaki ki he Monū'ia 'a e Kau Ngäue	17	122,590	174,929
Ngaahi Mo'ua Fakalükufua		741,131,301	572,465,812
TOENGA NGAAHI KOLOA		34,239,154	35,863,094
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA TALIFAKI			
Sino'i Pa'anga kuo fakamafai'i		5,000,000	5,000,000
Sino'i Pa'anga kuo totongi		5,000,000	5,000,000
Pa'anga Talifaki Fakalükufua		16,472,994	16,412,979
Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki		12,766,160	14,450,115
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA TALIFAKI FAKALÜKUFUA		34,239,154	35,863,094

Ko e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua ko 'eni, kuo pau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga'.

Fakamatala Pa'anga ma'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga
KI HE TA'U NE NGATA KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

Fakamatala ki he Tupu Fakalükufua

Ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021	Fakamatala	2021 (\$)	2020 (\$)
Pa'anga Hū Mai			
Totongi Tupu	4	4,915,851	10,602,711
Pa'anga Hū Mai Kehe	5	3,029,240	2,235,778
Fakakātoa Pa'anga Hū Mai mei he Ngaahi Ngāue		7,945,091	12,838,489
Ngaahi Fakamole			
Totongi Tupu	6	82,375	273,921
Pule'i mo e Ngaahi Fakamole Kehe	7	7,658,522	8,269,361
Pa'anga Talifaki ki hano maumau'i 'o e ngaahi koloa		4,144	21,243
Fakamole Fakangāue Fakalükufua		7,745,041	8,564,525
Tupu 'oku malava ke vahevahé		200,050	4,273,964
Tupu/(Mole) na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'o e pa'anga muli ki he Pa'anga Tonga		(1,683,955)	(3,569,456)
Ngaahi Tupu/(Mole) makehe ki he ta'u fakapa'anga		(1,683,955)	(3,569,456)
Fakakātoa 'o e Tupu Fakalükufua		(1,483,905)	704,508

Ko e fakamatala tupu fakalükufua ko 'eni, kuo pau ke lau fakataha ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga'.

Fakamatala Pa'anga ma'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga
KI HE TA'U NE NGATA KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

Fakamatala ki he Vahevahe 'o e Tupu

	Fakamatala	2021 (\$)	2020 (\$)
Ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021			
Tupu ki he Ta'u		200,050	4,273,964
Fakaikiiki 'o e Vahevahe:			
Pa'anga kuo fakahū atu ki he Pa'anga Talifaki Fakatatau ki he Kupu 8(1)(f) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014	2(t)	60,015	1,282,189
Palanisi ke totongi atu ki he Pule'anga 'o Tonga Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014	13	140,035	2,991,775
		200,050	4,273,964

Ko e fakamatala ki he vahevahe 'o e tupu fakata'u ko 'eni, kuo pau ke lau fakataha ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga'.

Fakamatala Pa'anga ma'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga
KI HE TA'U NE NGATA KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

Fakamatala ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Talifaki

Ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021	Sino'i Pa'anga kuo totongi (\$)	Pa'anga Mohe Fakalukufua (\$)	Toe Fakamahu'inga'i Pa'anga Mohe (\$)	Fakakātoa (\$)
Palanisi 30 Sune 2019	5,000,000	15,130,790	24,614,555	44,745,345
Ko e konga ne totongi atu mei he sino'i pa'anga toe fakamahu'inga'i e pa'anga talifaki ki he Pule'anga ke tokoni ki he teuteu ki he COVID-19 'o fakatatau ki he Kupu 33(4) (e) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017	-	-	(5,000,000)	(5,000,000)
Ko e konga ne totongi mei he sino'i pa'anga toe fakamahu'inga'i e pa'anga talifaki ke tokoni ki he patiseti langa fakalakalaka 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga 'o fakatatau ki he Kupu 33(4) (a) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017	-	-	(1,594,984)	(1,594,984)
Tupu na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	(3,569,456)	(3,569,456)
Ko e konga ne to'o atu mei he tupu fakakātoa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Kupu 8(1)(f) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014 pea tali foki 'e he Minisitā Pa'anga	1,282,189	-	-	1,282,189
Palanisi 30 Sune 2020	5,000,000	16,412,979	14,450,115	35,863,094
Tupu na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	(1,683,955)	(1,683,955)
Ko e konga ne to'o atu mei he tupu fakakātoa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Kupu 8(1)(f) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014 pea tali foki 'e he Minisitā Pa'anga	-	60,015	-	60,015
Palanisi 30 Sune 2021	5,000,000	16,472,994	12,766,160	34,239,154

Ko e fakamatala ki he fe'unu'aki 'i he pa'anga talifaki ko 'eni, kuo pau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga'.

Fakamatala Pa'anga ma'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga
KI HE TA'U NE NGATA KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

Fakamatala ki he Fehū'aki 'o e Pa'anga

Ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021	Fakamatala	2021 (\$)	2020 (\$)
FEHŪ'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAAHI NGĀUE ANGAMAHENI 'A E PANGIKĒ			
Pa'anga Hū Mai mei he Totongi Tupu		9,615,708	12,988,116
Pa'anga Hū Mai mei he Ngāue'aki 'o e 'Ōfisi		603,574	514,671
Pa'anga Hū Mai mei he fakatau atu 'o e Pa'anga Maka Fakamanatu		64,058	37,284
Pa'anga Hū Mai Kehe		2,409,225	1,624,005
Pa'anga Hū Atu ki he ngāue fakapa'anga		(1,318,123)	(1,591,788)
Pa'anga Hū Atu ki he totongi tupu		(99,374)	(278,364)
Pa'anga Hū Atu ki hono totongi 'o e ngaahi kautaha 'oku tau mo'ua ki ai mo e kau ngāue		(3,853,519)	(5,375,288)
Hulu/(Fe'amokaki) 'i he Fehū'aki 'o e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngāue Angamaheni 'a e Pangikē		7,421,549	7,918,636
FEHŪ'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGĀUE FAKAHŪ PA'ANGA			
Fakatau mai 'o e ngaahi koloa tu'uma'u		(1,228,271)	(1,010,847)
Tupu/(Holo) 'i he 'Akauni Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga		(529,199)	(63,042)
Tupu/(Holo) 'i he nō 'a e kau ngāue		(115,341)	(1,208,741)
Hulu/(Fe'amokaki) 'i he Ngāue Fakahū Pa'anga		(1,872,811)	(2,282,630)
FEHŪ'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGĀUE FAKAPA'ANGA			
Tupu he Pa'anga kuo fakahū atu		23,179,686	2,039,238
Tupu/(Holo) 'i he Tipōsiti Taimi Nounou		166,900,331	8,129,183
Tupu/(Holo) 'i he Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u		11,873,000	(724,000)
Tupu/(Holo) 'i he 'Akauni 'a e Pule'anga		(34,819,907)	49,573,657
Tupu/(Holo) 'i he pa'anga 'oku tauhi ke faka'atā atu		(232,199)	(26,189)
Tupu/(Holo) 'i he vahevahe totongi 'a e ngaahi Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga		320,805	-
Pa'anga ngāue mei he toe fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki		-	(1,594,984)
Hulu he Ngāue Fakapa'anga		167,221,716	57,396,905
HULU 'I HE PA'ANGA		172,770,454	63,032,911
PA'ANGA 'I HE KAMATA'ANGA 'O E TA'U FAKAPA'ANGA		515,826,862	456,363,406
TUPU/(HOLO) MEI HE FELIULIUAKI 'I HE MAHU'INGA 'O E PA'ANGA TONGA	2(e)	(1,683,955)	(3,569,455)
PA'ANGA 'I HE 'OSI 'O E TA'U FAKAPA'ANGA	18	686,913,361	515,826,862

Ko e fakamatala ki he fehū'aki 'o e pa'anga ko 'eni, kuo pau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga'.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

1. FAKAMATALA KI HE TAUMU'A TEFITO 'O E PANGIKĒ PULE

Ko e ngaahi taumu'a tefito 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene hā 'i he Kupu 4 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, 'a ia ko hono:

1. *pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga;*
2. *'ikai fakangatangata ki hono ngaahi taumu'a ngāue tefito, 'e fakahoko 'e he Pangikē:*
 - a. *pukepuke 'a e ma'uma'uluta fakapa'anga*
 - e. *Langa hake ha fa'unga fakapa'anga 'oku malu mo lelei.*
3. *Fakatatau ki he kupu si'i (1) mo e (2), kuopau ke fakahoko 'e he Pangikē Pule 'ene ngaahi ngāue 'i ha founiga 'oku 'ne tokoni'i 'a e malu 'o e tu'unga faka'ekonōmika fakalūkufua mo e tupu faka'ekonōmika'.*

Ko e ngaahi fatongia tefito 'o e Pangikē ko e;

- a. *tuku atu 'o e pa'anga;*
- e. *fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;*
- f. *fokotu'utu'u ha fa'unga ngāue ki he fakafuofua 'o e totongi mei tu'a 'a e Pa'anga Tonga 'i he fengāue'aki vāofi mo e Minisitā Pa'anga;*
- h. *vakai'i mo fakamahu'inga'i 'a e totongi fakafetongi pa'anga, mo muimui ki he tu'utu'uni ngāue ki he fakafetongi pa'anga muli;*
- i. *vakai'i mo fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue ki he ma'uma'uluta fakapa'anga, pea mo hono siofi 'a e ngaahi fakalelei ki he ma'uma'uluta fakalūkufua;*
- k. *fakafuofua 'a e lahi 'o e pa'anga ke tuku atu, faka'atā mo e fetongi pa'anga fakavaha'apule'anga 'oka fiema'u;*
- l. *tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;*
- m. *fale'i 'a e Minisitā, 'i he ngaahi me'a fakapangikē mo fakapa'anga;*
- n. *hoko ko e tefito'i pangikē, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahū'anga pa'anga 'a e Pule'anga;*
- ng. *fakahoko 'a e ngāue fakapangikē, 'i Tonga pe ha feitu'u kehe fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao;*
- o. *pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga, 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko e pangikē;*
- p. *tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e ngāue totongi pa'anga;*
- s. *tānaki mo fa'u 'a e ngaahi lipooti;*
- t. *fengāue'aki mo kau atu 'i he ngaahi fakataha'anga fakavaha'apule'anga 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga pea mo fengāue'aki mo e ngaahi kautaha fakapule'anga fakalotofonua mo muli foki 'oku kaunga ki he'ene ngaahi taumu'a ngāue mo e fatongia;*
- u. *pule'i mo tokanga'i e māketi ki he ngaahi pa'anga tefito;*
- v. *ke pule'i mo faka'ai'ai 'a e fakafaingamālie 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga mo e ngaahi ngāue felāve'i; mo e*
- aa. *fakahoko 'a e ngaahi fatongia makehe pe ko ha ngaahi ngāue 'oku kaunga mo hono fakahoko hono fatongia 'i he malumalu 'o e Lao pe ko ha Lao kehe.*

Ko e ngaahi fakamatala pa'anga ko eni na'e tali ia 'e he Poate 'a e kau Talēkita ke tuku atu 'i he 'aho 29 'o Sepitema 2021.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

(a) Fa'unga Fakatauhitohi

Kuo teuteu 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017. Ko e ngaahi founga fakatauhitohi 'a e Pangikē, 'oku fakatefito 'i he Founga Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga ("IFRS"), tukukehe 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e he Lao ke ngaohi kehe'i, 'o hangē 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala 2(e), 'a ia 'oku mu'omu'a ange leva 'a e Lao'.

Ko e ngaahi Fakamatala Pa'anga na'e fokotu'utu'u ia 'o fakatatau ki he totongi na'e ma'u'aki mai, 'o 'ikai uesia 'e he ngaahi feliliuaki 'i he ngaahi tu'unga 'o e totongi'. Ko e ngaahi founga fakatauhitohi 'oku ngāue'aki ko e ngaahi founga pē ia na'e ngāue'aki 'i he ngaahi ta'u kimu'a'.

(e) Ngaahi Pa'anga Muli

Ko e ngaahi pa'anga muli 'oku liliu ia ki he pa'anga Tonga, 'i he ngaahi tu'unga fakafetongi pa'anga 'i he faka'osinga 'o e ta'u'. Ko e ngaahi tupu mo e mole, tupu mei he feliliuaki hono fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'oku 'ave ia ki he 'akauni ko e "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" 'o fakatatau ki he Kupu 33 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 1988, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 pea mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017 'o 'ikai ke fakakau eni 'i hono fika'i 'o e tupu mo e mole 'a e Pangikē 'o fakatatau ki he Founga Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga hono 21, "Ko e ola 'o e liliu 'i he fakafetongi pa'anga" (IAS 21). Ko e ola 'o e liliu ko 'eni 'i he Fakamatala ki he Tupu Fakalūkufua ko e holo'aki 'i he tupu 'o e ta'u 'aki 'a e \$1,683,955 (2020: holo'aki 'a e \$3,569,456).

Ko e ngaahi mole mei he feliliuaki 'a e totongi fakafetongi pa'anga 'e mate ia ki ha palanisi 'oku toe 'i he 'akauni "Toe fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki". Kapau 'e 'ikai fe'unga 'a e palanisi ko ia ke ne tāpuni 'a e mole, kuopau ke tu'utu'uni 'e he Kapineti ke 'oange ki he Pangikē 'a e ngaahi koloa (sekulitī) 'oku 'ikai ala fakafetongi mo 'ikai hano totongi tupu ke fakakakato ha nounou.

Ka 'i ai ha palanisi kuletiti 'i he 'akauni "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" 'i he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga takitaha 'a e Pangikē, 'e malava ke ngāue'aki 'e he Pangikē ki he ngaahi fakamole ki hono fakahoko e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga ka kuopau ke tali 'e he Poate pē ke totongi ki he Pule'anga 'o ka fiema'u 'a e Minisitā 'i he'ene tohi ki he Pangikē Pule fakatatau ki he tūkunga e māketi mo e tali 'e he Poate. Fakatatau ki he lau 'a e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017, ko e 'akauni "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" 'e fiema'u ke tauhi 'i he palanisi mā'ulalo taha ko e \$10,000,000 pea koe toenga palanisi 'i he 'akauni 'e 'ave hake ki he ta'u fakapa'anga hoko mai'.

(f) Ko hono fakamaau'i mo hono fakafuofua'i 'o e ngaahi mahu'inga fakapa'anga

Ko hono teuteu'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē 'oku fiema'u 'a e kau Taki mo e ngaahi Pule he ngaahi va'a ke nau fakamaau'i, fakafuofua pea mo fakamahamahalo'i ha ngaahi me'a te ne uesia 'a e fa'unga fakatauhitohi mo e ngaahi mahu'inga 'oku fakahā 'i he ngaahi koloa, ngaahi mo'ua, pa'anga hū mai pea mo e pa'anga hū atu'. Ko e ola totonu 'e lava pē ia 'o faikehekehe mei he ngaahi fakafuofua ko eni'.

Ko e ngaahi fakafuofua mo e ngaahi fakamahamahalo kuo 'osi fakahā atu 'oku sivi'i 'i he taimi kotoa pē. Ko hono siofi 'o e ngaahi fakafuofua fakapa'anga ko eni 'oku fakakulupu ia ki he ta'u na'e fai ai hono sivi'i pea mo e ngaahi ta'u uesia ka hoko mai'.

Ko hono toe fakamahino ange, ko e ngaahi fakamatala ki he tafa'aki kehekehe 'o e fakafuofua, 'ikai fakapapau'i pea mo hono fakamaau'i 'o e fa'unga tauhitohi, 'oku 'i ai 'ene uesia 'i he ngaahi mahu'inga 'oku fakahā 'i he ngaahi fakamatala fakapa'anga 'oku anga pehē ni:

Fakamatala 2 (h) – ngaahi mole 'oku 'amanaki ke hoko

Fakamatala 2 (ng) – pa'anga talifaki ki he monū'ia 'a e kau ngāue

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

Ko e ngaahi uesia 'o e COVID-19 'i he ngaahi mole 'oku 'amanaki ke hoko

Na'e siofi fakalelei 'e he Pangikē 'a e ngaahi uesia 'o e fokoutua fakamāmani lahi ko 'eni ko e COVID-19 'i hono fa'u 'o e fakamatala pa'anga ne 'osi ki he 'aho 30 'o Sune 2021. Ko 'ene uesia 'i he fakamatala pa'anga 'oku kau ai 'a e ngaahi fakafuofua fekau'aki mo e ngaahi pa'anga talifaki ki ha mole 'e hoko. Na'e 'ikai ke 'i ai ha liliu lahi ki he founa na'e lolotonga ngāue'aki mai mei he ta'u kimu'a 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga ki he 'aho 30 'o Sune 2021. Koe'uhu ne 'ikai ke 'i ai ha liliu ki he ngaahi fakamaaka 'o e ngaahi fakatamaki fakapa'anga 'a e ngaahi Pangikē muli 'oku tau fengāue'aki'. 'I he kei hokohoko atu 'a e fokoutua fakamāmani lahi ko e COVID-19, ko e ngaahi mole fakapa'anga malava ke hoko, holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa pea mo e ngaahi palopalema fekau'aki mo e sisitemi fakapa'anga 'i he ngaahi fonua 'i tu'apule'anga te ne malava 'o uesia 'a e Pangikē ke liliu 'a e founa lolotonga hono fika'i 'o e pa'anga talifaki ki ha mole 'e hoko ke ne faka'asi fakalelei mai ai 'a e uesia 'o e fokoutua fakamāmani lahi COVID-19 'i he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee'.

(h) Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Mo'ua

Me'angāue Fakapa'anga

(i) Lekooti 'o e me'afua

Ko e ngaahi nō malu'i 'oku kamata lekooti 'a e malu'i 'i he kamata'anga pē 'o e taimi 'oku fakahoko ai e noo'. Ko e ngaahi koloa moe ngaahi mo'ua makehe leva 'oku toki kamata lekooti pē 'i he taimi 'e kaunga ai e Pangikē ki he aleapau 'a e totongi 'o e me'angāue fakapa'anga'.

Ko e mahu'inga totongi totonu ko e me'afua ia 'oku ngāue'aki ke ne sivi'i 'aki 'a e mahu'inga 'o e ngaahi koloa fakapa'anga pe ngaahi mo'ua fakapa'anga, ko e ngaahi koloa pe mo'ua fakapa'anga 'oku 'ikai ke mahu'inga totonu ka 'oku lekooti 'i he fakamatala tupu mo e mole, ko hono ngaahi totongi 'oku felāve'i hangatonu pē ia mo e totongi hono tuku atu ki tu'a pe ko hono fakatau mai'.

(ii) Fakakalakalasi mo e ngaahi me'afua ngāue'aki

Koloa Fakapa'anga

'I hono fuofua lekooti 'o ha koloa fakapa'anga 'oku fakakalakalasi 'o fakatatau ki hono me'afua 'oku ngāue'aki ke sivi'i 'aki 'o hangē ko e, mahu'inga totonu na'e fakatau mai 'aki, mahu'inga totonu fakataha mo e pa'anga hū mai fakalūkufua 'o e mo'ua 'i he fakahū pa'anga, mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu mo e mole 'o e fakahū pa'anga talifaki, pea mo e mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu mo e mole'.

Ko e koloa fakapa'anga 'oku 'ikai ke toe liliu hono fakakalakalasi mei hono fuofua lekooti tukukehe ka toki liliu 'e he Pangikē 'a e fa'unga ngāue ki hono pule'i 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'a ia 'e liliu kotoa 'a hono fakakalakalasi 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'i he 'uluaki 'aho 'o e māhina 'e fuofua lipooti ai hili mei he liliu 'a e fa'unga ngāue'.

Ko e koloa fakapa'anga 'oku sivi'i 'aki hono holoki e totongi na'e fakatau mai 'aki 'o kapau 'oku ma'u 'a e 'ulungaanga 'oku hā 'i lalo epea 'oku 'ikai ke kau 'i he mahu'inga totonu 'o e fakamatala tupu pe mole:

- 'oku tauhi ia 'i he fa'unga fakangāue 'aki 'a e taumu'a ngāue 'oku malava ke a'usia 'a hono tānaki 'o e fehū'aki 'a e pa'anga mei he pa'anga aleapau pea mo hono fakatau atu 'o e koloa fakapa'anga'.
- 'mo e vaha'a taimi 'i he aleapau 'a ia 'e toe vave ange ai 'a e taimi 'o e fehū'aki 'a e pa'anga 'a ia 'oku tafataha ki he totongi 'o e sino'i pa'anga mo e tupu 'i he toenga palanisi 'o e sino'i pa'anga kamata'.

Ko e mo'ua 'i he fakahū pa'aga 'oku sivi'i 'aki 'a hono mahu'inga totonu fakataha mo e pa'anga hū mai fakalūkufua 'o kapau 'oku 'ne ma'u e natula 'oku hā 'i lalo pea 'ikai 'i he tu'unga ko e mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu mo e mole'.

- 'oku tauhi ia 'i he fa'unga fakangāue 'aki 'a e taumu'a ngāue 'oku malava ke a'usia 'a hono tānaki 'o e fehū'aki 'a e

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

pa'anga mei he pa'anga aleapau pea mo hono fakatau atu 'o e koloa fakapa'anga'.

- *mo e vaha'a taimi 'i he aleapau 'a ia 'e toe vave ange ai 'a e taimi 'o e fehu'aki 'a e pa'anga 'a ia 'oku tafataha ki he totongi 'o e sino'i pa'anga mo e tupu 'i he toenga palanisi 'o e sino'i pa'anga'.*

'I hono fuofua lekooti 'o ha fakahū pa'anga talifaki 'a ia 'oku 'ikai fakataumu'a ki he fefakatau'aki, 'e fakahoko 'e he Pangikē 'a e ngaahi fokotu'utu'pea 'e 'ikai ke toe malava 'o liliu ki ha ngaahi liliu 'e toki hoko 'i he kaha'u ki he mahu'inga totonu 'o e fakahū pa'anga 'i he pa'anga hū mai fakalūkufua'. Ko e ngaahi fokotu'utu'ki he liliu 'oku fakahokohoko mei he 'uluaki fakahū pa'anga 'o toki hokohoko ai.

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai ke sivi'i 'aki 'a e holoki e mahu'inga ne fakatau mai 'aki, pe ko e mahu'inga totonu fakataha mo e pa'anga hū mai fakalūkufua 'a ia 'oku fakamatala'i 'i 'olunga, 'e sivi'i 'aki leva kinautolu 'a e mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu mo e mole'. 'Oku kau kotoa ki ai 'a e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku makatu'unga mei ha koloa fakapa'anga kehe.

'I he fuofua lekooti 'e ikai ke toe liliu 'e he Pangikē 'a e tu'unga 'oku 'i ai ha koloa fakapa'anga kapau 'oku natula ke sivi'i 'aki 'a e holoki e mahu'inga ne fakatau mai 'aki pe koe mahū'inga totonu fakataha mo e pa'anga hū mai fakalūkufua pe ko e mahu'inga totonu fakataha mo e tupu mo e mole, ko e 'uhinga ke ne fakasi'isi'i mo faka'ehi'ehi mei he fehalaaki 'i he founa tauhitohi'.

Koloa Fakapa'anga: Sivi'i Fa'unga Ngāue

'Oku sivi'i 'e he Pangikē 'a e taumu'a 'o e fa'unga ngāue 'oku ngāue'aki ke lekooti 'aki 'a e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku tauhi fakalēvolo, koe'uhu ke ne 'omai ai 'a e founa 'oku fakahoko 'aki 'a e ngāue, pea ko e ngaahi fakamatala ko 'eni 'oku fakahoko ia ki he kau taki ngāue'. Ko e ngaahi fakamatala 'oku ngāue'aki ki hono sivi 'oku kau ki ai 'a e:

- *ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u mo hono taumu'a ki he 'inivesi fakafa'ahinga 'o e koloa fakapa'anga pea mo hono ngāue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni ko 'eni ki he fakahoko fatongia'. 'Oku kau ki ai kapau 'oku tokanga taha 'a e kau taki ki hono tānaki mai 'o ha tupu mei ha aleapau 'e malava ke ne pukepuke 'a e totongi tupu, fakapapau'i 'e malava 'e he koloa fakapa'anga 'o makupusi 'a e ngaahi mo'ua fakapa'anga pe ko ha totongi 'o ha mo'ua pe ko e lekooti 'o ha pa'anga na'e ma'u mai mei hono fakatau 'o ha koloa fakapa'anga.*
- *anga fēfē 'a hono sivi'i 'a e ola 'o e founa ngāue ko 'eni pea lipooti ki he kau taki ngāue 'a e Pangikee'.*
- *ngaahi palopalema te ne lava ke uesia 'a e ola 'o e founa ngāue (mo e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku lolotonga 'i he fa'unga fakangāue) mo e ngaahi founa ke solova'aki 'a e palopalema ko ia'.*
- *founa hono foaki e monū'ia 'o e kau taki ngāue 'o fakatātā'aki eni: pe ko e ngaahi monū'ia 'oku tupunga mei he mahu'inga totonu 'o e koloa fakapa'anga pe ko e pa'anga tānaki mei he pa'anga aleapau'.*
- *ko e hā 'a e hokohoko, lahi mo e taimi 'o hono fakatau ki tu'a 'a e ngaahi koloa fakapa'anga 'i he ta'u kimu'a, 'uhinga 'o hono fakatau atu ki tu'a mo e ngaahi fefakatau'aki 'oku 'amanaki ki he kaha'u'.*

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai ke malava ke fakata'e'aonga'i ka kuo tuku atu ki he tokotaha 'oku 'ne fakatau 'oku 'ikai ke lau ia ko ha fefakatau'aki, 'o tatau ia mo e ngaahi founa lekooti koloa 'a e Pangikee'. Ko e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku tauhi ki he fefakatau'aki 'o ngāue'aki 'a e mahu'inga totonu 'oku sivi'i 'aki ia 'a e mahu'inga totonu fakataha mo e tupu mo e mole'.

Koloa fakapa'anga: Sivi'i e fehu'aki 'o e pa'anga aleapau pē 'oku tafataha ki he totongi 'o e sino'i pa'anga kamata mo e tupu

Ko e taumu'a 'o e sivi ko eni ke fakamahino ko e sino'i pa'anga ko e mahu'inga totonu ia ki he koloa fakapa'anga 'i hono fuofua lekooti'. Ko e tupu 'oku 'uhinga ia ki hono fakamahu'inga'i e mahu'inga 'o e pa'anga 'i he taimi pē ko ia pea ki he tu'unga palopalema felāve'i ki he toenga palanisi 'o e sino'i pa'anga lolotonga 'i he vaha'a taimi pea mo e palopalema 'o e Pa'anga nō kitu'a mo e fakamole (fakatātā: palopalema mei he lahi 'o e pa'anga ngāue, ngaahi fakamole mei he fakahoko ngāue) pea mo e 'avalisi 'o e tupu'.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

'I hono sivi'i fakapapau'i pe ko e fehū'aki 'i he pa'anga aleapau 'oku tafataha ki he totongi 'o e sino'i pa'anga mo e tupu'. 'Oku hanga 'e he Pangikē 'o fakatokanga'i 'a e taimi aleapau 'o e me'angāue fakapa'anga'. 'Oku fakakau heni 'a hono sivi'i pe 'oku 'i ai ha aleapau 'o e koloa fakapa'anga 'e malava ke ne liliu 'a e taimi mo e mahu'inga 'o e fehū'aki 'o e pa'anga aleapau 'a ia 'e 'ikai malava 'o a'usia 'a e taumu'a'.

'I hono fakahoko e sivi 'oku fakatokanga'i ai 'e he Pangikē 'a e ngaahi me'a 'ni:

- *ngaahi makatuu'nga 'e hoko te ne malava ke liliu 'a e mahu'inga pe taimi 'o e fehū'aki 'o e Pa'anga';*
- *vaha'a taimi te ne malava ke ne liliu 'a e totongi tupu 'o kau ai e ngaahi totongi tupu 'oku feliuliuki;*
- *totongi kimu'a mo e ngaahi natula ke fakalōloa ai;*
- *vaha'a taimi te ne malava ke ne fakasi'isi'i 'a e totonu 'a e Pangikē ke ne 'eke 'a e fehū'aki 'a e pa'anga mei he koloa fakapa'anga'.*

Ko e totongi kimu'a 'oku fakahoko tatau pē ia mo e totongi tu'o taha 'o e sino'i pa'anga kamata pea mo e totongi tupu 'o kapau ko e pa'anga 'oku 'ai ke totongi kimu'a ko e konga lahi ia 'o e sino'i pa'anga kamata mo e totongi tupu te'eki ke totongi 'a ia 'e malava ke kau ki ai mo e ngaahi totongi huhu'i ki hono fakata'e'aonga'i vave 'o ha aleapau.

Koloa Fakapa'anga: Ngaahi me'asivi mo e tupu mo e mole

Koloa Fakapa'anga i he mahu'inga totonu fakamatala tupu mo e mole

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga ko 'eni 'oku sivi'i 'aki ia 'a hono mahu'inga totonu'. Ko e tupu mo e mole kau ki ai mo e totongi tukuhau 'i he tupu 'oku lekooti 'i he fakamatala pa'anga ki he tupu mo e mole'.

Koloa Fakapa'anga lekooti i he holoki e mahu'inga ne fakatau mai 'aki

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga ko 'eni 'oku sivi'i 'aki ia e holoki e mahu'inga ne fakatau mai 'aki 'o ngāue'aki 'a e founa fika'i 'o e totongi tupu'. 'Oku hanga 'e he mole 'i he maumau 'o e koloa fakapa'anga 'o holoki e mahu'inga ne holoki mei he totongi na'e fakatau mai 'aki'. Ko e pa'anga hū mai mei he totongi tupu, tupu pe mole makatu'unga 'i he fakafetongi pa'anga mo e ngaahi mole 'i ha maumau 'e hoko 'oku lekooti 'i he fakamatala pa'anga ki he tupu mo e mole'. Ka 'i ai ha tupu pe mole 'i hono fakata'e'aonga'i 'o ha koloa fakapa'anga 'oku lekooti mo ia 'i he fakamatala tupu mo e mole'.

Mou'a i he Fakahū Pa'anga Tu'upau lekooti i he mahu'inga totonu i he Pa'anga Hū Mai Fakalūkufua

Ko e ngaahi koloa ko eni 'oku sivi'i 'aki ia 'a hono mahu'inga totonu'. Ko e pa'anga hū mai mei he totongi tupu 'oku fika'i ia 'o ngāue'aki 'a e founa totongi tupu pea ko e mole leva 'oku lekooti 'i he fakamatala tupu mo e mole'. Ko e ngaahi tupu mo e mole makehe leva 'oku lekooti nautolu 'i he fakamatala pa'anga hū mai fakalūkufua'. 'I hono fakata'e'aonga'i 'o e palanisi tātānaki 'o e tupu mo e mole 'i he fakamatala pa'anga hū mai fakalūkufua 'oku 'ave leva ia ki he fakamatala tupu mo e mole'.

Pa'anga tupu i he fakahū pa'anga tu'upau lekooti i he mahu'inga totonu i he Pa'anga Hū Mai Fakalūkufua

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga ko eni 'oku sivi'i 'aki ia 'a hono mahu'inga totonu'. Ko e ngaahi totongi tupu 'oku lekooti ia ko e pa'anga hū mai 'i he fakamatala pa'anga tupu pe mole tukukehe kapau ko e totongi tupu ko ia 'oku 'ne 'omi pau ko e totongi fakafoki ha konga 'o ha pa'anga fakahū tu'upau. Ko e ngaahi tupu mo e mole makehe 'oku lekooti ia 'i he ngaahi fakamatala pa'anga hū mai fakalūkufua 'o 'ikai toe fakakalakalasi fo'ou ki he fakamatala pa'anga tupu pe mole'. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha koloa fakapa'anga 'a e Pangikē 'e kau ki he kalasi ko 'eni'.

Fakata'e'aonga'i 'o ha koloa

Koloa Fakapa'anga

Ko e koloa fakapa'anga 'oku fakata'e'aonga'i ia 'e he Pangikē 'i he taimi 'oku ngata ki ai 'a e aleapau ki he fehū'aki 'o e pa'anga, pē ko hono foaki 'a e totonu ke tānaki mai 'a e pa'anga aleapau fakataha mo e ngaahi palopalema mo e ngaahi monū'ia ki he ma'u fakalao 'o e koloa fakapa'anga ki ha taha. 'Oku 'ikai ke tuku atu pe tauhi 'e he Pangikē ia 'a e ngaahi palopalema, ngaaahi monū'ia pea 'ikai ke ne pule'i mo e koloa fakapa'anga ko ia'.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

Kapau leva 'e fakahoko 'e he Pangikē ia 'a hono tuku atu 'o ha koloa fakapa'anga 'oku hā 'i he fakamatala ki he tu'unga fakapa'anga kae kei tauhi pē 'a e ngaahi palopalema mo e ngaahi monū'ia mei he koloa fakapa'anga kuo tuku atu pea 'e 'ikai ke fakata'e'aonga'i 'a e koloa fakapa'anga ko ia'.

Mo'ua Fakapa'anga

'Oku 'ikai ke faka'ilonga'i 'e he Pangikē Pule ha mo'ua fakapa'anga 'i he taimi 'oku fakata'e'aonga'i ai pe kaniseli 'a 'ene ngaahi fatongia ki he aleapau pe ko e 'osi e taimi 'o e aleapau'. 'Oku 'ikai foki ke faka'ilonga'i ha mo'ua fakapa'anga 'i he taimi 'oku toe liliu ai 'ene ngaahi tu'utu'uni pea ko e ngaahi fehū'aki fakapa'anga 'o e liliu 'oku faikehekehe lahi he koe'uh 'oku faka'ilonga'i 'a e mo'ua fakapa'anga fo'ou ko ia 'i hono mahu'inga totonu'.

'I he taimi 'oku 'ikai ke faka'ilonga'i ai 'a e mo'ua fakapa'anga ko ia, ko hono faikehekehe pea mo e lahi 'o e pa'anga ne 'omai mei he ta'u fakapa'anga kuo'osi pea mo e pa'anga ne toe siofi ke totongi ('o kau ki ai ha fa'ahinga koloa fakapa'anga pe 'ikai ke fakapa'anga kuo tuku atu ia pe mo'unga fakapa'anga kuo faka'ilonga'i) 'oku toki faka'ilonga'i ia 'i he fakamatala pa'anga ki he tupu mo e mole'.

Toe Liliu ki he Koloa Fakapa'anga

'I hono toe liliu pe fakafo'ou 'a e lōloa 'o e taimi ki ha koloa fakapa'anga 'oku hanga leva 'e he Pangikē 'o toe vakai'i pe ko e pa'anga 'e tānaki mei he koloa fakapa'anga ko ia 'e 'i ai ha liliu. Kapau 'e 'i ai ha liliu mei he fehū'aki fakapa'anga pea 'oku mahino mai ko e totonu ki he aleapau 'o e fehū'aki 'a e pa'anga mei he kamata'anga 'o e koloa fakapa'anga kuo 'osi hono taimi ngāue'aki'. 'I he tu'unga leva ko ia 'oku fakata'e'aonga'i pe kaniseli leva 'a e koloa fakapa'anga totonu kae lekooti 'a e koloa fakapa'anga fo'ou 'i hono mahu'inga totonu'.

Kapau leva ko e fehū'aki 'i he pa'anga mei he koloa fakapa'anga kuo fakalelei'i pe liliu 'oku lekooti 'i he mahu'inga holoki mei he mahu'inga na'e fakatau mai 'aki, 'oku 'ikai ha'ané liliu pea ko e fakalelei ko ia 'oku 'ikai totonu ke fakata'e'aonga'i 'a e koloa fakapa'anga ko ia'. 'I he tu'unga ko ia 'oku toe fika'i leva 'e he Pangikē 'a e palanisi fakalūkufua na'e lekooti 'aki e koloa fakapa'anga ko ia, pea lekooti 'a e tupu mei he toe fakalelei'i kuo fakahoko ki he palanisi fakalūkufua 'o fakamahino ko e tupu pe mole 'i he fakamatala tupu mo e mole'. Kapau leva ko e fakalelei 'oku tupunga mei ha tōnouonu fakapa'anga 'o ha tokotaha fakamo'ua pea ko e tupu pe mole 'oku fakahā fakataha ia mo e maumau ki he koloa fakapa'anga pea 'oku lekooti leva ia ko e pa'anga hū mai mei he totongi tupu'.

Fetāmate'aki

Ko e Koloa Fakapa'anga pea mo e Mo'ua Fakapa'anga 'oku na fetāmate'aki pea ko e toenga pa'anga 'oku fakahā atu ia 'i he Fakamatala ki he Tu'unga Fakapa'anga, ka 'oku malava ke hoko 'a e me'a 'ni 'i he taimi pē 'oku 'i ai 'a e mafai fakalao 'a e Pangikē Pule ke fakahoko 'a e fekanisel'i'aki 'ni ka 'i he fakataumu'a pē ia ko hono tāpuni fakapalanisi pe ko e faka'ilonga'i ai 'a e Koloa Fakapa'anga kae tāpuni 'a e Mo'ua Fakapa'anga 'i he taimi pē 'e taha.

Ngaahi Maumau malava ke hoko

Me'angāue Fakapa'anga

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga ne fakamahu'inga'i 'i he mahu'inga ne fakatau mai 'aki 'oku fika'i 'e he Pangikē ha pa'anga talifaki ki ai ko e siofaki ki ha mole 'e hoko.

'Oku fika'i 'e he Pangikē 'a e pa'anga talifaki 'i he mahu'inga fakatau mai 'aki 'oku fika'i 'e he Pangikē ha pa'anga tukukehe 'a e ngaahi fakamatala 'oku hā 'i lalo 'oku fakamahu'inga'i pē ke 'i loto 'i he māhina 'e 12:

- *Ngaahi nō malu'i 'oku tātaitaha ke 'i ai ha mole 'e hoko ai 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e lipooti'; mo e*
- *'Ikai ke toe 'i ai ha palopalema pe ko ha fakafuofua 'e lahi ha mole mei he ngaahi nō malu'i kehe mo e ngaahi palanisi 'i he Pangikē talu mei he 'aho ne lekooti ai'.*

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

Ko e taimi 'oku sivi'i ai 'e he Pangikē pe 'oku 'i ai ha hiki 'i he tu'unga palopalema pe ko ha mole 'amanaki ke hoko 'o ha koloa fakapa'anga, 'oku 'omi leva 'a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakamo'oni 'oku fekau'aki mo e koloa fakapa'anga ko ia ke sio ki ai 'a e Pangikee'. 'Oku kau ki hen 'a e ngaahi fakamatala fakafika mo e ngaahi fakamatala fakamo'oni'i pau makatu'unga 'i he ngaahi a'usia 'a e Pangikē 'i he ta'u kuohili mo e ngaahi fakafuofua ki he ngaahi ta'u 'oku hanga mai mei he kaha'u'.

'Oku fakafuofua 'e he Pangikē 'oku hiki 'a e tu'unga palopalema 'o ha koloa fakapa'anga kapau 'e 'osi 'a e 'aho ia 'e 30 'oku te'eki ke totongi mai.

Ko e taimi 'oku fakakaukau ai 'e 'i ai ha mole 'e hoko fekau'aki mo e koloa fakapa'anga, 'i he taimi 'oku:

- 'ikai malava 'a e tokotaha na'e aleapau mo ia 'o totongi kakato 'ene mo'ua ki he Pangikē, 'e fai leva 'a e tu'utu'uni ia 'a e Pangikē 'o hangē ko hono ngāue'aki 'a e koloa ne malu'i 'aki 'a e mo'ua ko 'eni ('o kapau 'oku 'i ai); pe
- 'osi 'a e 'aho ia 'e 90 pe lahi ange mo e te'eki ke fakafoki 'a e koloa fakapa'anga'.

'Oku toki fakamahino 'e he Pangikē ko e ngaahi fakahū pa'anga 'oku si'isi'i 'a 'ene palopalema pe ko 'ene mole, 'i he taimi 'oku fakamaaka ai 'o fakatatau ki he ngaahi fakamahu'inga fakamāmani lahi fakavaha'apule'anga'. 'Oku ngāue'aki 'e he Pangikē 'a e ngaahi tu'unga mahu'inga ko e "B" pe ma'olunga ange 'o fakatatau ki he kautaha fakamahu'inga mo'ua fakavaha'apule'anga'.

Ko e ngaahi pa'anga talifaki ki ha mole 'e hoko 'i ha vaha'a taimi lōloa 'oku fakamahu'inga'i ia mei he ngaahi palopalema 'e malava ke hoko 'i he lolotonga 'a e taimi 'oku 'amanaki 'e ngāue'aki ai 'a e meangāue fakapa'anga ko ia'. Ko e pa'anga talifaki ki ha mole 'e hoko 'i he māhina 'e 12 'oku fakamahu'inga'i ia mei he ngaahi palopalema 'e malava ke hoko 'i loto 'i he māhina 'e 12 mei he 'aho 'oku lipooti ai (pe toe si'isi'i ange kapau ko e ivi ngāue mo e mahu'inga 'o e ngaahi me'angāue fakapa'anga ko ia 'oku si'isi'i hifo 'i he māhina 'e 12).

Ko e vaha'a taimi mā'olunga taha ki hono fakamahu'inga'i 'o ha mole 'oku 'amanaki ke hoko 'oku makatu'unga ia 'i he vaha'a taimi aleapau 'oku 'amanaki ai 'a e Pangikē 'e 'i ai 'a e mole'.

Fakamahu'inga'i 'o ha mole 'e hoko

Fakamahu'inga'i 'o ha mole 'e hoko. 'Oku fakafuofua'i 'o hangē ko e fakamatala ko 'eni:

- ko e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai ke holo hono tu'unga mahu'inga 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e lipooti: mahu'inga lolotonga 'o e ngaahi holo fakapa'anga ('a ia ko e kehekehe 'i he pa'anga hū mai 'i he fakatatau ki he aleapau pea mo e pa'anga hū mai 'oku 'amanaki 'a e Pangikē 'e ma'u mai');
- ko e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku holo hono tu'unga mahu'inga 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e lipooti: ko e kehekehe 'i he toenga mahu'inga lolotonga pea mo e mahu'inga lolotonga ne fakafuofua 'e hū mai; pea mo e
- fakafuofua 'o ha mole 'oku 'amanaki ke hoko 'oku holoki 'aki 'a e totongi tupu totonu 'o e koloa fakapa'anga ko ia'.

Holo 'a e tu'unga mahu'inga 'o ha koloa fakapa'anga

'I he taimi 'oku fai ai 'a e lipooti, 'oku sivi'i 'e he Pangikē 'a 'ene ngaahi koloa fakapa'anga ne fakamahu'inga 'i he mahu'inga ne totongi mai 'aki pe 'oku holo hono tu'unga mahu'inga'. Ko e taimi 'oku holo ai e tu'unga mahu'inga 'o ha koloa fakapa'anga 'o kapau ne 'i ai ha ngaahi palopalema na'e fa'a hoko ke ne uesia ai 'a e ngaahi pa'anga ne fakafuofua 'e hū mai'.

Ko e ngaahi fakamo'oni 'oku holo 'a e tu'unga mahu'inga 'o ha koloa fakapa'anga 'oku hā ia 'i he ngaahi fakamatala ko 'eni:

- lahi 'a e ngaahi faingata'a fakapa'anga 'a e tokotaha 'oku mo'ua mai';
- maumau'i 'o ha konituleki aleapau hangē ko e 'ikai lava ke totongi e mo'ua 'i loto 'i he 'aho 'e 90;
- toe fokotu'utu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni 'e 'ikai tali 'e he Pangikē fekau'aki mo e totongi mo'ua';
- 'ikai lava e tokotaha mo'ua 'o totongi fakafoki 'ene ngaahi mo'ua pe 'oku fe'ao mo ha palopalema fakapa'anga kehe;
- mole 'o ha māketi fefakatau'aki ki ha malu'i koe'uhī ko e palopalema fakapa'anga.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

Faka'asi 'o e pa'anga talifaki ki ha mole 'e hoko 'i he fakamatala 'o e tu'unga fakapa'anga

'Oku faka'asi 'a e pa'anga kuo vahe'i ke talifaki ki ha mole 'e hoko 'i he fakamatala 'o e tu'unga fakapa'anga 'o pehē 'ni:

- *koloa fakapa'anga lekooti 'i he mahu'inga holoki mei he mahu'inga ne fakatau mai 'aki: to'o mei he toenga mahu'inga fakapa'anga 'o e koloa ko ia'.*

Tohi tamate'i 'o ha mo'ua mai

Ko e toenga mahu'inga lolotonga 'o ha koloa fakapa'anga 'oku tohi tamate'i (fakafe'unga pē kātoa) 'o kapau kuo fakapapau'i 'e 'ikai pē ke toe lava ke ma'u mai 'a e koloa ko ia'. Ko e 'uhinga 'oku hanga ai 'e he Pangikē 'o tohi tamate'i ha mo'ua 'o ha tokotaha 'o kapau 'oku 'ikai pē ke toe 'i ai ha koloa pe ha ma'u'anga pa'anga fe'unga 'e lava 'o ma'u mai ke totongi 'a e toenga mo'ua'. Kae kehe, ko e ngaahi koloa fakapa'anga kuo tohi tamate'i 'e kei malava pē ke toe ngāue'aki koe'ahi ke muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue 'a e Pangikē ki hano toe ma'u mai 'a e mahu'inga na'e toe'.

(i) Pa'anga pea mo e Pa'anga Fakamanatu

Ko e pa'anga mo e pa'anga fakamanatu 'oku lekooti ia 'i he Fakamatala Pa'anga 'i he mahu'inga na'e ngaohi mo totongi mai 'aki'. Ko e mahu'inga na'e totongi mai 'aki, 'oku kau ai 'a e ngaahi totongi ki hono 'omai 'o e pa'anga'. 'Oku tuku atu 'a e pa'anga ki he ngaahi pangikē 'o kamata mei he pa'anga na'e 'uluaki 'omai, pea 'oku fokotu'u ko e fakamole ki he Pangikē 'a e mahu'inga na'e totongi mai 'aki e pa'anga kuo tuku atu ke ngāue'aki'.

(k) Pa'anga kuo Fakahū atu ke ngāue'aki

Ko e mahu'inga fakapa'anga 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'a ia kuo tuku atu ki he fonua ke ngāue'aki, 'oku lau ia ko e mo'ua 'a e Pangikē 'i he'ene fakamatala pa'anga'. Ko e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kotoa pē na'e tuku atu ke ngāue'aki 'a ia 'oku tui 'a e Pangikē kuo 'ikai ke kei ngāue'aki koe'ahi kuo fu'u motu'a, pe ko e tuku ko e tauhi 'ofa, pea 'ikai toe fakafoki mai, 'oku 'ikai ke kei lau ia ki he pa'anga kuo fakahū atu ke ngāue'aki, ka kuo lau ia ki he pa'anga hū mai 'a e Pangikee'.

(l) Fakatau 'o e Pa'anga Maka ko ha Pa'anga Fakamanatu

'Oku lekooti 'a e pa'anga hū mai 'o fakatatau ki he ngaahi makatu'unga 'oku hā 'i he tohi aleapau pea mo e tokotaha fakatau' (kasitomā). 'Oku lekooti 'e he Pangikē 'a e pa'anga hū mai 'i he taimi 'oku foaki ai 'a e mafai pule ki he koloa mo e ngaahi ngāue ki he kasitomaa'. Ko e tēpile ko 'eni 'oku 'ne 'omi 'a e fakamatala fekau'aki mo e natula pea mo e taimi 'oku fakakakato ai 'a e ngaahi ngāue 'oku hā 'i he aleapau ne fai e felotoi ki ai pea mo e kasitomaa'.

Koloa mo e ngaahi ngāue	Natula mo e taimi 'oku fakakakato ai 'a e ngaahi ngāue mo e founya 'o e totongi	Lekooti 'o e pa'anga hū mai 'i he founya lipooti fakatauhitohi fakavaha'apule'anga (IFRS) Fika 15
Fakatau 'o e Pa'anga Maka ko ha Pa'anga Fakamanatu	Ko e fefakatau'aki 'oku kau ai e fakatau atu 'o e pa'anga fakamanatu'. Ko e taimi 'oku kakato ai 'a e ngāue 'i he taimi 'oku ma'u ai 'e he kasitomā 'a e pa'anga fakamanatu pea 'oku lekooti leva 'a e pa'anga hū mai 'i he taimi ko ia'.	Ko e pa'anga hū mai mo e ngaahi fakamole felāve'i 'oku lekooti 'i he taimi 'oku tuku atu ai 'a e koloa, 'a ia ko e taimi 'oku fakatau atu ai 'a e pa'anga fakamanatu pea ma'u ai pē 'a e totongi 'o e koloa 'i he taimi ko ia'.

(m) Tukuhau

Ko e Pangikē 'oku faka'atā ia mei he tukuhau Fakapule'anga kotoa pē, 'o fakatatau ki he Kupu 55 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

(n) Holo 'a e Mahu'inga

Ko e ngaahi koloa tu'u ma'u 'oku holoki hono mahu'inga 'i he founga hangatonu koe'ahi ke ne fakahā 'a e holo 'i he ivi ngāue mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u ko ia'. Ko e tefito'i tu'unga totongi fakata'u 'eni 'oku ngāue'aki':

• <i>Ngaahi fale mo e lisi</i>	1.01% - 2%
• <i>Ngaahi naunau fale & 'ōfisi, naunau komipiuta</i>	6.67% - 25%
• <i>Ngaahi salio te mīsini</i>	25%

(ng) Ngaahi Monū'ia 'o e Kau Ngāue

'Oku fakahū atu 'e he kau ngāue pea mo e Pangikē 'a e pa'anga ki ha sinō'i pa'anga mālōlō 'a e kau ngāue 'o makatu'unga ia 'i he lahi e ta'u ngāue 'a e tokotaha ngāue'. Ko e mo'ua ki he ngaahi monū'ia kehe 'a e kau ngāue, 'a ia 'oku totonu ke totongi pe ngata 'i loto he māhina 'e 12 mei he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga, 'oku fakafuofua'i ia ma'a e kotoa 'o e kau ngāue, 'i he mahu'inga lolotonga 'o e ngaahi mo'ua ko ia 'oku fakafuofua ke totongi 'i he kaha'u'.

(o) Pa'anga mo e Ngaahi Koloa Fakapa'anga

Ko e pa'anga mo e ngaahi koloa fakapa'anga 'a e Pangikē 'oku kau ai 'a e kātoa e pa'anga 'oku 'i he tokotaha tali totongi pea mo e kātoa e pa'anga 'oku 'i he ngaahi 'akauni fakahū pa'anga taimi nounou 'a e Pangikee'.

(p) Pa'anga Hū Mai

Pa'anga Hū Mai mei he Totongi Tupu

'Oku ngāue'aki 'a e founga 'o e totongi tupu totonu ki hono lekooti 'o e pa'anga hū mai mei he totongi tupu mei he ngaahi fakahū pa'anga'. Ko e totongi tupu totonu ko e peseti ia 'oku ne holoki 'a e pa'anga 'oku fakafuofua 'e totongi pe ma'u mai mei he vaha'a taimi 'oku fakafuofua 'e a'u ki ai 'a e ivi ngāue mo e mahu'inga 'o e ngaahi me'angāue fakapa'anga ki he:

- *totongi fakalūkufua lolotonga 'o e ngaahi koloa fakapa'anga; pē*
- *fakamole ki he mo'ua fakapa'anga.*

'I hono fika'i 'o e pa'anga hū mai mei he totongi tupu, 'oku ngāue'aki leva 'a e totongi tupu totonu ki he totongi fakalūkufua lolotonga 'o e ngaahi koloa fakapa'anga, pe ko e fakamole ki he mo'ua fakapa'anga'. 'Oku lekooti 'i he fakamatala 'o e tupu mo e mole mo e fakamatala ki he tupu fakalūkufua 'i he ta'u 'a e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku fua 'aki 'a e holoki 'o e mahu'inga ne totongi mai 'aki'.

Lisi Atu 'o e 'Ōfisi

Ko e pa'anga hū mai mei he lisi atu 'o e 'ōfisi, 'oku lekooti ia ki he vaha'a taimi 'o e aleapau fengāue'aki kuo fakahoko'.

Pa'anga Hū Mai Makehe

Ko e pa'anga hū mai makehe 'oku kau ai 'a e fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu mo e ngaahi totongi ngāue 'a e Pangikē, pea 'oku lekoti he fakamatala pa'anga 'i he taimi pē 'oku fakahoko ai 'a e ngāue ko ia'.

(s) Pa'anga Talifaki ki ha Mo'ua

Kuo fokotu'u 'e he Pangikē ha pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi mai 'o makatu'unga eni 'i ha ngaahi 'uhinga fakalao pe me'a na'e hoko 'i he kuohili, 'oku fakafuofua 'e 'ikai ngāue'aki 'a e pa'anga talifaki ko 'eni pea 'oku falala'anga hono fakafuofua'.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

(t) Pa'anga Talifaki Fakalükufua mo e Vahevahe 'o e Tupu

- 'I he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 'oku hā ai ko e ngaahi tupu haohaoa 'a e Pangikē ki ha fa'ahinga ta'u fakapa'anga, hili hono totongi kotoa 'a e ngaahi fakamole lolotonga ki he ta'u ko ia, pea hili hono to'o 'a e ngaahi mo'ua 'oku 'ikai toe ala totongi mo ta'epau, holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa pe mo ha ngaahi taumu'a pē 'oku pehē 'e he Poate 'oku taau, kuo pau ke vahevahe ia ki he Pa'anga Talifaki Fakalükufua 'o pehē ni:

- Kapau 'oku 'ikai laka hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalükufua 'i he pēseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangikē, pēseti 'e 100 'o e tupu ki he Pa'anga Talifaki Fakalükufua';
- Kapau 'oku laka hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalükufua 'i he pēseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangikē, pēseti 'e 30 ki he Pa'anga Talifaki Fakalükufua kae 'oua ke a'u 'a e fakakātoa 'o e Pa'anga Talifaki Fakalükufua mo e Sino'i Pa'anga Fakamafai 'a e Pangikē ki he pēseti 'e 10 'o e ngaahi mo'ua Fakalükufua'.

'I he felotoi 'a e Pangikē mo e Minisita Pa'anga, 'e malava pē ke fakalahi hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalükufua'.

- 'I he Kupu 8(2) 'oku hā ai, hoko atu mei he Kupu 8(1), ko e toenga tupu haohaoa 'o e ta'u fakapa'anga kuo pau ke ngāue'aki ki hono totongi fakafoki mai ha malu'i (securities) na'e 'oatu 'a ia na'e ma'u 'e he Pangikē 'i he Kupu 6.
- 'I he Kupu 8(3) 'oku hā ai kuo pau ki he Poate 'i he loto ki ai 'a e Minisitā, fakatatau ki he Kupu 8(1) pea mo e Kupu 8(2), ke vahe atu ki he Pa'anga Talifaki Fakalükufua pea mo e pa'anga hū mai fakalükufua 'a e Pule'anga Tonga 'a e toenga tupu haohaoa'.

(u) Toe Fakamahu'inga 'o e Pa'anga

Ko ha ngaahi tupu pe mole 'oku 'ikai fakatokanga'i 'i he toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Muli, 'oku tānaki ia ki he 'akauni "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" (vakai ki he Fakamatala 2(e)) pea 'oku 'ikai kau 'i hono fika'i 'o e tupu pe mole fakata'u 'a e Pangikee'.

(v) Ngaahi Lisi

Tefito'i Lisi

Ko e koloa mo e mo'ua 'oku ma'u mei he ngaahi lisi 'oku lekooti 'o ngāue'aki 'a e mahu'inga lolotonga'.

Ko e ngaahi mo'ua lisi 'oku kau ki ai 'a e toenga mahu'inga lolotonga 'o e ngaahi totongi lisi ko 'eni:

- *totongi tu'upau (kau ki ai mo e ngaahi totongi tu'upau 'o e ngaahi fakamole felāve'i), to'o mei ai 'a e ngaahi lisi 'osi totongi;*
- *ngaahi totongi lisi 'oku makatu'unga 'i ha pēseti;*
- *mahu'inga 'o ha lisi ke toe fakatau atu 'o kapau 'oku loto ki ai 'a e tokotaha lisi; mo e*
- *totongi ha tautea 'o hono fakata'e'aonga'i ha lisi, 'o kapau 'oku faka'asi 'i he aleapau lisi'.*

'Oku 'ikai ke tauhi he Pangikē ha ngaahi lisi 'oku anga pehē 'ni:

- *mahu'inga 'o ha totongi lisi 'oku 'osi pau 'e tu'uma'u 'o a'u ki he 'osi 'a e taimi aleapau'.*

Ko e totongi lisi 'oku holoki 'o ngāue'aki 'a e totongi tupu 'oku fakamahino 'i he lisi, kapau 'oku 'osi fakamahino 'a e pēseti ko ia, pē ko e pēseti nō 'a e Pangikē. Ko e totonu ki hono ngāue'aki 'o ha koloa 'oku fua 'a e ngaahi fakamole 'o kau ai 'a e:

- *mahu'inga lolotonga na'e tonu ke totongi mei he kamata'anga.*

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

2. TO'OTO'O KONGA LALAH 'O E NGAALI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAALI FIEMA'U FAKALAO

Ko e totonu ki hano ngāue'aki ha koloa 'oku holoki hono mahu'inga 'i he founqa hangatonu mei he 'aho kamata ki he 'aho 'oku holo ai e ivi ngāue mo e mahu'inga 'o e koloa pē ko e 'osi 'o e taimi lisi'. Ko e fakafuofua 'o e taimi 'oku holo ai e ivi ngāue mo e mahu'inga 'o e koloa 'oku makatu'unga pē 'i he me'afua tatau 'oku fua 'aki 'a e tu'unga 'o e ngaahi fale mo e ngaahi me'angāue'. 'Ikai ngatai ai, ko e totonu ki hono ngāue'aki ha koloa 'oku holoki 'i he taimi 'e ni'ihi koe'uhiko ha maumau 'o kapau 'oku 'i ai, pea fakatonutonu ke toe fakamahu'inga'i 'a e toenga mo'ua he lisi'.

Ko hono totongi pa'anga ko ia 'o e tefito'i mo'ua lisi 'oku 'asi ia 'i he fakamatala ki he fehū'aki pa'anga he ngāue fakapa'anga'. Ko e totongi pa'anga 'o e tupu mei he lisi 'oku fakahā ia 'i he fakamatala ki he fehū'aki pa'anga 'i he ngaahi ngāue angamaheni 'a e Pangikē 'o tatau mo e lekooti 'o e ngaahi totongi tupu makehe'. Ko e totongi 'o e ngaahi lisi taimi nounou, totongi 'o e lisi ki he ngaahi koloa iiki mo e totongi lisi 'ikai tu'upau 'oku 'ikai kau 'i he fakamahu'inga'i 'o e mo'ua lisi 'oku 'asi ia 'i he fakamatala ki he fehū'aki pa'anga 'i he ngaahi ngāue angamaheni 'a e Pangikē'.

Tefito'i Lesoa

Ko e taimi 'oku tuku atu ai 'e he Pangikē 'a 'ene ngaahi fale ke lisi 'e he kau nofo totongi, 'oku ne fakapapau'i ai pē 'i he kamata'anga 'o e lisi pe ko e lisi fakapa'anga pe ko e lisi ki he ngaahi ngāue angamaheni'.

Ko hono fakakalakalasi 'o e lisi, 'oku sivi'i fakalūkufua 'e he Pangikē pe ko e lisi ko 'eni 'oku foaki kakato 'a e ngaahi palopalema mo e ngaahi lelei felāve'i ki he tokotaha 'oku ne lisi 'a e koloa ko ia'. Kapau 'oku pehē, pea 'oku kau ia ki he lisi fakapa'anga; kapau 'oku 'ikai pea 'oku kau ia ki he lisi ngāue angamaheni'. 'Oku kau foki 'i hono sivi'i 'e he Pangikē pe ko e lisi ko 'eni 'oku kaunga ki he konga lahi e mo'ui faka'ekonōmika 'o e koloa'.

Kapau ko e aleapau 'oku kau fakataha 'a e koloa lisi mo e koloa 'ikai lisi, 'oku ngāue'aki leva 'e he Pangikē 'a e IFRS 15 ke fakamahino 'a e ngaahi makatu'unga 'i he tohi aleapau'.

Ko e pa'anga hū mai mei he lisi 'oku lekooti ia ko e pa'anga hū mai 'i he founqa hangatonu 'i he vaha'ataimi 'o e aleapau kuo fakahoko'. Ko e koloa ko 'eni 'oku lisi atu 'oku fakahā ia 'i he fakamatala ngaahi koloa mo e mo'ua 'o fakatatau ki honau natula'.

(v(i)) Pa'anga mei he Sino'i Pa'anga Toe Fakamahu'inga'i e Pa'anga Talifaki

Fakatatau ki he Kupu 33 (4) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2017, 'oku malava 'a e Pangikē Pule 'o ngāue'aki 'a e pa'anga ko 'eni ke fakahoko'aki 'a honau ngaahi fatongia tu'utu'uni ki he ngāue fakapa'anga'. 'I he teuteu ki he ngaahi uesia 'a e fokoutua fakamāmani lahi ko e COVID-19 'i he faifatongia 'a e Pangikē Pule, na'e fakangofua ai 'e he Poate 'o e Kau Talēkita 'a e Pangikē Pule 'i Mē 2020 ke vahe'i 'a e \$1.595 miliona mei he 'Akauni Toe Fakamahu'inga'i e Pa'anga Talifaki ke fakakakato'aki ia 'a e patiseti ki he langa fakalakalaka 'a e Pangikē Pule ki he ta'u fakapa'anga 2020/21 ke tokoni ki honau ngaahi fatongia'. 'I he lolotonga e ta'u fakapa'anga 2020/21 ko e ngaahi koloa tu'uma'u ne fe'unga hono mahu'inga mo e pa'anga fakakātoa 'e \$0.806 miliona kuo 'osi ma'u mai pea koe \$0.789 miliona 'oku te'eki ai ke ngāue'aki.

'Oku lekooti 'a e pa'anga hū mai ko 'eni 'o fakatatau ki he founqa tauhitohi fekau'aki pea mo e ngaahi pa'anga tokoni ki he Pule'anga'. 'Oku lekooti 'a e koloa tu'uma'u mo e ngaahi ngāue 'oku fakahoko ki he koloa ko ia 'i he mahu'inga ne fakatau pe totongi mai 'aki'. 'Oku 'i ai pea mo e 'akauni 'oku 'ne lekooti 'a e pa'anga kuo 'osi ngāue'aki ki hono fakatau 'o e ngaahi koloa pea 'oku holoki 'a e 'akauni ko 'eni fakatatau ki he ngaahi mahu'inga holo 'o e koloa tupu mei he holo hono ivi ngāue'.

(v(ii)) Pa'anga 'oku fakahoko'aki 'a e Fakamatala Pa'anga

Ko e mahu'inga kotoa pē 'oku 'asi 'i he fakamatala pa'anga, 'oku fakahā ia 'i he Pa'anga Tonga'.

(v(iii)) Fika kātoa ofi taha

Ko e ngaahi mahu'inga 'oku fakahā 'i he fakamatala pa'anga, 'oku 'i he fika kātoa ofi taha ki he lau afe hono mahu'inga fakapa'anga tukukehe ka toki fakaha'a'i mai.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

3. TOKANGA'I 'O E NGAALI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

'Oku fakahoko 'e he Pangikē 'a e ngaahi ngāue kehekehe pē, mei hono fakahoko 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga ki hono toe siofi ange, pule'i mo tokanga'i 'a e tu'unga malu mo lelei 'a e sisitemi fakapa'anga, leva'i mo tokanga'i e pa'anga mohe pea mo e pa'anga ngāue 'a e ngaahi Kautaha Fakapa'anga, fakahoko 'a e ngaahi sisitemi totongi pa'anga pea mo hono tuku atu 'a e pa'anga ke ngāue'aki, 'a ia 'oku tokoni'i 'e he ngaahi ngāue 'a e Pangikee'. Ko e ngaahi ngāue kotoa ko 'eni, 'oku 'ne faka'atā ai e Pangikē ki he ngaahi fakatamaki kehekehe pē. Ko e konga lahi 'o e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangikē, 'e hoko ia mei hono leva'i 'o e Pa'anga Talifaki 'i Muli 'e he Va'a Māketi Fakapa'anga 'a e Pangikee'. Ko e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangikē, ko e fakatamaki 'e hoko tupu mei he 'ikai ha pa'anga fe'unga ke fakahoko'aki 'a e ngāue, fakatamaki 'e hoko tupu mei he ta'etotongi 'o e ngaahi aleapau totongi fakafoki mo e fakatamaki tupu mei he feliuliuaki 'a e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi māketi, pea ko e ngaahi tu'utu'uni ki hono leva'i 'o e ngaahi fakatamaki ko eni 'oku fakahā atu 'i lalo'.

(a) Fakatamaki tupu mei he 'ikai fakahoko 'a e ngaahi aleapau totongi fakafoki

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felāve'i ia mo ha mole tupu mei he ta'etotongi 'a e ngaahi nō mo e ngaahi mo'ua 'i hono taimi totonu'.

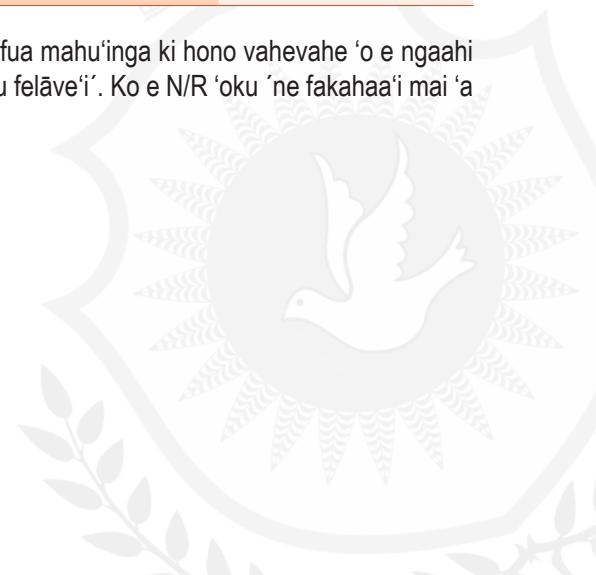
Ko e fakatamaki ko 'eni 'oku hoko ia ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangikee'. Ko hono tokanga'i e fakatamaki ko 'eni, 'oku fokotu'u ai 'e he Pangikē ha ngaahi me'afua ke fakafuofua'aki e lahi e fakahū pa'anga 'i he ngaahi pangikē taautaha mo e ngaahi fonua muli foki. 'Ikai ko ia pē ka 'oku toe fokotu'u 'e he Pangikē 'a e tu'utu'uni 'a ia 'e 'ikai toe gefakatau'aki pa'anga muli mo ha pangikē komesiale 'oku toe si'i hifo hono tu'unga fakamo'ua he lēvolo A.

'Oku ngāue'aki 'e he Pangikē 'a e me'afua ko e Standard & Poor ke vakai'i 'aki e tu'unga falala'anga 'o e ngaahi pangikē muli 'oku fengāue'aki mo ia, pea 'oku vakai'i ia 'i he taimi kotoa pē 'oku tuku mai ai ha ngaahi fakamatala mei he māketi'.

Ko e vahevahe eni 'o e ngaahi pa'anga fakahū ko ia 'a e Pangikē 'a ia 'e malava ke uesia 'e ha fakatamaki tupu mei ha 'ikai fakahoko 'a e aleapau totongi fakafoki'.

	2021 (\$)	2020 (\$)
Fakapa'anga Muli		
Ngaahi Kautaha Fakapa'anga Muli	686,665,621	515,769,539
Fakapa'anga Fakalotofonua		
Nō 'a e Kau Ngāue	4,386,298	4,270,957
Fakakātoa 'o e Ngaahi Pa'anga Kuo Fakahū	691,051,919	520,040,496

Ko e vahevahe 'o e pa'anga fakahū ko ia 'a e Pangikē 'oku fakatefito ia 'i he me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangikē, 'o fakatatau ia ki he fonua 'oku 'i ai e ngaahi kupu felāve'i'. Ko e N/R 'oku 'ne fakahaa'i mai 'a e fonua 'oku 'ikai ke kau 'i he me'afua ko eni: 'a ia ko:

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

3. TOKANGA'I 'O E NGAALI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

	Fakamaaka	2021 (\$)	2020 (\$)
'Aositelēlia	AAA	907,112	782,684
	AA-	164,598,584	149,465,133
	A+	109,099,596	110,116,087
Nu'u Sila	AA+	13,715,388	649,723
	AA-	147,376,807	140,020,185
'Amelika	AA+	15,819,979	46,694,414
	AA	380,584	-
Suisalani	AAA	184,529,941	67,846,399
Pilitānia	AA	334,467	205,853
Fisi	BB-	77,563	17,308
Singapoa	AA-	49,857,050	-
Tonga	N/R	4,387,239	4,289,949
		691,084,310	520,087,735
Pa'anga Talifaki ki hano maumau'i 'o e ngaahi koloa		(71,031)	(83,886)
Kātoa 'o e Fakahū Pa'anga		691,013,279	520,003,849

(e) Fakatamaki tupu mei he nounou 'a e pa'anga ngāue

Ko e fakatamaki ko 'eni 'oku felāve'i ia mo e nounou 'a e pa'anga ngāue pea faingata'a ke feinga'i fakavavevave ha pa'anga ke totongi'aki ha ngaahi mo'ua kuo taimi ke totongi. 'Oku hoko 'eni ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahé 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangikee'.

Ko hono tokanga'i 'o e fakatamaki ko 'eni 'oku hanga ai 'e he Pangikē 'o tauhi 'a e pa'anga talifaki 'i ha tu'unga fe'unga, ke malava 'o feau 'a e ngaahi fiema'u 'a e fonua'. Kuo pau ke fakapapau'i 'oku fe'unga 'a e ngaahi palanisi 'i he ngaahi 'akauni ngāue lolotonga 'i he taimi kotoa pē, pea ko e toenga leva 'o e pa'anga talifaki 'oku 'inivesi ia 'i he ngaahi koloa pa'anga 'oku a'u ki he māhina 'e 12 hono lōloa'. Ko hono vakai'i 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'oku fakahoko 'i he 'aho kotoa. 'Oku tokanga'i 'e he Pangikē 'a e fe'unga 'o e pa'anga ngāue 'o makatu'unga 'i he ngaahi 'aho 'oku aleapau ke totongi fakafoki ai, 'a ia 'oku felāve'i tonu ia mo e ngaahi 'aho 'oku fakafuofua 'e totongi fakafoki ai e ngaahi koloa fakapa'anga'.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

3. TOKANGA'I 'O E NGAALI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

'Oku fakakau 'i he fakamatala fakaikiiki 'o e 'aho 'o e totongi fakafoki 'a ia 'oku hā 'i lalo, 'a e kotoa 'o e ngaahi koloa fakapa'anga pea pehē ki he ngaahi koloa 'ikai fakapa'anga pea mo e mo'ua foki 'i he a'u mai ki he 30 Sune 2021.

Fakaikiiki 'o e 'Aho Totongi Fakafoki 'i he 'aho 30 Sune 2021	Māhina 'e 0 - 3	Māhina 'e 3 - 12	Ta'u 'e 1 - 5	Laka hake 'i he ta'u 'e 5	'Ikai ha 'aho pau ke fakafoki ai	Fakakātoa
Ngaahi Pa'anga Talifaki 'i Tu'apule'anga						
Pa'anga Ngāue mo e Fakahū Pa'anga Taimi Nounou	31,848,766	498,044,090	156,772,765	-	-	686,665,621
Totongi tupu te'eki ke ma'u	4,493,599	-	-	-	-	4,493,599
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli	11,036,073	-	-	-	-	11,036,073
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	17,512,174	-	-	-	-	17,512,174
Ngaahi Koloa Fakalotofonua						
Pa'anga Ngāue	219,493	-	-	-	-	219,493
Totongi tupu te'eki ke ma'u	55,009	-	-	-	-	55,009
Ngaahi Koloa Kehe	11,142,910	-	-	-	-	11,142,910
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukuhau Pa'anga	33,624,675	-	-	-	-	33,624,675
'Api Ngāue, Ngaahi Mīsini mo e Ngaahi Me'angāue	-	-	-	-	10,620,901	10,620,901
Ngaahi Koloa Fakalükufua	109,932,699	498,044,090	156,772,765	-	10,620,901	775,370,455
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli						
Totongi tupu te'eki ke totongi	380	-	-	-	-	380
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	48,992,080	-	-	-	-	48,992,080
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Ngaahi Totongi Makehe	-	-	-	-	21,132,939	21,132,939
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua						
Totongi ki he Pule'anga	140,035	-	-	-	-	140,035
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	449,720,078	-	-	-	-	449,720,078
Totongi tupu te'eki ke totongi	15,307	-	-	-	-	15,307
Ngaahi Mo'ua Kehe	-	3,606,944	-	-	-	3,606,944
Pa'anga Kuo Tuku Atu	-	-	-	-	115,893,273	115,893,273
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangikē	-	-	-	-	67,883,000	67,883,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukuhau Pa'anga	-	-	-	-	33,624,675	33,624,675
Pa'anga talifaki ki he monū'ia 'a e kau ngāue	-	33,618	80,372	8,600	-	122,590
Ngaahi Mo'ua Fakalükufua	498,867,880	3,640,562	80,372	8,600	238,533,887	741,131,301
Toenga Ngaahi Koloa	(388,935,181)	494,403,528	156,692,393	(8,600)	(227,912,986)	34,239,154

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

3. TOKANGA'I 'O E NGAALI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

'Oku fakakau 'i he fakamatala fakaikiiki 'o e 'aho 'o e totongi fakafoki 'a ia 'oku hā 'i lalo, 'a e kotoa 'o e ngaahi koloa fakapa'anga pea pehē ki he ngaahi koloa 'ikai fakapa'anga pea mo e mo'ua foki 'i he a'u mai ki he 30 Sune 2021.

Fakaikiiki 'o e 'Aho Totongi Fakafoki 'i he 'aho 30 Sune 2021	0 - 3 Months	3 - 12 Months	1 - 5 Years	Over 5 Years	No Specific Maturity	Total
Ngaahi Pa'anga Talifaki 'i Tu'apule'anga						
Pa'anga Ngāue mo e Fakahū Pa'anga Taimi Nounou	48,961,289	360,703,851	106,104,399	-	-	515,769,539
Totongi tupu te'eki ke ma'u	9,248,464	-	-	-	-	9,248,464
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli	10,868,542	-	-	-	-	10,868,542
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	17,150,506	-	-	-	-	17,150,506
Ngaahi Koloa Fakalotofonua						
Pa'anga Ngāue	31,327	-	-	-	-	31,327
Totongi tupu te'eki ke ma'u	-	-	-	-	-	-
Ngaahi Koloa Kehe	12,623,557	-	-	-	-	12,623,557
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukuhau Pa'anga	32,651,853	-	-	-	-	32,651,853
'Api Ngāue, Ngaahi Mīsini mo e Ngaahi Me'angāue	-	-	-	-	9,985,118	9,985,118
Ngaahi Koloa Fakalükufua	131,535,538	360,703,851	106,104,399	-	9,985,118	608,328,906
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli						
Totongi tupu te'eki ke totongi	1,873	-	-	-	-	1,873
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	73,301,723	-	-	-	-	73,301,723
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Ngaahi Totongi Makehe	-	-	-	-	20,812,134	20,812,134
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua						
Totongi ki he Pule'anga	2,991,775	-	-	-	-	2,991,775
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	290,338,235	-	-	-	-	290,338,235
Totongi tupu te'eki ke totongi	30,814	-	-	-	-	30,814
Ngaahi Mo'ua Kehe	-	3,438,889	-	-	-	3,438,889
Pa'anga Kuo Tuku Atu	-	-	-	-	92,713,587	92,713,587
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangikē	-	-	-	-	56,010,000	56,010,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukuhau Pa'anga	-	-	-	-	32,651,853	32,651,853
Pa'anga talifaki ki he monū'ia 'a e kau ngāue	-	-	141,311	33,618	-	174,929
Ngaahi Mo'ua Fakalükufua	366,664,420	3,438,889	141,311	33,618	202,187,574	572,465,812
Toenga Ngaahi Koloa	(235,128,882)	357,264,962	105,963,088	(33,618)	(192,202,456)	35,863,094

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

3. TOKANGA'I 'O E NGAALI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

(f) Fakatamaki tupu mei he feliuliuki 'a e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi Māketi

Ko e fakatamaki ko 'eni, ko e fakatamaki ia felāve'i mo e mahu'inga totolu 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'i he kaha'u 'o tupu mei he fetō'aki 'a e ngaahi totongi 'i he māketi'. 'I he'ene felāve'i mo e Pangikē, ko e fakatamaki ko 'eni 'oku kau ai 'a e ngaahi fakatamaki tupu mei he feliuliuki 'i he totongi tupu pea mo e fakatamaki tupu mei he feliuliuki 'i he tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli'.

(i) Fakatamaki tupu mei he feliuliuki 'o e Totongi Tupu

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felāve'i ia mo ha mole, tupu mei he feliuliuki 'i he totongi tupu'. 'Oku fakasi'isi'i 'e he Pangikē 'a e fakatamaki 'ni 'aki 'a hono liliu 'a e ngaahi lōloa 'o e ngaahi tāketi 'o e fakahū pa'anga'. Ko e ngata'anga 'o e liliu 'a e ngaahi lōloa 'o e ngaahi tāketi ki he fakahū pa'anga ko e māhina 'e 36. Ko e lōloa 'o e ngaahi fakahū pa'anga, 'oku fakapalanisi ma'u pē ia 'i he taimi kotoa ke ma'u 'a e ngaahi lōloa 'o e ngaahi tāketi'.

(ii) Fakatamaki tupu mei he feliuliuki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felāve'i ia mo ha mole tupu mei he feliuliuki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli'. Kuo fokotu'u ai 'e he Pangikē ha tu'utu'uni ngāue ke tauhi 'a e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki pea fakasi'isi'i 'a e fetō'aki 'i hono toe fakamahu'inga 'a e ngaahi 'akauni pa'anga muli 'a e fonua'.

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga, 'oku fakatefito ia 'i he kato pa'anga 'a ia 'oku kau ki ai 'a e pa'anga 'o e ngaahi fonua lalahi 'oku tau fefakatau'aki mo ia'. Ko e lahi 'o e ngaahi pa'anga muli 'a e Pangikē 'oku fakahū 'i tu'apule'anga 'oku fakafuofua ia fakatatau ki he ngaahi pa'anga 'oku 'i he kato pa'anga muli'.

Ko e tēpile 'oku hoko mai 'oku hā ai 'a e fevahevahē'aki 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua pa'anga muli 'a e Pangikē, 'i hono mahu'inga 'i he pa'anga Tonga, 'i he 30 'o Sune 2021.

	2021 (\$)	2020 (\$)
'Amelika	384,141,912	322,132,046
'Aositelēlia	65,187,974	46,820,937
Pilitānia	339,666	210,557
Nu'u Sila	192,450,406	82,556,801
Pa'anga Kehe	7,493,763	7,229,228
Tu'unga Fakalükufua	649,613,721	458,949,569

(iii) Liliu tupu mei he fakatamaki tupu mei he feliliuki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli

Ko e liliu 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua 'a e Pangikē 'oku fakafuofua ia ki he Fakalükufua 'a e feliliuki e tu'unga fakafetongi pa'anga muli pea mo e totongi tupu kae tu'uma'u e ngaahi makatu'unga kehe 'oku hā 'i lalo:

Ola 'o e:	2021 \$	2020 \$
Liliu 'i he pa'anga talifaki tupu mei he hiki/holo 'aki e 5% 'i he mahu'inga Pa'anga Tonga	32,480,686	22,947,478
Liliu 'i he tupu/mole mei he hiki/holo 'aki e 1% 'i he totongi tupu	44,934	92,466

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga
 'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

4. PA'ANGA HŪ MAI MEI HE TOTONGI TUPU

	2021 (\$)	2020 (\$)
Totongi Tupu mei he Fakahū Pa'anga 'i Tu'apule'anga	4,700,635	10,462,900
Totongi Tupu mei he ngaahi nō 'a e kau ngāue	215,216	139,811
	4,915,851	10,602,711

5. PA'ANGA HŪ MAI KEHE

	2021 (\$)	2020 (\$)
Fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu	64,058	37,284
Lisi atu 'o e 'ōfisi	555,957	574,490
Fakatau atu 'o e ngaahi koloa	5,840	1,470
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga Muli	2,213,815	1,559,208
Ngaahi totongi ngāue 'a e Pangikē	70,560	45,666
Ngaahi ma'u'anga pa'anga kehe	119,010	17,660
	3,029,240	2,235,778

6. FAKAMOLE KI HE TOTONGI TUPU

	2021 (\$)	2020 (\$)
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Muli	15,495	155,364
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Fakalotofonua	66,880	118,557
	82,375	273,921

7. FAKAHOKO NGĀUE MOE NGAACHI FAKAMOLE KEHE

	2021 (\$)	2020 (\$)
Fakahoko Ngāue	1,485,481	2,282,926
Totongi ki he Vāhenga Mālōō 'a e Kau Ngāue	545,411	497,564
Totongi 'o e Kau Ngāue	3,297,296	3,384,929
Totongi 'o e 'Aotita	25,000	36,181
Tuku atu 'o e Pa'anga (vakai ki he Fakamatala 11)	1,712,846	1,520,398
Holo 'o e mahu'inga	592,488	547,363
	7,658,522	8,269,361

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

8. FAKAHŪ PA'ANGA TAIMI NOUNOU MO E 'AKAUNI LOLOTONGA

	2021 (\$)	2020 (\$)
'Akauni Ngāue	31,848,766	48,961,289
Fakahū Pa'anga Taimi Nounou	654,848,305	466,836,497
Kole: Pa'anga Talifaki ki hano maumau'i 'o e ngaahi koloa	686,697,071	515,797,786
	(31,450)	(28,247)
	686,665,621	515,769,539

Allowance for impairment losses have been provided on short term investments and current accounts in accordance with the requirements of IFRS 9. The impact of Covid-19 has been factored in the impairment allowances.

9. KAUTAHA PA'ANGA FAKAVAHĀ'APULE'ANGA

- (i) Na'e fakamafai'i 'a e Pangikē ke faifatongia 'o kamata mei he 'aho 1 'o Siulai 1989 ko e fakaofonga pa'anga 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'o hangē ko ia 'oku hā 'i he Kupu 51(1) 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea te ne fua foki 'a e ngaahi fatongia fakapa'anga 'o mēmipa ai 'a e Pule'anga Tonga, 'o kamata mei he 'aho ko ia, fakatatau ki he Kupu 36(1)(f) 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.
- (ii) 'I he 'aho 30 'o Sune 2021, ko e tukuhau 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga na'e fe'unga mo e Ngaahi Totonu Toho Makehe SDR13,800,000 (2020: SDR13,800,000). Mei he fika ko ia, ko e Ngaahi Totonu Toho Makehe 'e SDR3,436,633 (2020: SDR3,436,633) kuo totongi ia he ngaahi pa'anga muli, hangē ko ia 'oku hā 'i he fakamatala fakata'u 'o e Koloa mo e Mo'ua, ko e Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli, pea ko e palanisi 'oku 'ne fakaofonga'i 'a e 'inasi 'o e tukuhau pa'anga 'a ia na'e fakahū ki he ngaahi 'akauni tipōsiti taimi nounou 'a e Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga'.
- (iii) Ko e 'akauni Ngaahi Totonu Toho Makehe, ko e 'akauni ia 'oku 'i ai hono totongi tupu, ne 'omi ia 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'o tuku atu ki hono kau mēmipa 'o fakatatau ki hono takitaha 'inasi 'i he kautaha'. 'I he 'aho 30 'o Sune 2021, ko e 'akauni Ngaahi Totonu Toho Makehe, ko hono palanisi ko e SDR5,453,291 (2020: SDR5,422,990).

10. NGAALI KOLOA KEHE

	2021 (\$)	2020 (\$)
Ngaahi Nō 'a e Kau Ngāue	4,387,239	4,289,949
Pa'anga Pepa, Pa'anga Maka mo e Pa'anga Fakamanatu	5,053,509	5,448,232
Ngaahi koloa kehe	1,741,744	2,941,015
Kole: Pa'anga Talifaki ki hano maumau'i e ngaahi nō 'a e kau ngāue	11,182,492	12,679,196
	(39,582)	(55,639)
	11,142,910	12,623,557

Ko e mahu'inga 'oku hā 'i he fakamatala ki he tupu Fakalūkufua, 'oku fakatefito ia 'i he totongi 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kuo tuku ke ngāue'aki'.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga
 'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

11. PROPERTY, PLANT & EQUIPMENT

	'Ofisi & Fale Ngāue	Komipiuta & Mē'angāue Faka'ofisi	Sea & Koloa Tu'uma'u	Ngaahi Me'alele	Ngāue 'oku kei fakahoko	Fakakātoa
'I he 'aho 30 Sune 2019						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	10,807,165	2,179,331	248,084	364,249	255,654	13,854,483
Holoki mahu'inga Fakakātoa	(2,762,645)	(1,104,398)	(165,946)	(299,861)	0	(4,332,850)
Mahu'inga Iciotonga	8,044,520	1,074,933	82,138	64,388	255,654	9,521,633
Ngata 'i he 'aho 30 Sune 2020						
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e tā'u	8,044,520	1,074,933	82,138	64,388	255,654	9,521,633
Koloa ne fakatau mai lolotonga 'a e tā'u	3,845	76,388			930,614	1,010,847
Tānaki mail/(to'o atu)	809,022				(809,022)	0
Holo 'i he mahu'inga	(258,130)	(209,501)	(46,137)	(33,594)		(547,362)
Palanisi 'i he 'osi'a e tā'u	8,599,257	941,820	36,001	30,794	377,246	9,985,118
'I he 'aho 30 Sune 2020						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	11,620,032	2,255,719	248,084	364,249	377,246	14,865,330
Holoki mahu'inga Fakakātoa	(3,020,775)	(1,313,899)	(212,083)	(333,455)	0	(4,880,212)
Mahu'inga Iciotonga	8,599,257	941,820	36,001	30,794	377,246	9,985,118
Ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021						
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e tā'u	8,599,257	941,820	36,001	30,794	377,246	9,985,118
Koloa ne fakatau mai lolotonga 'a e tā'u	344,187	88,125	6,405		789,554	1,228,271
Tānaki mail/(to'o atu)	(153,291)	368,826	100,174		(315,709)	0
Holo 'i he mahu'inga	(290,286)	(226,874)	(44,534)	(30,794)		(592,488)
Palanisi 'i he 'osi'a e tā'u	8,499,867	1,171,897	98,046	0	851,091	10,620,901
'I he 'aho 30 Sune 2021						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	11,810,928	2,712,670	354,663	364,249	851,091	16,093,601
Holoki mahu'inga Fakakātoa	(3,311,061)	(1,540,773)	(256,617)	(364,249)	0	(5,472,700)
Mahu'inga Iciotonga	8,499,867	1,171,897	98,046	0	851,091	10,620,901

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

12. (a) NGAAHİ MO'UA PA'ANGA MULI

	2021 (\$)	2020 (\$)
'Akauni 'a e Pule'anga	48,864,988	73,250,757
Ngaahi Kautaha kehe	127,092	50,966
	48,992,080	73,301,723

(e) NGAAHİ MO'UA PA'ANGA TONGA

	2021 (\$)	2020 (\$)
Ngaahi Pangikē Muli	140,157	78,166
Ngaahi Pangikē Fakalotofonua	329,804,127	162,965,787
Pule'anga 'o Tonga	119,775,794	127,294,282
	449,720,078	290,338,235

13. TOTONGI KI HE PULE'ANGA

	2021 (\$)	2020 (\$)
Pa'anga ke totongi ki he Pule'anga Tonga, Fakatatau ki he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014	140,035	2,991,775

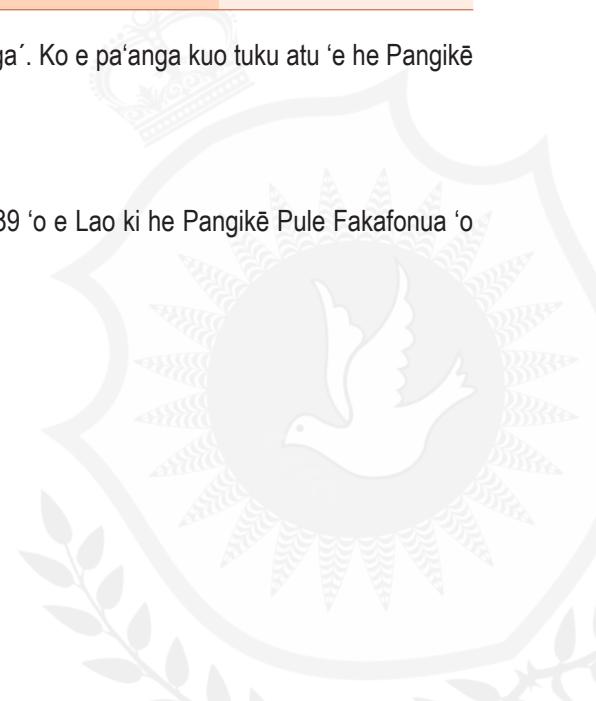
14. PA'ANGA KUO TUKU ATU KE NGĀUE'AKI

	2021 (\$)	2020 (\$)
Pa'anga Pepa	111,003,429	88,282,603
Pa'anga Maka	4,889,844	4,430,984
	115,893,273	92,713,587

Ko e Pangikē Pule pē 'oku 'ne ma'u 'a e mafai ki hono tuku atu 'o e Pa'anga Tonga'. Ko e pa'anga kuo tuku atu 'e he Pangikē Pule 'oku kau ki ai 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka.

15. PA'ANGA TALIFAKI 'OKU FIEMA'U MEI HE NGAAHİ PANGIKĒ

Ko e fakahū pa'anga talifaki 'a e ngaahi Pangikē 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he Kupu 39 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

16. NGAALI MO'UA KEHE

Fakamatala	2021 (\$)	2020 (\$)
Ngaahi mo'ua kehe mo e mo'ua te'eki ke totongi	1,092,603	1,396,259
Langa Fakalakalaka 'a e Pangikē	(a) 788,817	1,594,984
Pa'anga langa fakalakalaka 'osi ngāue'aki	(e) 783,032	-
Pa'anga 'e totongi ki he Sinō'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e Kau Ngāue 'a e Pangikē Pule	(f) 942,492	447,646
	3,606,944	3,438,889

- (a) 'Oku fekau'aki 'eni mo e toenga palanisi 'o e pa'anga ne to'o mei he sino'i pa'anga "Toe Fakamahu'inga'i e Pa'anga Talifaki" 'a ia na'e tali 'e he Poate 'o taumu'a ke tokoni ki he Patiseti Langa Fakalakalaka ki he ta'u fakapa'anga 2020/21 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga'. Ko e ngaahi fe'unuaki 'o e pa'anga ko 'eni 'oku anga pehē 'ni:

	2021 (\$)	2020 (\$)
Palanisi Kamata	1,594,984	-
Pa'anga na'e to'o mei he 'akauni "Toe Fakamahu'inga'i e Pa'anga Talifaki"	-	1,594,984
Pa'anga ne 'osi ngāue'aki. Vakai ki he Fika (e) 'i lalo.	(806,167)	-
Palanisi Faka'osi	788,817	1,594,984

Ko e pa'anga ne 'osi ngāue'aki, 'oku fekau'aki ia pea mo e ngaahi fakamole ki he langa fakalakalaka 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga 'i he lolotonga 'a e ta'u fakapa'aanga 2020/21. Ko e anga hono lekooti 'o e ngaahi fakamole ko 'eni 'oku fakatatau ia ki he founiga fakatauhitohi fika 2 (v) (i).

- (e) Ko e palanisi fekau'aki mo e pa'anga langa fakalakalaka kuo 'osi ngāue'aki ki he ta'u fakapa'anga 2020/21.

	2021 (\$)	2020 (\$)
Palanisi Kamata	-	-
Pa'anga ne 'osi ngāue'aki	806,167	-
Mahu'inga holoki 'o e koloa mo e ngāue ki he langa fakalakalaka	(23,135)	-
Palanisi Faka'osi	783,032	-

Ko e mahu'inga holoki 'o e koloa mo e ngāue ki he langa fakalakalaka 'oku fetāmate'aki ia mo e fakamole ki he holo 'o e mahu'inga 'o e koloa tu'uma'u ko ia, koe'uhia ko e holo hono ivi ngāue mo e mahu'inga 'o e koloa ko ia'. Ko e anga hono lekooti 'o e ngaahi fakamole ko 'eni 'oku fakatatau ia ki he founiga fakatauhitohi fika 2 (v) (i).

- (f) Ko e pa'anga ko ia 'a e Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e Kau Ngāue 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga, 'i he Pangikē Pule, 'oku 'i he 'akauni ko 'eni'.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

17. PA'ANGA TALIFAKI KI HE MONŪ'IA 'A E KAU NGĀUE

	2021 (\$)	2020 (\$)
Palanisi 'i he kamata	174,929	164,852
Monū'ia lolotonga 'a e ta'u	171,818	158,417
Ngāue'aki/Fakafoki	(224,157)	(148,340)
	122,590	174,929

18. PA'ANGA NGĀUE

Ko e kotoa 'o e pa'anga 'a e Pangikē, 'a ia 'oku hā 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehē 'ni:

	2021 (\$)	2020 (\$)
Pa'anga 'oku 'i he Tokotaha Talitotongi	219,493	31,327
Fakahū Pa'anga Taimi Nounou mo e 'Akauni Lolotonga	686,693,868	515,795,535
	686,913,361	515,826,862

19. KAUTAHA 'OKU FELĀVE'I MO E PANGIKĒ

Ngaahi Kupu Fekau'aki

Ko e tefito'i kupu fekau'aki 'a e Pangikē ko e Pule'anga 'o Tonga'.

Ko kinautolu na'a nau kau 'i he Poate 'o e kau Talēkita 'o e Pangikē 'i he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2021, ko Steve Edwards – Sea (ngata 'i Fepueli 2021), Richard Prema – Sea Le'ole'o (kamata 'i Fepueli 2021), Sinaitakala Tu'itahi, Balwyn Fa'otusia, Joyce Mafi pea mo Sione Ngongo Kioa (Kōvana).

'I he lolotonga 'a e ta'u, ko e ni'ihi eni kuo fakamafai'i ke nau hoko ko e ngaahi pule 'i he Pangikē: Sione Ngongo Kioa (Kōvana), Jessie Cocker (Tokoni Kōvana), pea mo Lata Tangimana (Fale'i ki he Kōvana – Tafa'aaki Fakalele Ngāue).

Ngaahi felāve'i mo e ngaahi Kupu Fekau'aki

'I he ngāue angamaheni 'a e Pangikē, 'oku fakahoko 'e he Pangikē 'a e ngaahi ngāue 'o felāve'i pea mo e Ngaahi Kupu fekau'aki kuo fakahā 'i 'olunga'.

Ko e ngaahi felāve'i mo e Pule'anga 'o Tonga 'oku kau ai e ngaahi ngāue fakapangikē, ngaahi ngāue fekau'aki mo e fakafetongi pa'anga muli pea mo e ngaahi ngāue fakalesisita'. Ko e totongi tupu kuo totongi ki he 'akauni totongi tipōsiti vave 'a e Pule'anga ko e \$63,407 (2020: \$100,588).

'Oku foaki 'e he Pangikē 'a 'ene tokoni pa'anga ki he Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e kau ngāue 'o fakatatau ki he tu'utu'unī 'a e Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlōoo'. Ko e fakakātoa 'a e tokoni 'a e Pangikē ki he ta'u fakapa'anga 'oku fakahā atu 'i lalo:

	2021 (\$)	2020 (\$)
Sinō'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō na'e totongi 'e he Pangikē	545,411	497,566
	545,411	497,566

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

19. KAUTAHA 'OKU FELĀVE'I MO E PANGIKĒ

Ko e Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e Kau Ngāue 'a e Pangikē 'oku 'invesi ia 'i he Pangikē 'i he 3.22% (2020: 3.48%) 'i he ta'u. Ko e totongi tupu ne totongi 'e he Pangikē ko e \$6,963 (2020: \$9,709). Ko e Talāsiti 'o e Sinō'i Pa'anga n' i, kuopau ke 'ikai ke nau mo'ua fakafo'ituitui koe'uhī ko ha ngaahi mole, maumau pe ko ha fa'ahinga fakamole 'e fai pe a'usia pe fakahoko ia ki ha mēmipa 'o e Talāsiti makatu'unga 'i ha fa'ahinga ngāue ne fai 'e ha Talāsiti pe ko ha kau Talāsiti, 'a ia 'oku 'ikai makatu'unga 'i ha maumau 'o e tu'unga falala'anga, 'i he tafa'aki ko ia 'o e Tālasiti'.

Ko e kau Talēkita, 'oku totongi kiate kinautolu 'a e ngaahi totongi ki he ngaahi ngāue 'oku nau fai'. Ko e kau Talēkita 'oku 'i ai 'enau monū'ia, ko e vāhenga mālōlō 'a ia 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga, na'e \$231,010 (2020: \$267,352). 'Oku hanga foki 'e he Pangikē 'o totongi 'a e ngaahi monū 'oku ta'efakapa'anga, kiate kinautolu kuo fakamafai'i ke nau pule 'o tānaki ia ki he'enau vahe'.

Vahenga fakakātoa 'a ia 'oku fakakau 'i he "Totongi fakahoko ngāue" 'o anga pehē ni:

	2021 (\$)	2020 (\$)
Kinautolu kuo fakamafai'i ke nau pule	410,541	408,838
Totongi mo e Vāhenga 'o e kau Talēkita	146,933	139,843
	557,474	548,681

20. NGAALI MO'UA FAKAPA'ANGA

(a) Tefito'i Lesoa

Ko e ngaahi lisi 'oku lolotonga ngāue'aki, 'oku lisi atu ai 'e he Pangikē 'a hono ngaahi fale ki he kau nofo totongi 'i ha aleapau ta'u 'e 2 ki he 3. Ko e mo'ua fakakātoa kuo 'osi totongi mai 'o a'u ki he 'aho 'o e fakamatala pa'anga, 'oku anga pehē ni:

	2021 (\$)	2020 (\$)
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha	462,172	417,629
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha ka 'i loto he ta'u 'e nima	574,599	690,384
	1,036,771	1,108,013

(e) Ngaahi Mo'ua Fakapa'anga Kehe

	2021 (\$)	2020 (\$)
Mo'ua ki he Fakamole kehe pea 'oku 'ikai hā 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehē 'ni:		
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga Muli kuo tali mo Fakamo'oni Aleapau ke fai	1,091,685	377,246

21. NGAALI MO'UA TALIFAKI

Ko e ngaahi mo'ua talifaki 'oku 'ikai hā 'i he ngaahi 'akauni, ka kuo hoko ia 'i he 'aho 30 Sune 2021, 'a ia 'oku kau ki ai:

- (i) Aleapau ki he fakatau pa'anga muli – na'e hala he ta'u ni (2020: hala mo ia foki)
- (ii) Fakatatau ki he founiga tauhitohi 'oku hā 'i he Fakamatala 2 (i) 'oku 'ikai ke kau 'a e pa'anga maka fakamanatu 'i hono fakafo'ufua'i 'o e ngaahi mo'ua ka 'e lava pē ke 'i ai ha mo'ua 'a e Pangikē 'o ka fakatau mai 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu ko eni 'i hono mahu'inga totonu'. 'Oku tui 'a e Pangikē 'e 'ikai 'i ai ha mole lahi 'e hoko 'i hono fakapa'anga 'o e pa'anga maka fakamanatu ko eni ko e pa'anga fakalao.

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

22. MAHU'INGA TOTONU 'O E NGAALI KOLOA MO E NGAALI MO'UA FAKAPA'ANGA

Ko e mahu'inga totonu 'o ha koloa 'a e mahu'inga ko ia 'e ma'u 'o ka fakafetongi 'i he Māketi, pe totongi'aki ha mo'ua 'i he vaha'a 'o ha ongo tafa'aki 'oku na fie fefakatau'aki 'a e koloa ko ia'.

Ko e ngaahi mahu'inga 'oku tuku mai 'e he Māketi 'oku 'ne fakahā 'a e mahu'inga totonu 'o ha koloa fakapa'anga 'i ha māketi longomo'ui 'a ia 'e ava ai ha fefakatau'aki pa'anga lahi pea 'i he taimi tatau 'oku 'ikai ke uesia lahi 'a kinautolu 'oku fefakatau'aki'.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga

Ko hono fakamahu'inga'i 'o e Koloa mo e Mo'ua fakapa'anga 'a e Pangikē 'oku fakamatala'i 'i lalo:

Pa'anga Ngāue mo e Fakahū Pa'anga Taimi Nounou

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi fakahū pa'anga 'a e ngaahi Pangikē, ko e mahu'inga totonu pē ia makatu'unga mei he natula taimi nounou 'a e koloa fakapa'anga'.

Pa'anga Talifaki fiema'u mei he ngaahi Pangikē

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki fiema'u mei he ngaahi Pangikē, ko e mahu'inga totonu pē ia 'o ka totongi atu ki he ngaahi Pangikee'.

Pa'anga Tipōsiti totongi vave

Ko e mahu'inga 'o e Pa'anga Tipōsiti totongi vave 'a e ngaahi pangikē, ko e mahu'inga totonu pē ia 'o ka totongi atu 'i ha taimi pē 'e fiema'u ke totongi fakafokai ai'.

Pa'anga kuo tuku atu ke ngāue'aki

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga kuo tuku atu ke ngāue'aki 'e he fonua, 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu pē ia 'o hangē kuo fakahā 'i he ngaahi 'akauni'.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe

Ko e mahu'inga 'o e Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe, 'oku fakafuofua 'oku lipooti ia 'i he mahu'inga totonu'.

23. FOKOUTUA FAKAMĀMANI LAHI KOE COVID-19

Ko e fokoutua fakamāmani lahi ko 'eni ko e COVID-19 pea mo e ngaahi founiga ne fakahoko ke ta'ota'ofi 'aki, 'oku 'ne liliu lahi 'a e anga 'a e tu'u 'a e tu'unga faka'ekonōmika fakamāmani lahi ki he kaha'u, 'o ne uesia ai 'a e ngaahi tu'unga faka'ekonōmika lahi pea tu'u veiveiuai 'a e māketi fakapa'anga'.

Na'e siofi fakalelei 'e he Pangikē 'a e ngaahi uesia 'o e fokoutua fakamāmani lahi ko 'eni ko e COVID-19 'i hono fa'u 'o e fakamatala pa'anga ne 'osi ki he 'aho 30 'o Sune 2021. 'Oku te'eki ai ke hā mai ha uesia lahi ki he tu'unga faka'ekonōmika 'a Tonga, ka 'oku fakahā mai 'i he fakahoko fatongia 'a e Pangikē 'a e fepaki pea mo e ngaahi taimi faingata'a ko 'eni'. 'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikē 'a e uesia 'o e fokoutua fakamāmani lahi 'o e COVID-19 'i he ngaahi pa'anga talifaki ki ha maumau 'e hoko.

Ko e ngaahi pa'anga fakahū ko ia 'a e Pangikē 'oku hokohoko atu pē 'a hono siofi ka 'i he taimi faingata'a ko 'eni 'o e fokoutua fakamāmani lahi 'o e COVID-19 ko hono ngaahi uesia 'e toe malava ke lahi ange pea 'i ha taimi lōloa pea 'e malava ke ne uesia 'e ia 'a e pa'anga hū mai 'a e Pangikee'. Makatu'unga 'i he 'ikai ke pau 'a e ngaahi uesia 'e malava ke hoko mei he COVID-19 ko e fakafuofua ki he tu'unga faka'ekonōmika mo e sosaieti 'oku faingata'a ke ma'u 'i he tu'unga ko 'eni'.

24. NGAALI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI

'Oku kei 'i ai 'a e ngaahi me'a mahu'inga pea 'oku 'ikai fu'u fakapapau'i 'o kaungatonu 'eni ki he feliuliuki 'a e fokoutua fakamāmani lahi ko e COVID-19, 'o kau ai 'a e lōloa 'o e taimi 'oku fakafuofua te tau fe'ao ai moe fokoutua ko 'eni, tu'unga fakatu'utāmaki 'o e tō lalo faka'ekonōmika pea mo e fakaakeake faka'ekonōmika fakamāmani lahi 'e fai'. Na'e te'eki ma'u 'e he Pangikē ha ngaahi me'a ne hoko, 'a ia te ne fiema'u ha liliu ke fai ki he ngaahi mata'ifika pē ko e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala fakapa'anga'. Fakatatau ki he tu'unga veiveiuai 'o e lolotonga ni, 'e kei hokohoko atu 'a hono hanga 'e he

Ngaahi Fakamatala Fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2021

24. NGAALI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI

Pangikē 'o toe vakai'i mo siofi 'a e ngaahi palani tōmu'a kuo fokotu'u pea mo e ngaahi fakafuofua 'o e tu'unga faka'ekonōmika ki he kaha'u'.

Makehe ange pea mei he ngaahi fakamatala 'oku 'oatu 'i 'olunga, 'i he tui 'a e Poate 'a e kau Talēkita 'oku te'eki ke 'i ai ha fefakatau'aki fakatauhitohi pe ko ha ngaahi me'a ne hoko te ne uesia 'a e lipooti 'ni mo e ngaahi fatongia mafatukituki 'o e fakahoko fatongia 'a e Pangikē mei he vaha'ataimi 'o e hili 'a e fa'ahita'u fakapa'anga 'o a'u ki he 'aho 'o e lipooti ko 'eni'.